

PUT VJENCESLAVA NOVAKA PREMA NATURALIZMU, MARKSIZMU I SOCIJALNOM KATOLICIZMU

Ivan PEDERIN, Zadar

Vjenceslav Novak stupio je u hrvatsku književnost 1881, u godini Šenoine smrti i djelovao je kao vrlo plodan pisac dva i po desetljeća. Kad je 1932/33. Slavko Ježić izdao njegova izabrana djela u 12. svezaka,¹ Ljubomir Maraković se na to izdanje osvrnuo opisavši Novaka kao realista koji se ne nadovezuje ni na koga, ni na što, a iznio je vrlo opsežno i obilatu građu, zanimljivu i još uvijek aktualnu, jer Novak je bio izrazit demokrat.² Po Ivi Frangešu Novaka bi se moglo nazvati „nekom vrstom našeg naturaliste kad bi u Novaku postojala ona tipična naturalistička sklonost, da se otvoreno izjasni erotski konflikt, da se iznese i društveni konflikt, i prikaže u njihovoj ne samo jasnoći, nego, rekao bih, čak i rogoznojnosti”, što nije tako jer je Novak vezan za Šenoinu tradiciju, a i sredina ne može podnijeti tako nesmiljenu analizu kao što je Zolina analiza francuskog društva.³

Novakove veze sa Šenoinom tradicijom nisu ni jake ni presudne. Za Novaka je Šenoa bio nedostižan uzor rodoljubnog zanosa. U „Dva svijeta” (DVN, sv. 7, str. 157.) doktor Mesarić, malomještanski spletkar pun sitne taštine i koristoljublja, preradio je Šenoinu pjesmu za glazbenu obradu i time uništio njezino savršenstvo. U „Titu Dorčiću” (DVN, sv. 9, str. 43.) u gimnaziju dolazi novi profesor, mlad svećenik „koji je kao đak praškoga sveučilišta drugovao tamo s mnogim zanosnim mladim Hrvatima, među drugima i s Augustom Šenoom”. Šenoa je dakle za Novaka uzor pisca i prije svega rodoljubnog pisca; umjetnička dotjeranost i rodoljubni zanos otprilike su isto. No Šenin rodoljubni zanos bila je ujedno i ona točka gdje je Šenoa stao, a Novak počeo. Tako je predmet Novakovog književnog stvaranja društvo integrirano kao hrvatski narod. Šenoa je bio glavni pisac Narodne stranke, on je pisao svoje romane kao njezin predstavnik polazeći od ideologije te stranke, koju su izradili Ivan Kukuljević

1 U Zbirci *Noviji hrvatski pisci, Djela Vjenceslava Novaka*, Zagreb, „Minerva”, Nakladna knjižara. Ovo izdanje ubuduće nazivam kratko DVN, uz navod sveska arapskim brojkama.

2 Vjenceslav Novak u izdanju „Minerve”, Hrv. prosvjeta, svibanj 1932. Članak je dodan kao pogovor Novakovom romanu „Zapreke”, DVN, sv. 8.

3 *Vjenceslav Novak danas*, Riječka revija, XI, 1962. br. 3–4, str. 3–4.

Sakcinski i Franjo Rački.⁴ Njegova je proza snažno ideologizirana, djela kao *Zlatarevo zlato*, *Seljačka buna* a nadasve *Čuvaj se senjske ruke* odigrala su kao ideološka djela vrlo veliku ulogu u našem duhovnom životu. Politika i ideologija Narodne stranke doživjele su 1878. slom s okupacijom i otpuštanjem generala Filipovića kao guvernera Bosne i Hercegovine, pa ideologija Narodne stranke, a s time i Šenoina slika svijeta počinje izgledati nedostižnim idealom. Upravo u to doba umire Šenoa, a pojavljuje se Novak da analizira hrvatsko društvo, postavi mu dijagnozu, nađe pogrešku koju su napravili narodnjaci, a naslutio ju je sam Šenoa u *Čuvaj se senjske ruke*, gdje je opisao uskoke kao borce za slobodu koje će izdati Mleci i Austrija.⁵ Novak je dakle počeo kao pripadnik drugog pokoljenja pisaca hrvatskog realizma, koje se od prvog u mnogome razlikovalo. Pisci prvog naraštaja bili su ujedno i političari, ugledni činovnici kao August Šenoa, koji je bio gradski otac, Ivan Mažuranić, kancelar pa ban, pukovnik Ivan Trnski, Ivan Kukuljević Sakcinski, koji je bio župan, Franjo Rački, predsjednik Akademije. Njihova poletna vjera u demokraciju i napredak hrvatskog naroda potjecala je od njihova samopouzdanja u važnom i odgovornom poslu koji su obavljali. Novak je kao i Đalski, pa August Harambašić i uopće pisci drugog pokoljenja bio malen činovnik izložen šikaniranju željezne Khuenove birokracije. Oni nisu mogli svojim radom neposredno utjecati na sudbinu i političke prilike svojeg naroda kao I. Mažuranić ili Šenoa. Zato se u njihovim djelima sve više širi pesimizam i nepovjerenje u građansko društvo koje ide prosvjetom k napretku i demokraciji.

Aleksandar Flaker podijelio je hrvatski realizam u tri faze: protorealizam, rascvat i dezintegraciju realizma kad pisci psihologiziraju svoje likove i gube vjeru u preglednost društva.⁶ Međutim, Novakova slika hrvatskog društva od samog početka postaje pesimistična, ona je opis neuspjeha, vrlo velikog broja njegovih junaka iz svih slojeva, njihova gospodarskog neuspjeha i čudoredne propasti u društvu koje je zapravo organizirana nepravda i ne daje pojedincu i naciji nikakve nade u uspjeh. Njegova djela, počevši najkasnije od 1883., pokazuju taj pesimizam i ostale značajke dezintegracije što ističe 1878. s kasnijim otpuštanjem Filipovića kao klimaks i prekretnicu ne samo hrvatske politike već i ideologije, a time i književnosti. Jer u Novaka ideologija nije aktivna kao u Šenoa.

Novak je u svoje doba važio kao pisac čija je tema recesija hrvatskog društva. Kad je 1894. izašao njegov *Informator*, recenzent „Jutarnjeg lista” opisao je Novaka kao pisca s istančanim socijalnim osjećajem koji društvo analizira, suosjeća s narodom, pa je „prodru u pojavu kuenovštine kao nitko prije i poslije njega” (pretiskano u DVN, sv. 3, dodatak). Antun Barac ističe da je Novak zaokupljen pitanjem degeneracije

4 Mirjana GROSS, „Ideja jugoslovenstva” Franje Račkoga u razdoblju njezine formulacije (1860–1862), Hist. zbornik, Sidakov zbornik XXIX–XXX, 1976–77, str. 331–345. ISTA, *O ideološkom sustavu Franje Račkoga*, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU, vol. 9, 1979, str. 5–33. Franjo ZENKO, *Osvjetovljenje povijesnog mišljenja u (mladog) Račkoga*, ibid, str. 101–127. ISTI *Franjo Rački kao filozofski pisac i teoretik „narodne” znanosti*, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, I, 1975, br. 1–2, Ivan PEDERIN, *More i Jadranska Hrvatska u „Vijencu”*, Adriatica maritima Zavoda JAZU u Zadru, sv. IV.

5 Ivan PEDERIN, *Gospodarski i ideološki pristup uskočkom ratu i uskočkom mitu*, Senjski zbornik, IX, 1982.

6 *Književne poredbe*, Zagreb, 1968. Naert za periodizaciju hrvatske književnosti.

starih obitelji, činovnika u velikom gradu i prije svega siromaštvom,⁷ a i Frangeš piše u navedenom radu da su njegovi junaci poraženi i poniženi ljudi.

Novak za života nije bio ugledan čovjek o čijim su se djelima pisale pohvalbene recenzije. Ugledni pisci bili su, barem kod nas, pisci koji su i inače zauzimali neki važan i ugledan položaj kao Ivan Mažuranić. U tom slučaju književnost je samo dodatak koji će ukasiti njihov društveni lik i jamstvo da se taj lik neće brzo zaboraviti. Novak to nije bio. Da je, kao Đalski, živio u Zagrebu, mogao je s raznim recenzentskim ili drugim funkcijama u Matici ili „Vijencu” steći prijatelja koji bi se bili pobrinuli da se njegova djela reklamiraju recenzijama kakve su se pisale o Đalskom, koji je također bio mali činovnik što nije napredovao a prerano je potjeran u mirovinu. No Novak je prvo doba proveo službujući u malim mjestima. K tome je pisao u doba kad ideologija i inače nije bila aktivna pa se od ideologije, politike i književnosti nije ni očekivalo da riješe bitna pitanja. To što se o njemu nisu napisale pohvalbene recenzije moglo je dovesti Slavka Ježića do ne posve točnog zaključka da je Novak kao mali činovnik imao slabu plaću, pa je morao mnogo pisati da prehrani obitelj zbog čega su njegova djela ostala nedorađena (DVN, sv. 3, pogovor). Novaku je Matica hrvatska plaćala 20 for. po autorskom arku,⁸ a to je bio lijep novac. „Vijenac” je npr. na ime autorskih honorara isplaćivao piscima jednak iznos koji je trošio na tiskanje, uvez i slanje časopisa. Onda su pisci za svoj rad dobijali mnogo više nego danas. To znači da je pisac plodan kao Novak za književni rad morao dobro i zaraditi. K tome je on dobio bar četiri književne nagrade, *Pod Nehajem* i *Posljednji Stipančići* nagrađeni su nagradom iz zaklade Dušana Kotura 1891. odnosno 1895/97. dok su *Dva svijeta* i *Zapreke* nagrađene iz zaklade Adolfa Vebera Tkalčevića 1901. odnosno 1904, a to će reći da je Novak bio plodan i dobro plaćen pisac. Slavko Ježić našao je nedotjeranosti i nedosljednosti jedino u *Informatoru* pa u *Titu Dorčiću* koji je Novak pisao pred smrt, a izašao je poslije piščeve smrti pa ga on nije stigao dotjerati. Nedotjeranosti i nedosljednosti našle su se i kod mnogih drugih pisaca; Emil Staiger našao ih je kod Goethea. Kod Novaka su nedotjeranosti oprostive i zato što je on spadao u književni pravac koji nije isticao kult forme kao moderna, simbolizam niti sugestivnost riječi kao kasnije „čista poezija” (poésie pure) sa zahtjevom da se iz pjesme izbaci sve suvišno i nepoetično. Valja k tome znati da je Novak napisao mnogo. A ako netko napiše mnogo, onda je najudobniji prigovor recenzenta da nije sve što je napisao dobro; takav je prigovor udoban ako se radi o piscu što ne zauzima ugledan položaj u državnom aparatu, a Novak je bio baš takav. Ako pak ugledan visoki činovnik napiše malo, onda recenzenti, koji se žele dodvoriti njemu ili njegovu krugu, pišu da je to doduše malo, ali zato vrlo dobro.

Novak se prvi put javio u književnosti 1874. pjesmom *Lavoslavu Vukeliću* pa opet tek 1881. nekim crticama u časopisu „Smilje”. Tu je crtica *Crvendać* napisana kao bajka

---

⁷ *Književnost Istre i Hrvatskog primorja*, uredio Vinko Antić, Rijeka – Zagreb, 1968. MH. Regionalizam u književnosti, str. 38.

⁸ Julije DEROSI, *Iz ostavštine Vjenceslava Novaka*, Senjski zbornik, VIII, 1980. str. 280. Novak je npr. za „Pavla Segotu” dobio preko 100 for. a na ime Koturove nagrade koju je dobio za „Posljednje Stipančiće” i za „Pod Nehajem” Novak je morao dobiti preko 500 for. svaki put.

u kojoj životinje znače ljudske osobine. Tu se uhvaćena ptica sama ubija od žalosti za slobodom. Ovakva afirmacija liberalizma nije uopće značajna za Novakov književni rad, a u svoje doba ova crtica nije ni odigrala neke uloge. Nikakvu ulogu nije odigrala ni pripovijetka *Maca* tiskana 1881. u Senju u piščevoj nakladi, možda zato što ju je neki časopis prije toga odbio (DVN, sv. 12.). U toj se pripovijetki javlja siromah kršćanin kojeg ugnjetava silnik aga, strukturiran po Franji Tahiju kao većina Muslimana u „Vijenčevoj” novelistici sedamdesetih godina. Fabula je trivijalna s preodijevanjima i izgubljenom djecom koja se opet nalaze. Ni ova pripovijetka nije odigrala uloge u hrvatskoj književnosti, a u mnogome je različita i od svega kasnijeg Novakova stvaranja. Zato tek s formalnih stanovišta možemo govoriti o 1881. kao godini u kojoj je Novak stupio u književnost. No nije nikakva rijetkost pisac čiji prvi radovi nisu dobri, značajni ni za nj karakteristični. August Šenoa je svoje prve radove npr. napisao na njemačkom i s njima nije imao uspjeha,⁹ ni *Dusi narodne straže* nisu značili za Šenou uspjeh. Ništa bolja nije za Novaka bila ni slijedeća, 1882. godina. Tad je u „Smilju” objavio pjesmu *Mladi rodoljub* koja nije više od pjesme mladića početnika (DVN, sv. 12, str. 136–137.).

Njegova je prva znatnija pripovijetka *Baba Marta, Pripoviest iz života Velebitskih Podgoraca* objavljena u „Vijencu” (XV/1883, br. 47–52.). Tu Novak priča o zločinu babe Marte, prosjaka Petra Miškulina i njegova druga Džodana. Oni su ubili Blaža Stanića koji je došao šumaru Bratiću da položi novce za pogodenu šumu i orobili ga. Kasnije su se zapleli u svađe da se njihov zločin doznao pa su završili u zatvoru. Ova tri lika potječu od Šenoinih pakosnika i spletkara.¹⁰ Marta je imala sina i kćer. Sin mornar ubio je u tučnjavi nožem nekog Grka i zbog toga je osuđen na zatvor, kći se utopila. Petar Miškulin je prosjak koji je obišao sav Balkan, naprosio je mnogo novca i vratio se kući, ali njemu nije dosta novca: „Sve ti je to novac kriv, vrag ga je u sviet razsijao.” (str. 790.), pa „Taj novac prosti Bože, pravo je zlo na svietu. Gladuješ, žedaš, pokrivaš golotinju cunjami, kuniš se i znojiš samo za nj i samo za nj. Vode se napojiš, kruha se zasitiš, ali novca nikad, dok si živ. Pa kad si ga skupio, da ti se na njem drugi na stotine koti, dođe smrt, dođe ćoravi Petar – boc!” (str. 806.). Džodan je bivši krojač koji nije htio raditi, napustio je ženu i djecu pa otišao u Rijeku odakle ga je policija protjerala jer nije htio raditi. Ovoj trojici pakosnika, čiji opak karakter opisuje i nakazna vanjština, Novak suprotstavlja dvije poštene djevojke Ivku i Jagu s njihovim zaručnicima Franom i Stjepanom. Opaka trojka na kraju je kažnjena za svoj zločin, kraj je dakle blizak trivijalnoj tradiciji. Tako i crno-bijela tehnika pripovijedanja. No ta tehnika samo je prividno crno-bijela. Naime, onaj drugi, poštenu svijet nije uvijek tako pošten. Tako je Martin sin dospio u zatvor jer je protiv njega svjedočio Ivkin zaručnik Frane. A u zatvoru je Martin sin skončao. K tome je Frane zaveo i unesrećio i jednu drugu djevojku, Baricu, koja to priča Ivki. Martina kći Ruža utopila se jer je ostala trudna, a momak je nije htio oženiti. Marta je otišla momkovu ocu, šumaru Bratiću i tražila da se njegov sin oženi njezinom kćeri kad je ona već

9 Ivan PEDERIN, *Naši pisci na njemačkom jeziku u razdoblju realizma*, Forum XVIII, 1979, br. 4–5, str. 840–842.

10 Stanko LASIĆ, *Roman Šenoina doba (1863–1881)*, Rad JAZU, knj. 341, 1965, str. 163–230.

s njim trudna, no Bratić ju je otpravio, rekao je da je već obrekao Dani Vukelji da će oženiti sina s njegovom kćeri i Martina je Ruža počinila samoubojstvo. Sama se Marta nikad nije udala, ima dvoje vanbračne djece. Marta nije dakle pakosna da bi njezina pakost pokretala radnju, Martina pakost jedina je njezina alternativa jer ona je žrtva nepravednog društva. Petrova pakost posljedica je njegove nezajazljive pohlepe za novcem koja proistječe iz njegova velikog ranijeg siromaštva. Novac je „zlo na svijetu” jer se čovjek od njega ne može zaštititi. No dok je kod Šenoe novac zlato, škuđe koje skucaju njegovi marljivi grički malogradani, šoštari, kovači i drugi, Petar dobro zna gospodarsku i društvenu moć novca, on se bavi lihvom pa mu novac nove „stotine koti”. Š obzirom da je naprosjačio te grabežnim umorstvom stekao dosta novca, on se sprema oženiti poštenom Franinom Ivkom i tako se uspeti na višu društvenu stepenicu.

Osim što se Novak u ovoj pripovijetki dijelom oslobodio trivijalnog nasljeđa (kojeg je npr. mnogo više čak u Kovačićevoj *Registraturi*, „Baba Marta” ima na pretek novih stečevina. Zlo nije više shematska karakterna osobina, već je obrazloženo društveno i gospodarski. K tome Novak sumnja u poštenje i ispravnost društva kojim ne vlada uvijek moral, već često novac, dopušta da je baba Marta žrtva tog društva. Kao pripovjedač on se povlači iz pripovijedanja pa zbivanja doznajemo iz dijaloga. Društvo u svakom slučaju više nije ideal sazdan od rodoljublja, ćudoredne ispravnosti¹¹ i poštenja izraženog u individualnom radu, već stroj u kojem ljudi propadaju. Razloge tog propadanja Novak će tražiti i izražavati više ili manje jasno u nizu svojih djela u dva i po desetljeća svojeg stvaranja do smrti 1905. Novo je napokon što književni junaci nisu, kao do tada, plemići, činovnici ili građani obrtnici, već ljudi na rubu društva – prosjaci.

Pripovijetka *Poštenjak* objavljena u Vijencu (XVI/1884, str. 117–120, 133–136.) počinje prikazom smrti bolesne seljakinje Luce koja umire u siromaštvu i ostavlja nezbrinuto dijete. Pisac se sada vraća unatrag s okvirnom pripovijetkom Vasilja Sertića župniku koji je volio Lucu kao i ona njega. Nisu se uzeli jer je Lucina majka smatrala da je Vasilj lijenčina, dok je Vasiljeva smatrala da je Luca „golotinja”. Tako se Luce udala za Marka. Pripovijedanje sada teče po opisu unutarnjeg Vasiljevog doživljavanja, on misli kako bi ubio Marka, jednom čak podigne u šumi sjekiru na nj, no odustane jer je Marko u tom času iskašljao krv. Na kraju Vasilj, koji nema djece, usvoji Lucino siroče. Spolna se ljubav ovim oslobađa bilo kakve pohote i sublimira u humanost.

Ove dvije pripovijetke kažu nešto o Novakovu siže, to je Primorje, Podgorje i Lika. No pripovijetke nisu napisane da bi prikazale folklor ili svojstvena pitanja nekog kraja. Sam Novak rijetko kaže ime mjesta ili kraja, on uopće nije regionalan pisac. Pravo pitanje i siže jest veliko siromaštvo hrvatskog naroda na selu i u malim gradićima i sva pitanja koja iz toga proistječu. Siromaštvo i novac određuju sudbinu svih Novakovih likova. Trivijalni elementi nestaju iz Novakova djela već s ovom pripovijetkom, fabula postaje jednostavna i pravocrtna. Rodoljublje i ćudoređe također nestaju u svojem eksplicitnom i političkom obliku iz njegova djela.

---

¹¹ Moralizam ima patos u hrvatskoj književnosti, Zlatko Posavec, *Estetički nazori hrvatskog realizma*, Rad JAZU, knj. 380, 1978. str. 352.

Pripovijetka *Posestrima*, *Po zapisih pokojnoga prijatelja*, također u „Vijencu” (XVII/1885, br. 37–40.) jest pripovijetka u prvom licu mladića koji u Zagrebu pohađa učiteljsku školu. Pred polazak u Zagreb on taj grad zamišlja po Šenoininim romanima. No Zagreb koji će upoznati daleko je od zanosne i centralističke Šenoine slike grada u kojem se rješavaju sva društvena i nacionalna pitanja nacije. Zagreb je grad u kojem studenti, sinovi uglednih roditelja sjede u krčmi umjesto da uče, pa čak krađu glavnome liku novac da bi na kraju licemjerno prošli kao poštenu i časnog. Kasnije će njegov glavni protivnik Ferdo čak dospjeti u zatvor zbog pronevjere, no izvući će ga tast. Umjesto slobodarskog i naprednjačkog Šenoinog Zagreba ovdje nalazimo grad „sramotnog gospodstva, nezasluzene časti” (str. 28.), Khuenov Zagreb pun licemjerja i ljenčarenja. Glavni će se lik spasiti tako što će pobjeći u provinciju koja također nije luka spasa, ondje će sklopiti nesretan brak i teško će se snalaziti u profesionalnom životu. Novakov je Zagreb gledan očima provincijalca. No taj provincijalac, Hrvat, došao je u svoj glavni grad i našao grad koji zapravo nije hrvatski jer njime željeznom birokracijom vlada Mađar Khuen. Tako Zagreb za Novaka prestaje biti pitanjem napretka nacije, on uopće nije pitanje političko, već socijalno, a k tome i moralno. U nizu daljnjih djela Novak će razrađivati pitanja pokrajine i Zagreba.

U pripovijetki *Berta* u „Vijencu” (XVII/1885, br. 1–15.) srećemo Bertu, kćer trgovca Koviljića, u malom pokrajinskom gradu između dva muškarca, poštenog pristava Luje Sladovića i Austrijanca, baruna Wiedena. Bertin je otac počeo kao kramar, oženio je kćer postolara, marljivo je radio, slično kao Šenoini malograđani na Griču, no kad je nešto stekao uzorom njegove kćeri Berte postala su mu ženska djeca njemačkog generala. On šalje kćer Bertu u privatnu školu Emilije Wiesenburg, koja se zapravo zvala Milka Nikolić, a onda se udala za Nijemca, obudovjela, burno živjela u Beču i Pešti. Kad je oronula, vratila se kući, osnovala privatnu školu u kojoj je djevojke učila njemački, a pored ostalog i kako se pišu ljubavna pisma. Nju će Novak opisati s njezinim klasnim govorom: „Divno, krasno, famos! previjala se Emilija motreći bogato posoblje. Taj ukus, ta eleganca – famos! kažem vam, milostiva gospodo, kao u prvih bečkih kućah. Vi ste sami to sve nakupovali?” (str. 51.). Berta će se prikloniti barunu Wiedenu, no njezina ljubav izraz je neumjerenih društvenih ambicija njezine obitelji i nje same. Moral izmiče pred željom za društvenim usponom koji je društveno priznat moral pa i ne bio onaj pravi. Novak je u ovoj pripovijetki, kao u *Posestrimi*, otkrio društveni moral kao dvostruk, s time da onaj lažni uvijek pobjeđuje. Barun Wieden napušta Bertu, a njezin joj otac savjetuje da se uda za Luju Sladovića nadajući se da će mu zet spasiti trgovačke poslove što su krenuli stramputicom. Na kraju trgovac Koviljić bankrotira, a Berta umire od posljedica nestručnog abortusa koji je izvela Emilija.¹²

Ova pripovijetka kritika je odgoja djevojke, njezine pripreve za brak u kojem se vidi posao i društveni uspon, to je kritika građanstva usporediva s Ibsenovom kritikom. Ona od te kritike nije ni daleko, samo što je Ibsen kritizirao brak, a Novak sklapanje

12 Vidi Ivan PEDERIN, *Književna i vanknjiževna isposredovanost lika Nijemca u prozi hrvatskog realizma*, Književna istorija, XI, 1978, br. 42, str. 270–271.

braka. Razdvajanjem pojma morala od pojma društvenog uspona ova se pripovijetka može usporediti s Flaubertovom *Madame Bovary*.

Novak je u ovoj pripovijetki otkrio pojam provincijalnosti i pojam trgovca koji pada pod stečaj. Novakovi trgovci gotovo uvijek padaju pod stečaj. I napokon, Novak je ovdje uveo likove s društvenim ambicijama, uveo je u strukturu svoje proze društvene ambicije i pitanje društvenog i gospodarskog napretka kojeg nema, a moralo bi ga biti. Svi Novakovi likovi doživljavaju neuspjeh čim se pokušaju društveno ili gospodarski uzdignuti. Tako je svijet Novakove proze apsurdni svijet društveno-gospodarskog obećanja, ali bez nade. Ovim je on načeo pitanja koja će u svojim razvojnim oblicima postati središnjim pitanjima evropskih književnosti u mnogo kasnijim razdobljima.

U pripovijetki *Seoska ljepotica* u „Vijencu” (XVIII/1886, br. 2–5.) radi se o ljubavi Marice, kćeri umirovljenog časnika i seoskog trgovca Antuna Hrabrića, s pomorskim nadstražarom Milom Duićem. Marica je jedra seoska ljepotica, nije „gospođica”, no otac je ipak ne da nadstražaru kojeg smatra klasno nižim, već je daje Ferku Neznaniću jer je on sin njegova kolege časnika. Novak daje opširnu Ferkovu profesionalnu biografiju: škole nije završio, isključen je jer se bavio politikom, bio je pisar u kancelariji, pa u općinskom uredu i napokon je postao učiteljem u rodnom gradu, baštiniio je 2.000 for. poslije smrti oca. I njegov je izgled stiliziran strogo klasno: „Zagledavši se u crte obrijanoga, brčići i kratkimi zalisci urešenoga lica svoga zaručnika, gledajući pomno počesljanu crnu kosu, široki ovratnik, gospodaski kaput, na ruci, koja se napadno izticala, prstenje, čitala je na toj slici, da i njezin zaručnik naginje gospodstvu, kojemu se Mile nikada dovinuo ne bi. Potom je čitala Ferkove pjesme; svega u njih nije razumjela, i to s toga, što Ferko uči, a učeni ljudi govore i pišu mudro kao knjiga.” (str. 51.). Marica se ipak neće udati za Ferka jer on se baca u politiku, troši novac na političke istomišljenike, karta se i propada. Sad je Marica u neugodnom položaju, posredovanjem financijskog nadzornika Mile Duić bit će ponovno premješten u Maričino mjesto i ona će se za nj udati, ali će tu uslugu platiti tako što će postati nadzornikovom ljubavnicom. „Mile već nije tražio ljubavi, nego kapiju, Marica ne Milu nego muža. (...) Za svoga službovanja naučio se (Mile) biti podlim skutonošom svoga gospodara, kojega ipak radi žene nije trpio. U kući nije uživao ljubavi, a po tom ni mira; no što mu krati kuća nalazi izvan nje.” (str. 68.).

Kod Šenoe je ljubav izraz osobnog morala koji je isti kao i društveni. Dora Krupićeva radije će umrijeti nego postati ljubavnicom staroga Gregorijanca, Jana će poludjeti jer ju je silovao Tahi. Mile i Marica popustit će pred neljudskom i nemoralnom prisilom društvenih i gospodarskih mehanizama. I dok je kod Šenoe spolno ćudoređe književni znak za društveno zdravlje i moral, kod Novaka su društvo, novac i spolno ćudoređe nepomirljive suprotnosti. Novakova raščlamba društva zaista je nesmiljena iako je izrečena oprezno i obazrivo.

K tome je Novak u ovom djelu definirao i pojam društvene klase kao nepremostiva jaza među ljudima. Nadstražar Mile dobit će ruku časničke kćeri, ali tek kad žrtvuje čast. Ferko Neznanić će gospodarski propasti u pokušaju da postane „gospodin”. Novak je tu otkrio i politiku kao pogubnu. Tako Ferkova politička aktivnost uopće ne

ide za tim da riješi pitanje hrvatskog naroda, zapravo srpskog, jer Ferko je agent srpske propagande u doba istočne krize, već ide za tim da uz pomoć politike postane „gospodin”. U osnovi strukture svih Novakovih kasnijih djela jest nazor da politika ništa ne može riješiti. On će to u više navrata jasnije formulirati i obrazložiti. Novak je bio pjesnik razdoblja što je slijedilo nakon sloma narodnjačke ideologije. Mada je hrvatski narod onda živio unutar obzora koji su stvorile ideologije narodnjaka i pravaša, ideologija više nije bila aktivna u osamdesetim i devedesetim godinama, pa tako i kod Novaka.

Novak, koji poznaje sve mehanizme hrvatskog društva i ekonomije daje zanimljiv i za hrvatsku pokrajinu karakterističan lik trgovca i umirovljenog časnika Hrabrića: „Krčio je nove zemlje i nasadiavao ih lozom, hranio sitno blago pa prodavao na veće vunu, kože, meso i sir, na malo sve sitnarije, što na selu trebaju, gojio pčele, u obće bavio se svačim, čim se u njegovom kraju novčić dobiti dao.” (str. 23.). Novak čovjeka u prvom redu opisuje u njegovoj gospodarskoj aktivnosti, a onda u klasi.

Pripovijetka *Fiškalova ispovied* u „Vijencu” (XVIII/1886, br. 17–30.) počinje prikazom prosjaka Marka koji se sprema otići u Ameriku da bi radio i oženio se udovicom Jelenom koju su, jer je bila siromašna, bili udali za starca od 60 godina, a taj je ubrzo nakon vjenčanja umro. Obje ličnosti imaju strahovite ožiljke koje im je ostavila bijeda.

No onda se Novak, to je vrlo karakteristično za njegovu pripovijetku, vraća unatrag i priča o rođenju prosjaka Marka, koji je sin mjesnog trgovca Antonija Peršića i njegove služavke Magde. Peršić ima ženu Talijanku, Annettu koja pije, i savjetnika, fiškala Mattea. Matteo se školovao kod franjevac, čistio im čizme i krao iz pivnice i smočnice dok ga nisu izbacili. Bistar i prepreden postao je trgovac, meštar i napokon nadriodvjetnik. Njemu će se Antonio obratiti kad služavka Magda zatrudni, on će Magdu, koja nije htjela iz kuće, udati trudnu za Antonijeva gluhonijemog, ali vrlo snažnog slugu Šimicu Veslarića pod prijetnjom da će je dati javno batinati i protjerati u njezino rodno mjesto: „To vječno piskaralo i premetalo zakonskih knjiga zadržalo je već u sve mirne ljude, razumije i moliti i zapoviedati i braniti i tužiti sve samo perom u ruci, tarući pri tom bezbrižno nos burmuticom, a grlo vinom i rakijom.” (str. 324.).

Magda se kao Šimičina žena odaje prostituciji s mornarima, zapušta kuću i tuče sinčića Marka kojeg gluhonijemom Šimica voli misleći da je njegov sin.

Jednom će snažni Šimica doći pijan kući, naći pijanu Magdu kako tuče dijete i razmrskati joj glavu. Bit će kažnjen sa 300 udaraca šibom pod kojima će umrijeti. Matteo će se pobrinuti da malog Marka odvedu prosjaci da bi se domogao 5.000 for. njegova nasljedstva nakon smrti trgovca Antonija Peršića.

Pripovijetka daje sliku gospodarskog propadanja. Matteo se zadužuje, vara, dospijeva u zatvor. Peršić loše posluje, njegov šurjak, Talijan, upropasti Peršićev brod koji mu je on povjerio, drugi brod razbije se u nevremenu. Njegova udovica Annetta živi u maloj sobici jer su je novi gospodari njezine kuće izgurali, služi po tuđim kućama, jednom pijana u dronjcima zaspe na kamenom pragu i smrzne se. Fiškal Matteo umire u deliriju, vidi štakore i vještice. Sudbina ovih likova nije više u rukama njih samih, oni su svi žrtve teško shvatljivih gospodarskih i društvenih mehanizama koji ih sigurno vode prema bankrotu, alkoholu, gubitku časti i smrti. To propadanje ima kod njih negativne nacionalne predznake koji se izražavaju talijanskim imenima Antonija i Mattea, te

Annettom, Talijankom i ženom Antonija Peršića. No dok ti likovi pokušavaju odrediti svoju sudbinu djelovanjem svojeg opakog uma, Magda i Šimica su kao žrtve društva biološka bića čiju sudbinu ne određuje neki ideološki koncept ni njihova volja, već njihova snažna čuvstva. Šimica Veslarić se kao dijete razbolio i ostao gluhonijem, a poslije majčine smrti radi kao sluga. „Pokle mu je umrla mati, nije osjetio u ljudskom oku do prezira; vidio je, da si, dodavajući mu jelo pišu na licu: I ovoga moramo hraniti! –A ima li dušu? a srce? – Odakle to biednomu niemcu!” (str. 307.). Kompenzacija ove nepravde jest velika tjelesna snaga i isto tako velika ljubav prema Magdinom sinčiću Marku kojeg majka ne voli. To njega i Magdu vodi do alkohola, prostitucije i ubojstva. U tome oni nisu razumna bića kojima vlada slobodna volja i sudbina, već bića kojima vladaju biološki porivi u sukobu s apsurdnim zakonima ljudskog društva koje nije humano i ne daje nikakve nade. Novak je ovim pokazao bitne značajke naturalizma.

Ova je pripovijetka usporediva s pripovijetkom Gerharta Hauptmanna *Bahnwarter Thiel* (Čuvar pruge Thiel) u kojoj maćeha nije mogla zavoljeti svoje pastorče pa ga je napokon ubila, a muž je onda ubio nju. No o utjecajima se kod Novaka teško može govoriti jer on je veći dio života proživio u pokrajini, daleko od redakcija i bez dodira sa stranim književnostima. No izgleda da je ipak bio svjestan svojih naturalističkih postupaka jer nije išao za tim da čitatelju ugoditi, već ga je svjesno šokirao. Evo opisa Šimičine smrti pod batinama: „Koža bivala crvenija, prskala i krv sve jače, sve više. Vojnici mienjali šibe, a koža se sve više crnila, krv curkom kapala, meso se sjeklo i hvatalo šiba. Njekoji vojnici odilazili bliedi, glavinjajući: smučilo im se. Sedmi put prolazio Šimica, a iz rasječena mesa virila mu gola hrbtenjača.” (str. 388.).

U ovoj pripovijetki ponovno su se pojavili ljudi koji stoje izvan svih klasa, to su par Magda i Šimica. No ovaj put je Novak jasnije pokazao da su oni žrtva tih klasa. Samo je društvo prema tome loše i nepravedno, teška sudbina ovog para zapravo je optužba nad ovim društvom, koja se neće naći u poletnoj Šenoinoj prozi gdje je društveno zlo posljedica strane vlasti. Šenoa vidi društvo optimistički, kao put u napredak ukoliko se hrvatsko građanstvo nacionalno osvijesti. Novak opaža da je zlo u tom građanskom društvu mnogo mnogo dublje i to predočuje hrvatskom građanstvu svjesnom svojeg neuspjeha i apatičnom pod vlašću željezne Khuenove birokracije.

Takav jedan dan mali Khuenov birokrat naći će se u pripovijetki *Sirote* u „Vijencu” (XIX/1887, str. 2–5, 17–21.). To je seoski lugar, momak koji je nekoć čuvao ovce i nije se nadao da će pred njim drugi kapu skidati. On izlazi iz krčme i drži se kao da govori: „Ja sam zadovoljan; nije svakom dano da bude gospodin lugar!” (str. 2.). U početku je on bio skroman kao lugar. „U brzo se promienio. Od mirna zadovoljna čovjeka bude nadut gospodin, od 'dobroga Save' prkosito momče uzdignute glave, pakostne ćudi, drzke besjede. Sve to upriličio, proračunao po svojim drugovima, a narod se ne usuđuje bolje zagledati u prste čovjeku, koji na duši treba da nosi biljeg: Ja sam ti gospodin i bolje ti se zamjeriti svecu, kojemu se moliš, nego meni! Narod ga gleda, vjeruje mu, poji ga i smierno pred njim kapu skida.” (str. 3.). Lugar Savo Kondić napastuje Katu, ali dobije batina od njezina muža Ivana. No Ivanova gospodarska situacija sve je gora, on sve slabije pazari – „Nije ovuda već života. Šta ne mogu

odnieti na robi odnesu na računu, što ne mogu na računu otmu na silu. Duše mi, gospoda su danas gora od siromaha. Ukrade, a i reci mu u oči, da te krade, al zna nekako zavarati i zasliepiti.” (str. 17.). Ivan će morati od kuće trbuhom za kruhom, u početku šalje Kati novce, no onda se razboli i Kate mora postati Savinom ljubavnicom da spasi od gladi sebe, svekrvu Mandu i sina. Bijeda je sudbina Novakovih likova, njihovo ljudsko dostojanstvo i čast nestaju pred bijedom koja ih razara. Novakov čovjek ima samo želudac, zapravo on ima i čast, ali čast ne smije imati, smije imati samo želudac. Ivan se vraća, ubije Savu, ali biva osuđen na 15 godina robije. Žena i majka skapavaju od gladi, a dječaćić obilazi okolo i prosi. Novakovi likovi nisu dakle samo biološki likovi, oni imaju um i čast, no to je ono čemu u društvu nema mjesta, što im društvo svojim gospodarskim mehanizmima u bijedi potire. Po tome Novak spada po većini svojih djela književno i ideološki u okvir realizma, točnije postrealizma, jer on je živio i stvarao u doba moralnog i ideološkog opadanja liberalizma čijim pravcem možemo smatrati realizam.

Novakovi likovi imaju čast i um, a ta su svojstva bitna u snažnom nagonu prema gospodarskoj i društvenoj emancipaciji. Većina Novakovih likova želi postati „gospodom”. Pitanje napretka pojedinca u ljudskom društvu vezano je s vjerom u napredak što je nastala u fiziokratskoj misli XVIII. st. Ta misao našla je svoju potvrdu u francuskoj revoluciji. Šenoa vjeruje u društveni, čudoredni i nacionalni napredak. Kod Novaka se to jedinstvo raslojava, a vjera u napredak dolazi u pitanje.

Novakovi će likovi postati „gospoda” tako što će se školovati. Školovanje ih vodi u Zagreb. No Novaku Zagreb nije Šenin Zagreb, to je bolesno i jedva shvatljivo Khuenovo čudovište u kojem školu nije moguće pravo ni završiti, đaku se tu suprotstavljaju zapreke svake vrste. Novak ih je opisao u pripovijetki *Babino zlato*, *Crtica iz zagrebačkog života* u „Vijencu” (XIX/1887, str. 33–36, 49–52.). Tu srećemo studente u tijesnim i mračnim sobama, studente koji su se ranije potucali kao pisari po kancelarijama, koji imaju pohabana odijela, pokrpanu posteljinu. Oni ponekad rade danju u magistratu, a noću uče, posuđuju nešto novca od gazdarice. Tu je djevojka Ivka koja ne može u školu jer nema novaca za knjige, a njezina sestra Malča odala se prostituciji i pokušava je podvesti nekom kicošu. Ivka je loše i siromašno odjevena i mora se stidjeti kad izlazi na ulicu. Zagreb je dakle grad u kojem se đaci školuju, a nailaze na bezbrojne sitne i nepremostive zapreke u napredovanju u društvu.

U pripovijetki *Pobratim Mirko* u „Vijencu” (XIX/1887, br. 6–8) Novak se bavi zanosnim hrvatskim rodoljubljem. Tu piščev školski drug Mirko, velik rodoljub, mora poslije mature postati činovnik jer nema novaca za studij. Kad se trebao oženiti, stiže mu poziv u vojsku i on mora u Bosnu s četama generala Filipovića. Časnici su kukavice i birokrati: to je novi lik časnika koji je stvorio Kumičić u romanu *Pod puškom*, koji će se razraditi tek u ekspresionističkoj književnosti. Oboli i javlja se liječniku koji ga odbija s osornim „Abtreten”. Prisjeća se da je u vlaku čuo strane trgovce kako usred Hrvatske govore da Bosnu i Hercegovinu valja kolonizirati s Nijemcima. Eto zašto se Hrvati bore u Bosni. Mirko se vraća ženi, ali bolest od koje je obolio u Bosni sve je teža, on iskašlja krv.

Hrvatsko rodoljublje nije više točka orijentacije, ono je šuplje i lažno, izigrali su ga Nijemci. Od tog političkog rodoljublja Novak će se uvijek odvrćati. Političko rodoljublje narodnjaci su vezivali uz vojni i politički mit bana Jelačića, pa uz hajdučku novelu sedamdesetih godina smještenu u Krajini. Novak vojsku mrzi i omalovažava, časnike opisuje kao osorne birokrate i sebičnjake, a demantira i mit hrabrog Krajišnika iz krajiško-hajdučke novele sedamdesetih godina u pripovijetki *Simulant Tanasija* u „Vijencu” (XIX/1887, str. 131–133.). Tu seljak simulira da ne bi morao u vojsku jer kod kuće je ostavio djevojku s kojom se trebao oženiti: „Nema tu sramote i koji se vrug ne bi rado soldačije izbavio;...” (str. 133.). Tu se radi o svjesnom deheroiziranju čovjeka i njegovom nujunačkom držanju, jer vojska nije junaštvo i rodoljublje, već država, sistem, prisila. Novakovo nepovjerenje prema državi, njezinu aparatu, vojsci i društvu uopće, neizmjereno je i nesavladivo, a izazvano je upravo okupacijom Bosne i Hercegovine.

Njegova pažnja usmjerena je prema siromasima i prosjacima o kojima nitko ne misli. U pripovijetki *U prosjačkoj kući, Slika iz Podgorja* u „Vijencu” (XIX/1887, str. 125–147.) uzvikuje: „Koliko je, Bože, ljudi, koji bi se zagledali u ranu na starom srcu iznemogle prosjakinje?” (str. 147.).

Grad nije jedino mjesto gdje čovjek čudoredno i gospodarski propada, država svojim neshvatljivim aparatom pokvarenih birokrata i vojske seže i na selo. U pripovijetki *Na uzkrš* u „Vijencu” (XIX/1887, str. 439–440, 578–580.) Jaga čeka svojeg zaručnika koji je u vojsci i ne vraća se ni kad je vojni rok odslužio pa je njegova majka morala prodati kuću da se spasi od gladi. I Jaga je u nevolji, ona mora liječniku koji je pokuša zavesti, mora bilježniku da plati porez. I dok u krčmi čeka da je bilježnik primi, sreće svojeg zaručnika Peru koji u krčmi vara na karte, a inače je svodnik. Jagica će se upustiti u igru, proigrati novac za porez, naušnice i prsten i napokon spavati sa svojim zaručnikom, a sada svodnikom, i time ući u krug prostitucije. Ovakav tok događaja znači degradaciju ličnosti, jer zaručnik je baš onaj od koga ona očekuje spas, potvrdu opstanka i ličnosti.

Tako su Novakovi likovi ljudi koji po društvenim nagonima žele i moraju ići naprijed, a zapravo idu natrag u gospodarsku, društvenu i čudorednu izopačenost i gubitak ličnosti.

Novak živo suosjeća sa svojim likovima koji propadaju. U pripovijetki *Salamon* u „Vijencu” (XX/1888, str. 321–324.) suhonjav i slabašan seoski krojač, kojeg zovu Salamunom, udvara lijepoj Mari koja ga odbija s porugom i udaje se za kršnog mornara Nikolu. No ona pada u bijedu iz koje je Salamon spasava u nesebičnoj ljubavi i samilosti, čak je s mužem primi u svoju kuću. Ona mu međutim dobro vraća zlim, grubo s njim postupa, iako je bolestan, tjera ga da nosi vodu i cijepa drva. U bolesti ga dvori, ali samo toliko dok ne napiše oporuku njoj u korist. Ova pripovijetka strukturirana je na pojmu kršćanske vrline samilosti (misericordia). No kršćanske vrline i vjera samo su desideratum u Novakovoj prozi, njih uopće nema u svijetu Novakove proze i baš taj nedostatak, ta Božja šutnja kako će se kasnije izraziti kršćanski egzistencijalizam, čini njegovim likovima život onako teškim i beznadnim. Svećenici se vrlo rijetko pojavljuju u Novakovoj prozi. U „Fiškalovoj ispovijedi” pojavljuje se pop Ive koji se brine o ma-

lom Marku dok ga ne odvedu prosjaci. No pop Ive je glagoljaš, znak za patrijarhalno staro poštenje i suprotnost potalijančenom fiškalu i trgovcu. On osim dobrote nema nikakvih drugih svojstava koja bi ga isticala kao svećenika.

Dok je Šenoa imao jednu gotovo manihejsku sliku zla što se ostvaruje u crno-bijeloj tehnici njegovih romana, u kojima se jedan pozitivni „ingroup” bori protiv negativnog „outgroupa”, za Novaka je zlo samo posljedica bijede. Tako u pripovijetki „Ružica, Nacrt pripoviestí” u „Vijencu” (XX/1888, str. 210–214.) „mamica”, šefica krčme na Novoj Vesi, u kojoj djeluje prikrivena prostitucija, ima lijepu kćer Ružicu od 17 godina koja sjedi kraj prozora uza šivaći stroj, a glavni lik ove pripovijetke u prvoj liču na kraju će se u nju zaljubiti. Nečasno zanimanje majke ne djeluje zakonitošću na čudoredni lik kćeri. Zlo nije u čovjekovoj prirodi, ono je posljedica okolnosti da čovjek treba novaca da se prehrani, a ne može ih zaraditi. Zlo je dakle posljedica apsurdnog ustrojstva društva. Tu je Novak blizak marksističkom tumačenju po kojem je zlo posljedica društvene nepravde i izrabljivanja čovjeka po čovjeku, odnosno J. J. Rousseaua po kojem se čovjek rađa dobar, a lošim ga pravi tek društvo. No ovo će Novak sporo spoznati i tek potkraj života eksplicitno izreći.

Pitanjem društvenog neuspjeha kao neuspjeha u školovanju Novak se pozabavio u romanu *Pavao Šegota* (1888, DVN, sv. 1.). Taj roman zapravo je životopis što je snažno djelovao u hrvatskom realizmu kao načelo analize društva.¹³ Pavao, sin udovice Mare iz podgorskog kraja, živi u bijedi. No onda umre stric Andrija u Americi i ostavi mu novaca, Mara kupi kuću, oranicu, a ostatak od 10.000 for. položi u banku. Novak je uvijek vrlo točan u proračunima kad se radi o novcu i gospodarskim stvarima. Pavao odluči studirati prirodne znanosti u Pragu. Studij je pitanje rodoljublja, „...a kad budem svoj, bit ću koristan i svom rodu i svom narodu...” ali i pitanje gospodstva, pa otac zaručnika Pavlove sestre govori Pavlu „Budi gospodin, kad si za gospodstvom pobjesnio.” (str. 41.). Pavlov drug Rikardo kaže mu da mora steći i društvene manire zbog položaja koji će danas-sutra u domovini zauzimati. Studij je dakle pitanje prelaska u naobraženu predstavničku klasu nacije koja smatra da u društvu ima više prava jer ga vodi napretkom. Izraz i vanjska oznaka te klase jesu gospodske manire i rodoljublje. Tako Pavao upoznaje studenta Slavića, plemenita čovjeka: „Upoznao mlada čovjeka, koji je svojim marom – a glavno – svojim darom gotovo jamstvo, da će danas sutra bditi nad Nijemcima, koji svoja krila u našoj domovini šire.” (str. 81.).

Pavao ulazi u jedno slavensko društvo sastavljeno od Čeha, Slovenaca, Srba, Hrvata, Poljaka, Bugara, a tu je i jedan Rus. No Slavić i to društvo provode noći u gostionicama i piju. Pavao je s njima. On je doduše nadaren i piše rodoljubne pjesme i članke. No uskoro ga susreće urednik Vrlić, spočitava mu da mu davno nije predložio neki rukopis i opominje ga da se kloni tog slavenskog društva: „Tamo se pije, da se oduševi za narodnu stvar, a oduševljuje se da se pije.” (str. 134). To društvo nije usmjereno scijentistički. Tako Pavao čita Darwina i ne oduševljava se jer ne nalazi rješenja zagone- tke kako je postao život. „Znanost ga zbunjuje, ona je vječno plivanje u maglenom mutežu i tumaranje po ogromnom labirintu, sazdanom na stotinama hipoteza, koje

13 Z. POSAVAC, op. cit, str. 333. i 344.

vjekovi i ljudi ruše i grade osuđujući već sutra ono, što su danas u znanosti obožavali.” (str. 77.). Uzrok Pavlova neuspjeha na studiju, a time i u životu nije siromaštvo ili nedostatak duhovnih darova, već ideološka nesadržajnost političkog i kulturnog rodoljublja koje prelazi u poltronstvo, naviku da se odlazi u krčmu, padanje u dugove, pod vlast lihvara. Njegov drug Rikardo opravdava svoje poltronstvo: „Svi su ljudi tu, da živu, svatko se voli hraniti pečenim mesom, nego suhim kruhom, svatko voli usnuti na mekom perju, nego na tvrdoj dasci — zato svatko za se, ili, kako se nepravedno kaže, svatko je sebičan.” (str. 142.). Pavao uvida poltronstvo: „Propale hulje, prazne vreće, ljudi bez značaja, bez poštenja, ...” (str. 146.). On će pasti u dugove, zaboraviti svoju skromnu zaručnicu Evicu, koja ga čeka u Senju, i oženiti se Lorom koja će ga varati. Žena ljubavnica kod Novaka je rijetko predmet ljubavne strasti koja je jača od uma, već element udobnosti, raskoši i poltronstva. Tako Pavao pada u bijedu, provodi noći u smradnim rakijašnicama i vraća se slomljen kući gdje umire. Ovaj roman može se dojmiti kao završni račun ili stečaj hrvatskog realizma s njegovim temeljnim ideološkim stečevinama, vjerom u društveni i nacionalni napredak izraženim u geslu narodnjaka — prosvjetom napretku.

Novak dakako nije bio nikakav protivnik Hrvatske i Narodne stranke, on je samo bio svjestan velikog vakuuma koji je nastao slomom narodnjačke ideologije, a isto je tako bolan kao nedostatak milosrđa u pripovijetki *Salomon*.

Dok je Novak u ranijim pripovijetkama dao sliku khuenovskog Zagreba, kako ga vidi student iz provincije, u vrlo zanimljivoj pripovijetki *Podgorska lutrijašica*, *Povijest jedne služavke*, u „Vijencu” (XXI/1889, str. 458–460, 673–676.) prikazuje Zagreb gledan očima stare služavke koja dolazi u Zagreb da pohodi u zatvoru sina svoje pokojne gospodarice, kojeg voli kao da ga je sama rodila. Pripovijetka je zanimljiva već zbog toga što predstavlja kritiku građanskog braka. Barica postaje dojiljom male Milke, kćeri kapetanice Pavelić i zavoli je kao svoje dijete. Blijeda i boležljiva Milka uda se za vremešnog trgovca Lovrića, on je bogat, ali neugladen, ona ga ne voli, dosadan joj je, u obitelji su neprestane svade jer muž ne dopušta Milki odlazak u kupke Karlove Vारे. Lovrić je lažan rodoljub, surađuje sa stranim trgovcima koji sijeku naše šume, napokon bankrotira, otpusti služavku Baricu, Milka umre, a sin Ernest mora napustiti studij i zaposliti se na pošti. Uskoro dospije u zatvor zbog pronevjere. Ova slika gospodarske i čudoredne dezintegracije jedne građanske obitelji predstavlja najpotpuniju kritiku osnovne institucije građanskog društva prije Krleže kod nas. Uzroci dezintegracije su moralne, društvene i gospodarske prirode. Milka ne voli muža jer je neugladen i star. Trgovac Lovrić više voli profit nego domovinu, njegov će sin Ernest pronevjeriti novce da bi živio na velikoj nozi.

Obitelj Lovrić, koja živi u pokrajini, znači hrvatsko građanstvo koje pisac kritizira načinom sličnim Ibsenovom i vidi ga u licemjerju i nemoći. Zagreb znači građansku Hrvatsku. Najzanimljivije je od svega što glavni lik u ovoj pripovijetki nije Milka ni njezin sin Ernest, već služavka Barica pa pripovijetka počinje tako da Novak predstavi Baricu koja sjedi u vlaku što ulazi na zagrebački kolodvor, razgovara sa suputnicom koja će joj ukrasti kovčeg, i raspituje se: „Žena preleti okom predatnicu. — Jest ovo, al kovčeg je težak, ima blizu dvadeset kila.

Gle, kako znate! snebivaše se veselo stara; toliko je vagnuo i u selu, kad sam ga k našem trgovcu odniela, jer mi je obrekao izračunati sav trošak do Zagreba. On vam se razumije u te stvari, pismen je, nebore, pa mi izračunao u čas, da ću potrošiti osam forinti. Toliko sam svezala u rubac i evo mi ostalo još više od forinta, jerbo nijesam trošila putem za hranu. A na što bi, kad sam ponijela od kuće glavu kruha i cio sir.” (str. 658.). Raspituje se kod garderobijera poznaje li on njezinu suputnicu koja ju je okrala, a ovaj veli da je ne poznaje: „Kako on ne bi poznao ovuda ljudi, kad je uvijek u Zagrebu. U njezinom kraju nema na tri sela daleko čeljadeta, koje ne bi poznala u glavu po imenu i plemenu.” (str. 659.). „Bože moj, uzdahnu napokon starica, kako samo živi taj svijet, kad jedno drugo ne pozna!” (str. 673.). Gleda vojnu glazbu: „Takova šta nije još vidjela: Gospoda u zlatu jašu na konjima, pa onaj veliki bubanj, pa toliko vojnika, sve baca u isti čas noge, kao da su im na jednoj ulici povezane. Moj Bože, ta to bi čovjek gledao i slušao gladan i žedan! (...) Na jednom se stvori na velikom trgu, i gle, veliki Bože, silan konj na sred trga, a na njemu čovjek digao u vis sablju.” (str. 673.).

Ovi dijalozi ne govore samo o stanju stvari, o događajima i odvijanju radnje već i o mentalitetu provincijalke. Novak, povučen iz radnje, i inače voli dijaloge. No čak onda kad napušta dijalog, on ostaje pri usmenim tradicijama pa opisujući Baricu koja u Zagrebu gleda četvu vojnika, on ostaje na razini njezinog klasnog govora i slijedi tijekom njezinih misli djelujući sugestivno na čitatelja koji čitajući te retke prestaje biti on i privremeno postaje služavka Barica, provincijalka. A ta Barica, koja stoji izvan klase svojim ženskim materinskim srcem, stoji iznad „gospode” i svojih gazda. I dok gazde znače hrvatsko građanstvo, koje Novak kritizira, Barica znači hrvatski narod shvaćen kao veliko srce. Sad je jasno Novakovo autorsko držanje, on nije građanin Hrvatske kao političke tvorevine, to on odbacuje, ali on je sin hrvatskog naroda, obespravljenog i opljačkanog, koji strastveno voli i kojemu je uvijek privržen. Ovdje se također razlikuje od Šenoe koji se osjeća predstavnikom građanstva s hrvatskom političkom svijesti i vidi Hrvatsku u likovima gričkih građana što se bore za svoje pravice i političko dostojanstvo, pa u likovima velikaša iz *Kletve*.

Novakovi postupci u ovoj pripovijetki mjestimice su vrlo suvremeni, što inače nije često u njegovoj prozi. Vrlo je zanimljiv kraj. Neuka Barica vjeruje da će izvući Ernesta iz zatvora ako potkupi suce ili ode do cara u Beč. Da bi namakla novce, igra na lutriji i u tome pribjegava praznovjerju, neko dijete ispiše joj brojke na komadiće papira jer Barica je nepismena. Te brojke ona stavi u lonac s paukom i igra na one na koje je pauk stao svojim nogama. Tako potroši sav svoj novac pa umre u bijedi. Evo završetka: „Napokon nije bilo ništa, ni deseticu nije mogla skucati, da postavi na tri brojke, koje će spasti Ernesta. Ostarila, pomućene pameti i klonula tijela prosila bi u gradu za krajcarak, a napokon nadoše je jednog zimskog jutra ukočenu na senjskoj cesti. Smrznuła se, a gubeći životnu snagu, možda je barem u ovom bezsvjestnom prelazu iz života u smrt vidjela tri crvene brojke i spasenoga Ernesta.” (str. 692.).

Ovaj kraj nije zapravo nikakav kraj i bliži se vrlo suvremenom putu Rilkeovih flamingosa u irealnosti u pjesmi *Die Flamingos*.

Novak se dakle približio suvremenim književnim postupcima, u nekim postupcima išao je ispred vremena. Nije ih razvio jer je živio po strani od književnih zbivanja, a književna publika očekivala je analizu hrvatskog građanskog društva u krizi. On je tu analizu dao probivši klasne okvire. No baš tu je njegov spoznajni proces teкао sporo.

U pripovijetki *Raskuće Luke Doljana* (Podg. pripovijetke, 1889.). DVN, sv. 10.) Novak opisuje prosjaka Vicka Balena koji se obogatio prosjačeći, bavi se lihvom i misli kako da školuje sina Marka, no neće da on postane činovnik jer vidi kako činovnici kod njega uzajmljuju novac. Marko ide u vojsku, dobije tri zvjezdice pod vratom, ali postaje tvrd pretpostavljeni, napusti svoju zaručnicu Ružu koja mora prositi. Opet u ovoj pripovijetki srećemo snažne usmene tradicije i klasni govor kojim Novak prikazuje mentalitet Luke Doljana, Ružinog oca kad mu sin mora u vojsku: „A kakav bi bio danas rat! Vele da nove puške dobacuju, kud ni oko ne doseže, a nabijaju se bez fišeka i bez šipke kud brže nego stare: dok si prije opalio jednu, danas bi dvadeset, pa zrnje nekako mora padati kao kiša.” (str. 20.).

Ova pripovijetka zapravo je povijest obitelji bogatog prosjaka Vicka Balena i njezine propasti, sin mu Marko završava kao prosjak jer „krivo stečeno nema blagoslova” (str. 27.). No glavni lik ipak nije Vicko Balen, već Luka Doljan što trpi nepravdu od države koja mu uzima sina u vojsku i vraća ga ranjena, od Marka Balena koji će se pogospoditi i napustiti njegovu kćer Ružicu. Luka je taj napušteni i napaćeni hrvatski narod. Zlo dolazi od puta u „gospodstvo” na koji njegove likove goni nezadrživ nagon. Čovjek dakle postaje loš kad pokuša ući u neku klasu i poprimi klasno držanje. Luka Doljan je izvan klasa, on je samo čovjek.

U pripovijetki „Otac i sin” (također u „Podg. pripovijetkama”, 1889.) srećemo osorne Nijemce koji trguju drvom, sijeku naše šume i bezočno izrabljuju podgorsku sirotinju koja za njihov račun prevozi drvenu građu. Ugovori su naime takvi da volove za prijevoz daju bečki trgovci, no uquine li vol, štetu snosi domaći prevoznik čija kuća onda ide na bubanj.

Novak je uočio klasni i izrabljivački karakter Khuenove vlasti koja je otvarala vrata stranom kapitalu i iskorištavanju hrvatskih sirovina. No on je te klasne odnose vezao uz nacionalne, pa su u ovoj pripovijetki žrtve izrabljivanja uvijek naši ljudi.

Tako Novak postaje piscem što opisuje ulazak hrvatskog naroda u klasno društvo koje je grob svemu ljudskome. U *Pripovijesti bez nadpisa* u „Vijencu” (XXII/1890. str. 82–85) opisuje seosku djevojku koja ostaje siročić i mora postati služavkom u gradu. Klasni govor njezinih gospodara neprestano je insinuiranje i time guranje u prostituciju: „No no...; samo ne tako stidljivo. Sve ste vi jednake: Kad dođete u kuću, ne znate nabrojiti pet, a kasnije je uvijek posljednja vaša... Jesi li već bila gdje u službi? (...), ali u kuću da mi ne vodiš nikoga! Toga ne trpim podnipošto; ja ne ću da moja kuća izađe na glas. Izvan kuće radi, što te volja. — U šest sati moraš biti kod ognjišta, do te dobe dosta je spavanja i klatarenja.” Hrana je slaba, plaće nema: „Plaću?! Ta ti bi mene morala plaćati, što te trpim u kući! (...) Gospodin govori o stražarima i zatvoru.” No osim ovih gospodarskih razloga propadanja, život u novoj sredini znači progresivan gubitak ličnosti što se očituje u uzimanju gradskih haljina. Tako govori gazda: „Kad

te pogledaju mladići, potući će se za te. (...) Ti draga, moraš zaboraviti, kako si živjela u selu i što ti je tvoj pop govorio. Grad je grad – pa basta!”

Glavno pitanje ove pripovijetke nije gospodarsko, već moralno. Tako i u pripovijetki „Po smrti...” u „Vijencu” (XXII/1892. str. 17–19.). Tu pisac opisuje smrt stare prosjakinje i vraća se unatrag, opisuje njezin brak s čovjekom koji nije volio nju, već drugu. Muž je uvijek grubo s njom postupao, tukao je trudnu pa je rodila mrtvo dijete i drugima pripovijedala kako je nespretno pala. Bila je uvijek mučaljiva i blage ćudi, „nadarena obilno uzvišenim uresom nesretnih žena – strpljivim pregaranjem neispunjenih nada, koje je gojila u djevojačkoj duši”.

Okvir ovih pripovijesti nije klasni niti je novac odrednica sudbine. Ovdje je Novak, a to je za nj nesvojstveno, posegnuo za općeljudskim pitanjima postojanja i nije ih razradio ni nastavio kao ni ranije moderne književne postupke.

U pripovijetki *Spomen, Nacrt pripovijesti* u „Vijencu” (XXIII/1891. str. 209–211.) iznio je konkretne razloge raslojavanja društva nekog grada. To su novac i politika: „Novi duh vremena stao se uvlačiti u stare kamene kuće, stao ’čistiti’ trg i ulicu, ljudi se počеше dijeliti na ’ugledne’ i ’neugledne’, na ’rodoljube’ i ’izdajice’, počelo je nestajati starog bezazlenoga ogovaranja, a umjesto toga dođoše na red podla sumnjičenja i zlobna zavist (ljudi); nagriženi političkim bijesom, stranački dijelili svoju milost.”

Ova pripovijetka samo dokumentira sporo sazrijevanje njegova pogleda u društvo, politiku i ekonomiju što je već bio pokušao prije svega u *Fiškalovoj ispoviedi, Pavlu Šegoti* i u *Podgorskoj lutrijašici*.

Nova, potpunija analiza društvenih, gospodarskih, a sada i političkih mehanizama malog hrvatskog grada Senja naći će se u romanu *Pod Nehajem* koji je nagrađen iz zaklade Dušana Kotura za 1891. godinu, a izdala ga je Matica hrvatska 1892. (DVN, sv. 2.). Točnije, *Pod Nehajem* je analiza senjskog društva i gospodarstva u doba razvojačenja Vojne krajine. Kronikalnog stila kao u Šenoinim povijesnim romanima nema, Novak počinje pravom smotrom senjskog društva uvodeći u radnju niz likova. To je Šenoino nasljeđe.¹⁴ Šenoa je tako strukturirao svoje povijesne romane. No za razliku od Šenoae, kod Novaka se neće naći razgranata trivijalna fabula s više potki, fabula je kod Novaka svedena na najmanju mjeru. Dok Šenoini likovi sa svojim karakternim osobinama podstrekavaju odvijanje radnje, kod Novaka se radnja odvija samo toliko koliko je potrebno da se njegovi likovi razviju do karaktera s općim značenjem za doba, Senj i uopće naciju. Te likove možemo grupirati po njihovoj društvenoj funkciji. To su najprije pošteni domaći ljudi, trgovci i njihova djeca, svećenici. Slijede trgovci koji surađuju s vlašću i propadaju, onda dolaze profesori senjske gimnazije i napokon ljudi koji predstavljaju vlast.

Za razliku od Šenoae, ovdje se ne radi o crno-bijeloj tehnici, pozitivnim i negativnim likovima koje će radnja dovesti u žestoke suprotnosti i u borbu do istrebljenja bez istrebljenja. Tako gradonačelnik, umirovljenik major Gröhl, živi čas u sukobu s pojedini članovima tih grupa, čas s njima surađuje ili nastoji surađivati. On se oslanja na

14 Ivo FRANGES, *Šenoina baština u hrvatskom realizmu*, *Croatica*, I, 1970, br. 1, str. 137–166.

činovnike koje drži u vlasti, Senjane nadzire preko svojeg doušnika Save Zobenice. On je krao volove pa je kažnjen zatvorom. Po izlasku iz zatvora radi kao nadripisar, Gröhl mu gleda kroz prste jer za nj radi kao doušnik. Gröhl ne drži ništa do hrvatskog rodoljublja, „u njemu je živjelo uvjerenje, da taj narod mora jednom pasti u krilo civilizovanog Nijemstva” (str. 101.).

Gröhl ima ženu koja se u Senju dosađuje i nalazi da su Senjanke dosadne i glupe, a Senjanke je izbjegavaju jer nalaze da je ona poročna. Gröhl ima i dvije lijepe, ali vrlo poročne kćeri. Gröhl s visine koju mu daje vlast što mu je povjerena gleda kako se domaći ljudi mrze i zavide jedan drugomu. Kad nešto dozna preko doušnika Save Zobenice, ucjenjuje i nastoji stvari iskoristiti za vlast i za sebe. Tako Gröhl dozna da je profesor Adolf Huger rekao nešto u prilog hrvatskom rodoljublju na nekom plesu. Odluči ga otpustiti. No onda se sjeti da ga poročni život njegove kćeri kompromitira i zaključuje da bi tu ljagu mogao oprati Huger ako se s njegovom kćeri oženi. No Huger je zaljubljen u kćer trgovca Martinića, Idu. On odbija, Gröhl prijeteći: „Uvjeti u vašem dekretu nijesu ispunjeni, očit ste protivnik sistema – tu je čitava hrpa dokaza proti Vama” (str. 143.). Vlast dakle nije suverenitet iznad područja ljudske moći, nije monarhija, kako ju je vidio Joseph de Maistre koja daje odličja u obliku službe,¹⁵ ona nije ni poštena ni jaka, Gröhl je birokrat i sitni spletkar koji se ipak održava jer ni njegovi protivnici, zavađeni među sobom, nisu jaki.

Najjača je skupina poštenih domaćih ljudi. To je pop Ive, glagoljaš koji u tijelovskoj procesiji moli da padne kiša, a neki mu se rugaju da njegova hrvatska molitva neće biti djelotvorna kako bi to bila latinska. Biskup Ožegović, časni i sijedi starac, kanonici pod „capa magna”, to je povlastica Klementa VIII. zbog junaštva uskoka u borbi protiv Turaka 1596. No sjaj crkvene hrvatske tradicije igra malu ulogu u ovome romanu. Trgovac Ivelić, dobar i pošten, koji je svojem prijatelju trgovcu Martiniću bez otezanja posudio 12.000 for. bez kamata i svjedoka. Ivelić je ubrzo nakon toga umro, a Martinić taj novac nije vratio njegovoj kćeri Jeli koja je živjela u kreposnom i siromašnom udovištvu. Ivelić je „u svom mračnom i tijesnom dućančiću, a uveče žuljavom rukom i krupnom olovkom bilježio rashod i dohodak” (str. 16.). Ivelić je potomak Šenoinih malograđana što rade u „štacunu”, no Ivelić ima svoj lokalni karakter.

Njegovu kćer Jelu prosi kapetan Frane Mikulčić, dobar i pošten pomorac. Kad je Mikulčić po prvi put gost u Ivelićevoj kući, Jele poslužuje kod stola i stidi se pred gostom. On je prosi: „...nijesam zločest čovjek, ni kartaš, ni ženskar, pijanica ni varalica, poznajete moje pleme, griješan sam kao i svi ljudi, ali vjerujem u Boga” (str. 20.). Ivelić će umrijeti već na početku romana, a Mikulčić će se utopiti. Jele će ostati sama i izdržavat će se pletenjem čarapa i iznajmljivanjem soba.

U grupu poštenih domaćih ljudi spada i trgovac Josip Barčević, ozbiljan pedesetogodišnjak, školovan, izučio je trgovačku akademiju u Beču i pivovarstvo u Bavarskoj i Češkoj, veletrgovac žitom, vinom, drvom, otvoren i odrešit čovjek, neprijatelj vojne

---

15 *Considérations sur la France*; suivi de l'Essai sur le principe générateur des constitutions politiques, et des Lettres à un gentilhomme russe sur l'inquisition espagnole, Bruxelles, 1838, str. 140, 142, 238.

uprave iz ideoloških razloga, Gröhl mu podvaljuje, a on mu pamti protuzakonnosti i nasilja i čeka čas. On je svjestan negativnog karaktera strane vlasti: „Naš grad propada, šume nestaje, luka je pusta, grad sve prazniji; ubija nas sisačka željeznica, a karlovačkom željeznicom zavarava nas Beč...” Protiv Gröhla ustaje iz čudorednih i ideoloških razloga, njegova obitelj „gazi božji zakon i ljudski stid” (str. 110.). On sam: „Tvrđ, okrutan vojnik – a to nije glava za naš grad; propadamo jedan za drugim, zato nam se hoće u magistrat čovjeka, koji će misliti, da se vrati gradu staro dobro, da se gradi željeznica, da se uredi gradilište brodova, neka nam djeca budu pomorci i kapetani, ako nas već izda Krajina.” (str. 140.). Ako bolje pogledamo Barčevićeve ideološke nazore, vidjet ćemo da oni uopće nisu ideologizirani filološki, povijesno, pa ni demokratski. Barčević ne ustaje u obranu slobodne trgovine i konkurencije, vjera u nju neprestano je blijedila poslije Napoleonovih ratova, on traži hrvatsku nacionalnu ekonomiju, a zahtjev za jačanjem nacionalne ekonomije sve je jači potkraj stoljeća.¹⁶ Novak je u njegovu liku razradio opažanja iskazana u pripovijetki „Otac i sin”.

Barčevićeva parnica i borba protiv Gröhla neće završiti pobjedom, Grohl će slomiti njegove svjedoke i Barčević će biti osuđen zbog klevete. No Barčević odlazi u Beč i bori se protiv Gröhla, vraća se, nikamo ne izlazi, no i Gröhl je sav smućen. Barčević dobija zadovoljštinu, postaje poslanikom u saboru, no on je tijekom teške i duge parnice sav posijedio: „Priatelj sam gradu, zato nepriatelj sablji, – ali se boriti ne mogu. Samo narodna svijest može slomiti nasilje, a kod nas spava još ta svijest dubokim snom, svijest se nosi samo na jeziku, a srce spava...” (str. 139.). Liberalna ideologija nije dakle put u pobjedu, narod nije okvir ni humus na kojem će se liberalizam razviti.

Više o tome Novak će reći kasnije, za sada liberalizam iznosi samo Pirovu pobjedu ukidanjem vojne uprave i klicanjem banu.

Slabost narodne svijesti i nevjera u građansku demokraciju kao budućnost hrvatskog naroda Novak je prikazao u trgovcu Martiniću. Njemu dobro ide, živi bogato, njegova kći Ida uči njemački, no on uskoro pravi loše poslove pa posudi 12.000 forinti od svojeg prijatelja Ivelića i nikad ih ne vrati, po Ivelićevoj smrti ukrade obveznicu, zapliće su u sve gore poslove pa je prisiljen krivo svjedočiti protiv Barčevića da se ne zamjeri Gröhlu. Njegov sin banči u Trstu, „podao se razdražljivim užicama i mekoputnosti bez ijedne ozbiljne misli...” (str. 116.), oboli od sifilisa i pokrade svojeg oca. Martinićevi poslovi idu sve gore i one je prisiljen drugog sina poslati u sjemenište da bude svećenik, a kćer dati Radi, sinu jakog gazde pod Velebitom, momku „okrugle glave, jakih rumenih obraza” (str. 128.) kojeg Ida ne voli i uzima ga tek po smrti profesora Adolfa Hugera, kojeg voli, poslije mnogih suza i nećkanja. Martinićev put jest put u socijalno dolje.

Nemoć liberalnog rodoljublja Novak pokazuje i u liku Adolfa Hugera, mladog profesora senjske gimnazije. On je sin oca Nijemca i majke Slovenke koja ga je rodoljubno

---

16 Friedrich LUTGE, *Deutsche Sozial – und Wirtschaftsgeschichte*, Ein Überblick, Berlin Göttingen – Heidelberg, 1952, str. 355.

odgojila.¹⁷ Huger dolazi u Senj gdje je „masa naroda, seljak, obrtnik i trgovac, bila nesvijesna (...) nijesu osjećali onu višu duševnu snagu, nijesu poznali ideala, nijesu bili svjesni plemenitijih vrлина ljudskoga duha, nijesu ćutili u sebi općega narodnoga ponosa...” (str. 51.). Sam Huger lijep je i visok, ali blijed i boležljiv. On razgovara sa svojim starijim prijateljem, profesorom Hadaćekom, ućenim doktorom filozofije koji piše ćlanke u stručnim ćasopisima i nada se postati direktorom neke škole u njemaćkom dijelu Carevine. On je Ćeh, no rano je ostao bez roditelja pa su ga odgojili njemaćki redovnici, rodoljublje mu ne znaći ništa, on je „kozmpolit”. Kad Huger istiće da se hrvatske šume sijeku i drvo odvozi u Italiju, Francusku i Grćku tako da domaći trgovci od toga nemaju koristi, već tršćanski, Hadaćek mu odgovara: „... bez znanja nema moralne odvaćnosti, a bez odvaćnosti znaćaja (...) Danas nemaju pojma o kulturi uopće, a bijesne kao u ludilu: dolje s njemaćkom kulturom! A u njoj će traćiti i poslije svoj spas (...) Narodnosti se gube, a ćovjećanstvo se grupira u kolone zbite znanjem i prosvjetom.” (str. 65. i 67.). Rodoljublje i kultura jesu dakle element humanosti kojem prijeti izopaćeni tehnoćratizam, kako su naši pisci doživljavali suvremeniju i napredniju njemaćku kulturu. Hadaćek će davati Grћhlu inteligentne savjete kojima će on djelotvorno udarati Barćevića, a Huger će umrijeti od sušice.

Novakove simpatije u ovom romanu bez ikakve su sumnje na strani domaćih rodoljuba, Ivelića, Barćevića i rodoljuba Hugera. No on u snagu i oduševljenje njihova rodoljublja ne vjeruje i zato u romanu nema ni ideološke afirmacije liberalnog rodoljublja ćije stećevine ipak odrećuju duhovni obzor djela. To dovodi do toga da u romanu uopće nema glavnog lika oko kojeg se odvija radnja, junak romana je grad Senj shvaćen kao pars pro toto Hrvatske, njegova fabula je propadanje Senja u uvjetima izgradnje željeznice koja Senj ostavlja po strani. Sa knjićevnog stanovišta to je vrlo suvremen postupak, no Novak toga nije bio svjestan pa je ta stećevina kao i druge suvremene stećevine njegove proze ostala izolirana kao više ili manje slućajna. Za javnost je ovo djelo bilo zanimljivo kao detaljna društvena i gospodarska analiza hrvatskog društva u recentnoj prošlosti.

Pripovijetka *Klara*, u „Vijencu” (XXIV/1892. br. 5–12.) prića je o braku senjskog trgovca Nike i osiromašene patricijske kćeri Klare koja je trebala postati ćasna sestra. Niko uzima Klaru zbog 6.000 for. njezina miraza. No ipak bankrotira, odlazi u Zagreb, krade i napokon dopadne zatvora.

Niko je sin doseljenog talijanskog trgovca, otac mu je surov i prost, ali bogat i nema smisla „ni za što lijepo ni dobro”. Niko je surov i silovit, kao trgovac izrabljuje granićare, lijep je „da mu nije na velike, divlje oći sievala surovost i strastveni bies sebićnjaš-

---

17 On tu slijedi nazor I[vana] P[erkovca] iz rada *Nagoviešćanja ob uzgoju*, Vienac, I, 1869, str. 300–302. i 348–350. Tu je Perkovac pisao: „A kolika će istom ćudesa poćiniti s djecom si! Ćuvstva njoj mila i draga neće iz zahvalnih im grudiju izćupati nikakva sila na tom svijetu; njezin je jedan mig dovoljan, da se sva kuća opre tućinskim zapovjedim. A sve to dalo bi se moćebiti postići, da nam žene znadu ćitati hrvatsku knjigu, a mi da umoćemo pisati, kako njim ugodno.” (str. 301) I Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI traćio je u „Luni” da se ne samo djećaci već i djevojćice odgajaju rodoljubno. Ljerka SEKULIĆ, *Njemaćka „Luna” u kulturnom životu Hrvatske*, u: Hrvatska knjićevnost prema stranim knjićevnostima, Zagreb, 1968, str. 66.

„tva i zavisti“ (str. 68.). No onda se izgradi željeznica do Rijeke i senjski trgovci zatvaraju svoje dućane. U Niki živi individualizam ranokapitalističkih malih proizvođača, on neće da bude „tuđi sluga“. Da bi očuvao svoju gospodarsku samostalnost, surađuje sa Židovima, njemačkim i mađarskim agentima. Jedinstvo rodoljublja, naobrazbe i gospodarskog napretka zauvijek je razoreno u liku Nike. No ta tipično dezintegracijska crta realizma bila je lako ostvariva u hrvatskom realizmu zbog uloge stranog građanstva u nas, koje Novak, kao i drugi pisci, vidi kao put u gospodarsku propast i osiromašenje. Niko snubi Klaru preko babe Mande kojoj za posredništvo plaća. Babi se učini malo ono što joj Niko daje i Niko segne dublje u džep. Baba primi novac i „stane ga brojiti bezobraznim mirom“. Tetka kod koje živi Klara, jer su joj roditelji umrli, upozorava je da je Niki do njezina miraza, no Klara joj ne vjeruje jer to bi značilo gubitak svakog pouzdanja u sebe kao ženu. Slijedi opis Klarinog nesretnog braka, Nikovog bankrota, njegove surovosti prema Klari. Ona se npr. skanjuje reći mu da je trudna. „Al njegov mrki pogled udari ju kao led – (...) Nu ... trebalo nam je još i toga biesa...“ (str. 101.). Ljubav Šenoinih nevjesta je u prvom redu produhovljena, ali svakako i strastvena i – besprijekorna kao osnova braka. Ljubav Novakovih nevjesta nesretna je, mlaka, neodlučna i plašljiva. Kad je sklapanje braka dao u ruke babi Mandi, siromašnoj i pohlepnoj na novac, Novak je doveo u sumnju brak kao zalag društvenog, a tim i nacionalnog zdravlja. Brak Klare i Nike je nesretan, to je kuburenje u bijedi uz muža koji se lijepo odijeva, zabavlja, troši novac, zapušta ženu i dijete i napokon odlazi u Zagreb gdje se krivo predstavlja, postaje hohštapterom, živi u svratištu siromašnih putnika među sumnjivcima i polusvijetom. Klara, koja stiže u Zagreb k njemu, srest će ga u času kad ga žandari hapse i razoružavaju jer je na njih potegao revolver.

Niko je tip malog trgovca koji propada jer je željan „gospodstva“. Odat će se raskošnom životu, lijepo se i gospodski oblači, a taj život jest put u propast. Čudoredna stabilnost oličena je kod Novaka u likovima narodnog svećenika popa Ive, glagoljaša, malogradanskog trgovca iz dobrog starog doba – Ivelića. Svojstveno je i značajno da Novak u svojim mehanizmima gospodarskog propadanja svoje trgovce gotovo uvijek smješta u Primorje, a gotovo nikad u Zagreb. Zagreb je grad gdje se studira, mjesto posljednjeg čina gospodarskog propadanja ili mjesto gdje propali trgovac ide u kriminal i zatvor kao Ernest Lovrić iz *Podgorske lutrijašice* ili Niko iz *Klare*. To ima i svoje razloge. Zagreb je bio ideološki stožer nacije, ali ne i gospodarski, dakako, ni vojni. U gospodarskom pogledu Zagreb je bio provincija prema Beču i Pešti i nije imao inicijative. Slomom ideologije 1878. i dolaskom Khuena, Zagreb kao da je prestao biti duhovnim središtem nacije, postao je jedino birokratskim središtem, no na čelu te birokracije bio je Mađar Khuen. Luke kao Senj, a kasnije Rijeka, bile su kao izvozne luke Podunavlja gospodarski relevantne. Ako je Novak bio pisac provincije, jer bitne probleme u svojim djelima smješta u provinciju, i to baš u Senj i Primorje, on nije provincijalan. To je samo izraz njegova dosta objektivnog opažanja da su se u Zagrebu počevši od osamdesetih godina prestala rješavati presudna pitanja nacionalne sudbine Hrvata. Sam Novak osjeća da se gospodarsko, kulturno, a svakako i biološko težište hrvatskog naroda nalazi na Jadranu. No to nije odražavala tadašnja hrvatska država koja se zvala „Kraljevina Hrvatska-Slavonija“. Nad njom je vladao Khuen, a ona nije uključivala tako važne pokrajine kao što su Istra i Dalmacija.

Godine 1894. izašao je njegov *Informator* u Domu i svijetu” (DVN, sv. 3.). Roman se sastoji od dva dijela. Najprije slijedi propast obitelji glavnog lika – Branka, a onda njegov relativni uspjeh, ali i neuspjeh pri prelasku u višu klasu.

Prvi dio sadrži opis prijelaza njegove obitelji u Zagreb. Otac, mali činovnik u Krajini, želi napredovati pa se premješta u Zagreb gdje živi s malom plaćom u trošnoj kući sa samo dva kreveta. U jednome leži sušičavi otac, u drugome majka s mladim djetetom, on sam sad tu sad tamo, služavka Fema, koja je zapravo nezakonita kći oca i neke pralje, spava u kuhinji koja vrvi od gamadi. Poslije opisa žalosnih interijera i nezdravog podrumskog stana pisac opisuje i oskudnu hranu obitelji, brata koji krade žemičke jer je gladan. Uza sliku materijalne bijede ide i slika moralne, otac je nasilan u kući, puzav pred starijima, kad mu se rodio sin, molio je više činovnike da mu kumuju no oni su ga odbijali. Služavka Fema dolazi pripita kući u pratnji vojnika, otac je izbije i izbacuje iz kuće. Čovjek je dakle sapet o okvir svojeg činovničkog stupnja i s tim vezanog siromaštva, klase koja ima vrlo široke odraze što se očituje u svim gospodarskim i moralnim uvjetima života, od stana do osobnog morala i naobrazbe. Svaki odnos djeluje kao izopačenje čovjeka u njegovu dostojanstvu i časti. Tako otac šalje sina Branka s ceduljicom kumu i moli ga da mu posudi forintu. Kum u krčmi pročita ceduljicu, namrgodi se, daje ceduljicu svima da je pročitaju i posudi napokon nekoliko desetica. Klasa s ovim manifestacijama čovjekov je svijet, ona je prostor za odvijanje njegovih ambicija, pa oba junaka, otac i sin, imaju na umu samo misao kako da krenu naprijed. I Fema nakon očeve smrti posjećuje svojeg polubrata sa zaručnikom podčasnikom koji se hvasta da su mu roditelji bogati pa je on trebao postati sudac ili odvjetnik, nastoji se vladati kao gospodin i priča kako mu otac prijateljuje s banovim doglavicima. Femu će kasnije napustiti trudnu.

Poslije propasti obitelji glavni lik počinje odmah svoju borbu za uspon u društvu, no ne želi se „pogospoditi”, dosta mu je da postane „poštenim čovjekom”. Zato njegovo sredstvo borbe ostaje samo pošten rad. Glavni neprijatelj s kojim se on sukobljava jest klasni čovjek. Evo kako s njim razgovara otac đaka kojeg on podučava: „Samo vam unaprijed kažem, satove obuke držite točno, inače se dijete nauči na nerad. Prvašnji instruktor znao je izostati po dva dana, a i od onih satova što bi dolazio, odnio bi barem desetak minuta. To nije lijepo. – A onda, molim vas, neka se taj sat radi. Onaj je izgubio u zijevanju i ludorijama polovicu vremena.” Na upit koliko traži da mu plati na sat, Novak komentira kao pisac: Nu siromasi imaju rijetko kada toliko odvažnosti!” (str. 28.). Prijatelj koji ga upućuje bogatu odvjetniku čijeg će sina podučavati upozorava ga kako će se odnositi prema njegovoj supruzi: „Gospoda je vrlo dobro čeljade, ali ima svojih muha; ne propustite zaboga, da joj pri svakom susretaju ne poljubite ruku; tako pazite i na posjete, počevši od prvoga pa do svake prilike, u kojima takvi ljudi posjete iščekuju. Bez rukavica nikada u njezinu blizinu. Što god reče, potvrdite, pa da ste sto puta uvjereni, da nije tako.” (str. 54.).

Iznad klasa je država koju Branko upoznaje u vojsci. Na pitanje što je u civilu, kaže da je filozof. Časnik mu odvrća: „No takvi su kod nas uvijek najgluplji.” Časnici predaju seljacima, pitaju ih da li imaju kod kuće kravu, njivu itd. ili psa da ih čuva, pa dodaju da su oni, vojnici, carevi psi, tko veći, tko manji. Kad se javi časniku da ima preveliku

obuču, on ga otjera i zaprijeti da će ga zatvoriti o kruhu i vodi. Časnici su bezdušni birokrati, sebičnjaci i kukavice, vojska je „vjekovit strah, mržnja i poslušnost, ponos i ropstvo, nevolja i sjaj neprestano jedno uz drugo u duši jednoga čovjeka”. (str. 51.).

Ova slika potječe od slike časnika u Kumičićevom djelu *Pod puškom*. Ona je razrada prikaza vojske u ranijoj pripovijetki *Pobratim Mirko*, a svakako anticipacija Krležinog djela *Hrvatski bog Mars*.

Rad, rodoljublje i poštenje jesu zaštita ljudskog dostojanstva, ali nisu putokaz u višu klasu. Tako glavni lik Branko podučava đaka Zvonimira, sina bogatog odvjetnika i hrvatskog književnika. On ima bogato namještenu kuću, u sobi sina Zvonimira su poprsja Preradovića i Šenoe, djela Schillera, Goethea, Shakespearea, Victora Hugoa, Aleksandra Puškina i Dantea, sve pisaca od kojih su se djela u prijevodu pojavljivala u „Vijencu”. Branko održava Zvonimiru predavanja iz hrvatske povijesti, analizira i interpretira pjesme Đure Arnolda i Rikarda Flidera Jorgovanića, napravi od lošeg i hirovitog đaka odličnog, ali ipak ne uspije zadobiti ruku njegove lijepe sestre Marte u koju se bio zaljubio. Njega će vrlo lako oklevetati Adolf K., činovnik i suparnik kod Marte. Veza između informatora Branka i odvjetnika jesu književnost i povijest, te glavne znanosti u kojima je bilo ukorijenjeno hrvatsko građansko rodoljublje XIX. st. No između njih je hirovita odvjetnikova žena sa svojom klasnom sviješću, a napokon i Brankov ponos na svoje siromaštvo. Čak kad su Marti pomrli roditelji, a ona je obudovjela i još ga voli, on se neće oženiti s njom, radije će uzeti kćer siromašnog činovnika i otići kao nastavnik u Liku. I u ovom, ako hoćemo socijalno najviše optimističkom Novakovom djelu, klasa je čovjekov svijet i to posve statični svijet koji nitko ne može i ne smije napustiti. Napustiti klasu znači pokušati postati „gospodin”. Likovi ovog romana snažno su psihologizirani, no odnosi psihologiziranosti uvijek su uvjetovani granicama i mogućnostima klase koja se ne vidi kao otuđena neprijateljica čovjeka i njegova prijetnja. Klasa je granica koju ponosan i krepostan čovjek neće nastojati prijeći jer njezin prelazak nosi propast. Tako je Brankov otac propao jer se preselio u Zagreb. Branko se vraća u pokrajinu.

Ovo djelo potvrdno se odnosi prema vrlinama i moralu sitnog, siromašnog, ali naobraženog građanstva kakvo je bilo građanstvo iz kojeg je potekao veći broj hrvatskih književnika.¹⁸ Ovakav stav karakterističan je međutim i za pravaški nauk, pa se Eugen Kvaternik uvijek obraćao samo „inteligentnoj klasi”, politički narod bilo je za nj u krajnjem slučaju samo građanstvo.¹⁹ Novak je ipak i u ovom djelu protiv politike. Kad Branko dolazi u malo ličko mjesto kao nastavnik, nalazi da svećenik, liječnik i učitelj ne čitaju uopće novina. No onda se javlja bilježnik koji čita novine, misli tko je u mjestu Hrvat, a tko Srbin, zauzima prema svakome neki stav i unosi nemir u mjesto.

Pitanje odnosa naroda i narodne inteligencije Novak je razradio u romanu *Podgorka* (1894, DVN, sv. 4.). U tom romanu čija se radnja zbiva u Primorju radi se o ljubavi

---

18 Antun BARAC, *Članci o književnosti*, Zagreb, 1935, Zapisi o književnoj publici, str. 119.
19 Mirjana GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973, str. 110.

Luce, kćeri Marka Štokića, i financijskog stražara Mile Samardžije. Oni bi se uzeli, ali Mile ne može od svojih pretpostavljenih dobiti dozvolu za sklapanje braka. On predlaže Luci divlji brak kakav obično sklapaju financijski stražari. Luce je u velikoj napasti, ali ipak odustaje, Mile napokon zahvali na službi i oženi se. Osnovno pitanje pripovijetke jest prema tome narodno poštenje. Čuvar tog ćudoređa nije obitelj, već zadruga u kojoj Luce živi. Luce ima maćehu koja joj stalno insinuira loše vladanje i poročne veze s Milom. No iznad sviju je slijepi i časni djed Staniša koji je svojom pravdom glava zadruga. Ovako savjetuje Luci: „Sjutra ćeš s ocem u crkvu. Ako momak pošteno misli, zna, što mu je raditi. A sad pođi za kuću: izaberi nekoliko lijepih grozdova, da ih poneseš gospodinu župniku. Ne zataji mu svoje srce kod prve ispovijedi; on je mudar, uputit će te bolje nego ja... Moja je pamet stara, a volio bih, da to nije došlo...” (str. 56.). Ante Starčević bio je protiv cijepanja zadruga jer je smatrao da će se na taj način spriječiti klasna polarizacija društva.²⁰ Slično i Novak, no kod Novaka je zadruga ćudoredni institut koji se opire državi kao nosiocu suvremenosti i rasapa ćudoređa. Tako se Marku ne sviđa da se njegova kći uda za „žbira”, kako narod zove financijske stražare. Jer „žbir” je čovjek u državnoj uniformi, koji nije slobodan ni u svojoj savjesti. Slobodu, nezavisnost i dostojanstvo čovjeku jamči jedino zadruga kao nosilac patrijarhalnog ćudoređa.

Podgoraka je jedno do rijetkih Novakovih djela u kojima novac ne određuje klasu i ne igra ulogu u sudbini likova, već to čini ćudoređe. Tako Mile uhvati u krijumčarenju ženu, daljnju rodicu nevjenčane žene svojeg druga Matije Pejnovića. Time pokazuje svoju gorljivost i Matijinu nemarnost. Poslije ovoga Mile ima više izgleda da postane nadstražar i dobije ženidbenu dozvolu nego Matija. Na kraju je Mile unaprijeđen, no on će se tog unapređenja odreći u Matijinu korist i time ispraviti podvalu koju mu je napravio.

U romanu se javljaju kandidati za načelnika općine koji žele pridobiti na izborima starca Stanišu obećanjima da će za Milu isposlovati ženidbenu dozvolu. To su Ivan Dabović i Slavoljub Žarković.

Dabović se bavi trgovinom i ribarstvom, ima neke vinograde na Pagu. Izučio je nižu realku, čitao Goethea, Schillera, Dantea i Petrarku, sve u izvorniku, Shakespearea u prijevodu, čitao je spise Eugena Kvaternika i Ante Starčevića, dok je živio u Zagrebu, odlazio je u kazalište i umio umjesno govoriti o operi. Proučavao je spise o upravi, gospodarstvu, ribogojstvu, šumarstvu, zdravstvu, kao priručnike je u kući držao Brockhausov i Mayerov veliki konverzijski leksikon.

Ovako samouk, s nepotpunom školom, nije hulja kao fiškal Matteo. Njegova nepotpuna školska sprema priječi mu ulaz u državnu službu i stavlja ga u položaj da se mora sam snaći u malom mjestu. To je tip samostalnog, nezavisnog i slobodoumnog narodnog intelektualca koji se bori za svoj gospodarski napredak, za napredak svojeg kraja, kani se boriti kao načelnik općine. Po njegovu mišljenju gospodarski napredak njegova kraja obećava vinogradarstvo, treba podići vinograde koje je 1848. napala neka bolest, no za

²⁰ Ibid, str. 177.

to su potrebna ulaganja krajiškog investicijskog fonda. Dabović želi postati načelnikom da bi te investicije privukao. Neprijatelji su mu konzervativnost naroda: „Hrvat je po svojoj čudi i prirodi konzervativac nad svim narodima. Kad mravac sretne na svom putu kamen, on ga obiđe, ako ne može prevaliti preko njega; Hrvat toga ne umije i on će pred takvom zaprekom stati, zinuti i prekrstiti ruke i, što je najgore vjerovati da radi pravo.” (str. 37.). Drugi mu je neprijatelj politika. Tako u njegovo mjesto Klenovac stiže stranački povjerenik, neki golobrad momak koji se prema starijem Daboviću odnosi s visoka i pokušava nad njim vršiti neki ideološki teror, optužuje ga da je čovjek bez načela ako je spreman odreći se politike zbog dizanja gospodarstva svojeg kraja.

Drugi kandidat Slavoljub Žarković studirao je u Zagrebu, bio je darovit student, no onda je zanemario studij, čitao je političke novine, sjedio u kavani, postao pesimistom. Poslije tri godine studija imenovan je namjesnim učiteljem na zagrebačkoj gimnaziji, ali uskoro je otpušten jer je sudjelovao u nekoj političkoj demonstraciji. Onda misli kako bi otišao u Pariz, vraća se studiju, ali se rasplinjava u čitanju opširne francuske i njemačke specijalističke literature, napokon pada u učmalost malog mjesta.

On je tip čovjeka s neobuzdanim političkim porivima koji u redovnom studiju vidi birokraciju pa po osobnoj inicijativi ide za tokovima suvremene znanosti. Onda zaključi da mora postati načelnikom da bi bio koristan svojem narodu: „Poštenja i rada – toga treba od narodne inteligencije, inače se mlati prazna slama, diže se prašina, koja guši i zasljepljuje oči, a u njoj ni cigloga zrna!” (str. 82.). Pokušava pridobiti Stanišu pa mu razlaže svoj gospodarski program. To je opismenjavanje, briga da erar vrati općini njezin šumski posjed, briga da se uklone zakoni koji dovode do šumskog kvara, gradnja cisterni jer kraj je bezvodan, unapređenje voćarstva i pčelarstva, obrazovanje naroda otvaranjem stručnih zanatskih škola. Program je dakle sličan industrijalizaciji, a može podsjetiti na program austro-ugarske vlasti u Bosni i Hercegovini koja je također išla za tim da stvori domaći stručni radnički kadar.²¹

Politike nema ni u ovom programu koji traži pozitivan materijalni i tehnološki napredak. Narodnjaci su šezdesetih i sedamdesetih godina tražili širenje narodne prosvjete, a to je bila ideologizirana znanost, izdizali su kult slobodne trgovine kao povijesni mit Dubrovnika (vidi djela iz bilj. 4.). Dakako, već ilirac Janko Drašković, a i pravaš E. Kvaternik tražili su industrijalizaciju Hrvatske.²² Novak u svojoj nevjerici u politiku i moć ideologije preporučuje dizanje poljodjelstva i odviše opreznu industrijalizaciju uz održanje zadruga koje jamče čuvanje morala. Sam ishod općinskih izbora pesimističan je: nisu pobijedili Dabović i Žarković, već Josip Karlović koji je ušao u izbornu borbu samo zato da napakosti Daboviću. U ovom romanu naći će se i karakteristično nepovjerenje seljaka Staniše prema „gospodi”: „Ali kad se gospoda dočepaju vlasti, opet se ne pita nas, nego se radi, kako se hoće (...) Utrli nam koze, a ono sjenokoše, što je ovaj narod od iskona uživao, oteše prevarom, jer da ćemo plaćati za nju carstvu više nego vrijedi.” (str. 89.), pa opet: „Smišljate, gospodo moja, kao oko! Je l’ sudac,

21 Todor KRUŠEVAC, *Privredne prilike grada Sarajeva za vreme austrougarske uprave (1878–1918)*, Godišnjak Istorijškog društva Bosne i Hercegovine, god VIII, 1956, str. 197.

22 M. GROSS op. cit, str. 114.

je l' inspektor je l' oficir ili vrag – svi govorite jedan ljepše od drugoga, a nama – oprostite, što ti pošteno u lice kažem – svaki dan gore.” (str. 121).

Osnovna poruka romana jest pozitivan napredak uz očuvanje tradicije i morala i odbacivanje politike koja sije mržnju, zavist i neslogu. To je dakle hrvatski tip konzervativnosti devedesetih godina. On je uvjetovan neuspjehom liberalizma i liberalne ideologije 1878. i Khuenovim birokratizmom koji je onemogućio bilo koju političku borbu. Osnovni nazor ovog držanja jest da političke demonstracije ili agitacija ne nose nikakve koristi, no ako se u Klenovcu nađe mnogo zanatlija, bit će manje prosjaka, djevojke će više neće morati udavati za mornare koji nikad nisu kod kuće, niti će morati sklapati divlji brak s financijskim stražarima. To je bila obnova držanja hrvatskih intelektualaca pedesetih godina kad su se oni odrekli ilirskog diletantizma i uputili u ozbiljna znanstvena proučavanja povijesti kao Ivan Kukuljević Sakcinski, Ljudevit Vukotinović i drugi.

Ova Novakova konzervativnost ne smije nam biti zazorna, ona nije izraz osobnog razvoja, konzervativnosti domaćeg visokog svećenstva, oficira i krupnog kapitala. Ovi krugovi bili su u Hrvatskoj stranog podrijetla. Novakova konzervativnost naprosto je izraz poraza liberalne ideologije okupacijom i vrlo suženog prostora na kojem se hrvatska narodna misao trebala kretati pod Khuenovom birokracijom i pod navalom stranog kapitala.

U drugim pripovijetkama iz te i sljedeće godine, 1894. i 1895, Novak se opet vratio pitanjima klase i nemogućnosti da se okvir klase napusti. U pripovijetki *Nezasitnost i bijeda, Pripovijest o dušnome danu*, u „Vijencu” (XXVI/1894. str. 693–698.) Novak opisuje školovanje dvaju dječaka, sina udove pralje, koji je dobar đak, te sina umirovljenog majora, koji je loš đak. Major je bio pisar, krut birokrat i surov s potčinjenima. Oženio je pristaruu kćer svojeg pukovnika koji se onda brinuo o njegovu unapređenju. Đuro je sin pralje koja je „... udova iza dnevničara Mudrovčića, čovjeka vrlo darovita i okretna, koji je za onih 'lijepih' vremena mogao lako i do višega činovnika dotjerati, da nije bilo mnogomu talentu prirodene lakoumnosti” (str. 696.). Đuro su želi školovati, a tako i onaj drugi, majorov sin. No stipendiju, koja se obećava siromašnom đaku, neće dobiti stvarno siromašni Đuro, već glupi majorov sin koji će onako glup i zdrav kao otac postati oficirom. Đuro će se školovati uz brojna odricanja, završit će školu, ali će oboliti od sušice i umrijeti. Zagreb je dakle grad institucionalizirane nepravde čije su žrtve uvijek nadareni i siromašni. Veći dio pripovijetke teče u Đurinoj mračnoj studentskoj sobi u bijednoj kući u kojoj leži bolesna gazdarica „gdje žive u zraku mirijade otrovnih klica, od kojih se podliježe preteškoj i smrtnoj bolesti”. (str. 696.).

U pripovijetki *Prva plaća, Sličica iz života neznatnih ljudi* u „Vijencu” (XXVI/1894. br. 10–12.) Novak opisuje život senjske sirotinje što živi izvan klase jer zapravo nema prava na rad. Te „neznatne ljude” Novak karikira, ali uz mnogo sućuti slijedeći u tom postupke Nikolaja V. Gogolja²³ i Antona P. Čehova. Čehovu su bliski ovi Novakovi

23 Gogolj se kod nas prevodi počevši od šezdesetih godina XIX. st. Usp. Josip BADALIĆ, *Rusko-hrvatske književne studije*, Zagreb, 1972, N. V. Gogolj, str. 223–249.

likovi kao likovi koji vegetiraju u ograničenosti i strahu. K tome je ovo pripovijetka bez uvoda i obrata, slično kao kod Čehova.²⁴

To je sirotinja koja živi u bijednim stanovima, ne plaća najma, gazde ih ne mogu izbaciti, ali im skidaju žaluzije da ih ne bi upotrijebili kao ogrjevno drvo. Takva je soba u kojoj stanuje sestra udovica, brat neženja i još jedna neudana sestra, Dobrinić, koji je propao u školi i postao pomagačem glavnog sakristana. On je „ponizna pogleda, koji je kazivao, da pod tim očima ne bodu nadaleko kakve oštre misli. Inače je bio sav od glave do pete jasna izjava: Milostinja se prima.” (str. 157.). Kao pomoćnik glavnog organista on gazi mijeh, pa ga porugljivo nazivaju „mjehiston?”, što je analogija prema „organist”. No on ne opaža agresivni žalac ovog vica pa se ponosi svojom službom i nalazi da je ona važnija od organista jer traži više tjelesne snage. Starija sestra Urša je udovica, uvijek zabrinuta za čistoću ulice, umjesto nagrade susjedi joj zadaju mnogo neugodna, suvišna i neplaćena posla.

Ovi su likovi karikirani, imaju hipertrofirana svojstva klase i profesije, no i naivnu dobrotu zbog koje ne opažaju svoj položaj na rubu klase i u toj točki pisac suosjeća s njima.

U pripovijetkama *Socijal-demokrata* u „Vijencu” (XXVI/1894. str. 552–555.), pa *Majstor Adam* u izdanju Društva sv. Jeronima 1895. (DVN, sv. 12.) Novak se po prvi put pozabavio pitanjima socijalizma, a na početku stoljeća ponovno, ali na posve drukčiji način latio se te teme.

U prvoj pripovijetki glavni lik je filantrop koji pomaže sirotinji, između ostalih i svojoj nevjernoj zaručnici koju je zaveo njegov šef, pa sada prosjači sa svojim vanbračnim djetetom. Novak tu prijanja uz katolički radnički pokret nadahnut enciklikom pape Lava XIII. *Rerum novarum* (1891.), pa njegov lik čita djela Johanna Josepha Ignaza Döllingera i biskupa Wilhelma Emanuela Kettelera – „Die Arbeiterfrage und das Christentum” (Radničko pitanje i kršćanstvo), (1894.).²⁵

Döllinger je u djelu *Janus* (1869.) kritizirao *Syllabus*, a i dopunu o neprevarljivosti pape na ekumenskom koncilu 1870. u Rimu pa je zastupao nazor da papinska vlast smije i može biti jedino duhovna.²⁶ Ketteler je već 1848. pobudio pažnju svojim liberalnim držanjem, a ovim djelom pristao je uz socijalni pokret Lava XIII. I on je 1870. bio protiv proglašenja dogme o papinoj neprevarljivosti. Sama djelatnost „kršćanskih sindikata” vezuje se uz encikliku *Rerum novarum* (1891.), koja je prepuštala katolicima da unutar političkih stranaka ustavne države djeluje po načelima crkvenog socijalnog nauka što u sebi krije temeljno pitanje katoličkog radničkog pokreta – da li su vjerski i nužno borbeni karakter pokreta uopće spojivi. To pitanje postat će glavnim proturječjem radničke orijentacije samog Novaka koji je u nekim djelima mogao podsjetiti na njemačkog svećenika i marksista Franza Hitzea.^{26a}

24 Rafael KOSMIES *Teorija novele*, Dometi, XIV, 1981, br. 11, str. 24. i 27.

25 *Meyers grosses Konversations-Lexikon*, sv. 5, Leipzig und Wien, 1905, str. 92.

26 *Ibid.* 10, str. 167.

26a Hubert JEDIN, *Handbuch der Kirchengeschichte*, Bd. VI, *Die Kirche in der Gegenwart*, Zweiter Halbband: Die Kirche zwischen Anpassung und Widerstand (1878 bis 1914) pogl. 13. Freiburg–Basel–Wien, 1973.

U drugoj pripovijetki *Majstor Adam* Novak opisuje kako je njegov glavni lik Adam poslije duljeg kolebanja pristao uz socijaldemokraciju i ubrzo opet otpao pošto je onaj što ga je u pokret privukao postao gazdom, čak je istisnuo udovicu svojeg gazde i dobročinitelja iz radionice iznevjerivši zatim i ideale socijaldemokracije.

Adam teško prihvaća nauk socijaldemokracije jer su njezini članovi gotovo sami Nijemci, smatraju da je hrvatski radnik „tup i nespretan za finiji posao”. (str. 16.). Na sastanku socijaldemokrata on se teško snalazi jer ondje se previše puši i pije: „Nepoznata lica, polumrak sobe, sam njemački govor, nekakva tajinstvenost, gotovo kao neka tajna urota — „(str. 26.). I Anti Starčeviću je socijalizam bio tvorevina Nijemaca, on je bio neizdiferencirani sitni građanin koji u socijalistima vidi one što se bore za siromahe, a ne za proletarijat. Starčević se protivio štrajku, pa je želio olakšati položaj radnika tako da ih pretvori u sitne posjednike. Bio je protiv selidbe seoskog pučanstva u gradove.²⁷

Sa vrlo sličnih polazišta Novak kritizira i socijaldemokraciju. Njegovu Adamu osobito smeta protuklerikalizam socijaldemokracije. No Adam ipak prijanja uz socijaldemokraciju i njezino načelo da svak mora raditi jer to načelo slično je načelu apostola Pavla: „Tko ne radi, neka i ne jede.” Kapital ima sredstva za proizvodnju, a radnici daju trud. No sredstva za proizvodnju moraju doći u ruke radnika koji će dobijati onoliko koliko je svakom za život nužno. Svi će raditi po četiri sata dnevno, a po završetku rada otići će u zajedničko skladište s potvrdom i uzeti sve što im toga dana treba. Tako neće biti bogatih ni siromašnih, neće biti krađe ni ratova. Adam to prihvaća jer mu ova idealna komunistička država naliči Kristovu nebeskom kraljevstvu.

No Adamu smeta socijaldemokratska kritika Crkve koja „uči siromahe, neka mirno podnašaju svoj udes”, smeta mu njemačka bahatost socijaldemokrata, a teško mu je razumljivo njihovo naučavanje da priroda ne poznaje državnih granica, da jedan narod ne smije biti neprijatelj drugome, te da svi radnici svijeta složno moraju ustati protiv izrabljivača. Smeta mu i osobna nedosljednost socijaldemokrata. Ivan Schneider napustio je stranku čim je postao gazda, drugi, pekar Kolaković, prišao je socijaldemokraciji jer je bankrotirao i postao radnikom u svojoj pekari koju je prodao, treći, Huber, pokajao se i primio sakramente prije smrti. Adamu je teško prihvatljiva i bezgranična odanost stranci koju vidi kao fanatičnu, tako mu govori šef stranke Friedl: „Znači, da si se odrekao svega u svijetu i da si pošao putem, koji vodi dalje, nego smo te ovdje naučali. Naša socijaldemokracija ne pozna Boga ni zakona, ni obitelji i prijatelja; mi počinjemo s onakom naukom, a svršavamo vatrom i bodežom, jer hoćemo da sataremo u prah i pepeo sve što su načinili ljudi; naša je zadaća: dolje s crkvama, školama i sudnicama (...) A onda neka se digne novi svijet, neka započne život snova bez ovih ljudskih uredaba... bez Boga... bez gospodara!” (str. 63–64.). Adam radi u radionici gdje gazda ne nadzire nikog, nitko ništa ne radi, svi piju i bezrazložno psuju vjeru.

Adam se sad povlači iz stranke, ide u neko manje mjesto u pokrajini gdje postaje majstor. Ondje upozna učitelja Skrbnića koji ga učvršćuje u stavu protivnom socijaldemo-

---

27 M. GROSS, op. cit, str. 257–258.

kraciji. Najveći socijaldemokrat bio je, tako Skrbnić, Isus Krist. Jednakosti međutim nema i ne može biti. Ako usadiš pet zrna graha, ona će niknuti nejednaka. Radnik ne smije zarađivati kao školovan čovjek jer je ovaj potrošio tisuće za školovanje, pa mora kupovati knjige što radnik ne mora. Radnik bi živio dobro kad ne bi pijančevao, on ne može biti jednak liječniku, državniku, poduzetniku, pa čak ni obrtniku. Nacije postoje i njih se nitko neće odreći jer je ljubav prema domovini svakom usađena u srce, ratovi nastaju jer svijetom ne vlada samo razbor već i strasti. Čovječanstvo se mora podići čudoredno. Hrvatska ne treba švapske socijaldemokracije, to više što u Hrvatskoj industrija nije ni razvijena, ona je zaostala zbog turskih ratova, pa nas oni koje smo branili snatraju divljacima. Sad kad Turaka više nema, Hrvatska će brzo sustići evropske narode.

Ovaj nauk sličan je osudi socijalizma u romanu *Die Krankheit des Jahrhunderts* Maxa Nordaua. U tom romanu glavni lik Wilhelm odlazi na sastanak socijalista, no njihove prostorije zaudaraju po znoju i pivu, ljudi su prosti, čudorednosti ni traga, govornici propovijedaju mržnju protiv svakoga tko nešto ima. Tu je i anarhist Barinskoj koji u svim oblicima društva i države vidi zločin i traži oslobođenje od autoriteta, on cinički priznaje da mu je proletarijat, kojeg ne voli, samo sredstvo protiv postojećeg reda. Wilhelm nalazi da radnici zarađuju dovoljno, i da bi dobro živjeli kad ne bi pijančevali.

Novak je u ovom romanu pokušao vjerski nadgraditi radničke ciljeve u smislu kršćanskog radničkog pokreta, pa nam ovo djelo izgleda stranim tijelom u radničkom pokretu. Karakteristična je za ove stavove njihova neideološkičnost. Ako prihvatimo definiciju Mirjane Gross da je ideologija sustav vrednovanja i prikazivanja povijesne (i u ovom slučaju društvene) zbilje, koji podstrekavaju stanovite društvene zajednice, klase ili nacije, te pojedince okrenute prema zajedničkom idealu, te da ideologija obuhvaća sva područja ljudskog života, gradi na iskustvu i mitovima prošlosti i povezuje ih sa zadacima i ciljevima suvremene zajednice, da ideologija različitim interpretacijama opravdava postojeću društvenu situaciju ili težnju stanovitih skupina za njezinim mijenjanjem, te da je ideološka slika stvarnosti pojednostavljena, jednostrana, više ili manje iskrivljena²⁸ – onda razlaganje učitelja Skrbnića nije ideologija, već svodenje pitanja koja postavlja socijaldemokratska ideologija na neodređena humanitarna i čudoredna pitanja. S druge strane, slika svijeta stvorena ideologijom temelji se na znanstvenim stečevinama i spoznajama, ona je dakle samo prividno bliska kršćanskoj slici svijeta koja je čudoredna, temelji se na Objavi što nije obrazložena znanstveno. Vjera dakle nije isto što i uvjerenje. Novak vidi vjeru i Crkvu ne kao ideološki pojam, nego u funkciji protuideologije, on potpuno previđa njezinu osnovnu funkciju, a to je funkcija lađe spasa, dakle funkcija čije se težište nalazi na onom svijetu, a nikako u političkom djelovanju na ovom.

Ova pripovijetka govori nešto o hrvatskoj konzervativnosti s prijeloma stoljeća, o čemu inače malo znamo. Novak je, ako se može suditi iz ove pripovijetke u kojoj je izne-

28 O ideološkom sustavu Franje Račkoga, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU, vol. 9, 1979, str. 5.

vjerio sebe i čini se prihvatio i odviše urednikovih i izdavačkih savjeta, bio socijalno neizdiferenciran, prilazio je socijalnim pitanjima neodređenim humanitarnim i čudorednim načelima, a lijeve ideološke sustave pobijao je razlozima koji nisu bili ideološki, a ni vjerski. Bio je to ideološki i intelektualni plićak u koji je Novak upao zanemarljivi osnovne mjere autorskog opreza, očito da zaradi neki honorar.

U noveli *San o trina crvenim brojkama* u „Vijencu” (XXVII/1895, str. 369–371, 385–387.) siromašni majstor postolar krpna na tronošcu cipele činovnicima koji plaćaju kad dobiju plaću, i sanja o bogatstvu, krasnome stanu, slugama, kočijama, da jede što želi, puši fine cigare, postaje načelnik i stvarno – igra lutriju i dobije 900 for. No onda počinje piti, prilaze mu mnogi ljudi i dokazuju da su mu rođaci, tetke ili stričevi, on zatvara postolarsku radionicu.

Na kraju se nalazi opet siromašan i sam, sve je nestalo kad je potrošio novce. Novac nosi nesreću čak onda kad ga Novakov junak ima. Ova novela bliska je tipološki Maupassantovoj noveli na liniji anegdotskog „conte” s obratom.²⁹

U pripovijetki *Pod prijekim sudom* u „Vijencu” (XXVIII/1896. br. 27–35) Novak se vraća podgorskom kraju i njegovu siromaštvu. Pripovijeda o ljubavi siromašnog dječaka i prosjaka Mile prema njegovoj susjedi, djevojci Maši koja ge ne voli. Mile se brine o svojoj babi koja napokon umire u bijedi. Novak opisuje njezinu smrt, žuto i navorano lice kao odvratno i šokantno. Mile ribari i prosjači. Novak, koji nije bio iz ribarske obitelji, pokazuje da vrlo dobro poznaje ribarski zanat.³⁰ Mile prosi u Senju, ukrade komad kruha i dopadne zatvora gdje mu napokon pregladnjelom dadu jesti. Novak opisuje kako Mile halapljivo jede.

No Mile za novac koji je isprosio ili dobio od prodaje ribe daruje Mašu. Ona ga ne voli i udaje se za drugog. Mile koji je u doba njezine udaje bio u vojsci napusti stražu, dezertira jer ne može podnositi pomisao na suparnika i zbog toga se nađe pred prijekim sudom koji ga osudi na smrt. Mile dakle nije čovjek koji misli samo gospodarski, niti su bijeda i nedostatak novca uzrok njegovoj nesreći. Mile je čovjek sa snažnim biološkim porivima, glad ga tjera na krađu, a ljubavna požuda na dezertiranje, a time u smrt. K tome i Novak sad napušta ostatke konfesionalnog stila u svojoj prozi i zadržava se na motrenju. U njegovoj prozi pojavio se lik sa sudbinom određenom vanjskim činocima, novcem, okvirom koji nameće klasa i to su oznake bliske naturalizmu. Ovom pripovijetkom i Milom kao biologiziranim likom, kojim ne vlada um, nego želudac i spolna strast, Novak se najviše približio naturalizmu.

U Novakovu djelu roman *Nikola Baretić* (1896.)³¹ zauzima posebno mjesto zbog toga što to nije roman o hrvatskom društvu s novcem kao bitnom stvari, već roman o psihološkom putu i razvoju jednog čovjeka koji je doduše nastao kao izraz društva i njegove zbilje. Nikola Baretić je hrvatski intelektualac koji radi kao činovnik u doba pri kraju

29 R. KOSMIĆ, op. cit, str. 28.

30 Milan MOGUŠ, *More u djelima Vjenceslava Novaka*, Pomorstvo, X, 1955, br. 12, str. 464–465.

31 Služio sam se Matičinim izdanjem, Zagreb, 1896.

apsolutizma i živi boreći se za prostor svoje ličnosti. Kao ličnost Nikola Baretić stoji između svijeta sitnih malograđanskih afarista i mrtvih birokrata.

Pošto je svršio studij, Nikola Baretić živi sa svojim šurjakom u malom primorskom mjestu. On ga upozori da je u mjesto, na svoje imanje, došao bogati poduzetnik Mate Blažević sa kćeri Tonkom. Nikola Baretić posjećuje Blaževićeve, a šurjak mu kaže kako je on, Nikola, u školi mnogo naučio, ali ne i kako se živi, u životu je novac sve. Nek malo pogleda naše žene koje teško rade pa u 25. godini izgledaju kao da im je 55, dok gospođe na Rijeci sa 50 godina imaju lice kao djevojke. „Slušaj, gurne ga šurak laktom, zagledavši mu se lukavo u lice; dobro si počeo! Djevojka je mlada kao piplica, a puna mesa kao purica! A cekina, da spavaš na njima!” (str. 93.). Nikola ima uspjeha i važi kao budući Blaževićev zet, ali njemu novac ne imponira. Tako šurjak piše Blaževiću moleći ga da mu pozajmi 200 for. da kupi vinograd što se prodaje zbog duga. Blažević kaže Nikoli da on nema novaca za posuđivanje, ali će ih Nikolinu šurjaku ipak posuditi ako Nikola to hoće. No Nikola odvrća da ga se to ne tiče: „Bijaše u ovim riječima nešto usiljeno vesela i iskrena, nešto što se trpkom dojmilo Nikoline duše, nešto u sebi neiskrena i namjerna – nekaki trgovački ugovor, kakvim je dosta po svojoj nekuda nerazjasnivoj darovitosti stekao Blažević svoj veliki imetak. (...) – To ću ja urediti, potepta ga Blažević prijazno, sileći na dobrotivi smiešak lica, iz kojeg je jasno izbijala zlovolja i osjećanje slabooće proti čovjeku, kojemu ne imponuje novac.” (str. 135.).

Ovim postupkom Novak prikazuje Nikolu Baretića kao čovjeka što stoji iznad tako banalne i prljave stvari kakva je novac i slijedi samo imperativ svoje više, plemenite ličnosti.

No Blaževićevu kćer Tonku posjećuje drugi jedan mladi čovjek, trgovac koji pravi neke poslove s njezinim ocem. On mu kaže da bi se oženio s Tonkom, no njezin otac Mate čeka da je Nikola zaprosi. Nikola ovaj upit doživljava kao smiješan, odvratu da je slobodno zaprosi jer se on s njom ne kani oženiti. Suparnik Jakov Pažulić na to ode. „Nikoli se činilo, da juri u svoju poslovnicu, gdje će u velikoj saldo-knjizi na strani 'imati' ubilježiti Tonkino ime i prezime.” (str. 150.).

No s druge strane razvoj Nikoline ličnosti tlači crna i zagušljiva birokracija i to već od školskih dana. Nastava je na njemačkom i to Novak omalovažava zbog suhoparnosti i nerazumljivosti jer Nikola u početku ne zna njemački: „Učenici su gimnazije znali, koliko su Goethe, Schiller, Klopstock i dr. ostavili iza sebe hlača i prsluka i koliko su mjesečno za života na pranje svoga rublja izdavali – a o staroj hrvatskoj literaturi čuli su radi milosti, da je jednom živio neki Gundulić, koji je spjevao jedan epos.” (str. 45.). Ovim Novak pokazuje da je sedamdesetih godina vrlo pažljivo čitao „Vijenac”.³²

Njegovu stricu, koji ga izdržava u školi, ne sviđa se Nikolino rodoljublje, veli mu da je on Austrijanac, no Nikola odvrća da je to oznaka državljanstva, Hrvati žive u Austriji,

³² Tu je Šenoa pisao: „Neću da slijedim metodu njemačkih literatora, koji tiskom izdavaju sve račune što su ih pralje doniele bezsmrtnomu Göthe-u, jer Göthe je samo Göthe, a one njegove pralje prale su rublje i ljudem, koji nisu nimalo bezsmrtni bili!”, *Zagrebulje*, Vienac, XI, 1879, br. 37, str. 595–596.

Italiji i Turskoj, pa opet su svi Hrvati. Stric odvrati: „Takovih buntovnih a glupih misli da mi niesi više gojio --” (str. 57.) S obzirom da se Nikola ne odriče svojih uvjerenja, stric mu uskrati potporu i Nikola se mora školovati u Beču uz velika odricanja.

Činovnička karijera ipak mu ne prija, u uredu vlada zagušljivo ozračje, ured je pun doušnika svake vrsti. Novak je u ovom djelu, a i inače, dao dobar prikaz Bachova apsolutizma koje je stariji od memoara Janeza Trdine „Bachovi huzarji in iliri”, što su u Zagrebu objavljeni 1903, a s njima se u glavnim crtama slaže. U Novakovom djelu pojavljuju se likovi umirovljenih časnika, slijepo vjernih državi, činovnici s bijednom plaćom i svakako doušnjaci.³³

Zbog takvog stanja Nikola se, iako mlad, sprema otići u mirovinu, vratiti se kući i postati „skromni hrvatski književnik, ako i ne doživim san, da se slobodno štampaju moji rukopisi” (str. 170.). No odnos prema birokraciji nije toliko društveno i nacionalno pitanje, koliko je ono osobno Nikolino pitanje: „Narodu je vlastito hrvatsko ime danas više tuđe nego je ikada bilo, škola ga ne smije spomenuti, prosvijetljenog slobodnog građanskog stališa nemamo, a činovniku okovaše dušu, pa moraš prigušiti srce a na ustima nositi pečat, jer ne smiješ vjerovati ni vlastitom bratu...” (str. 181.).

Nikola dijeli ljude na pokvarenjake i plašljivce koji su rodoljubi „poradi mode”, no on sve svodi na svoju ličnost pa mu prijatelj Draganić kaže: „...ti bi htio, da svi Hrvati budu takovi, kao što si i sam i da te preteku u zaslugama stečenim u borbi za dobro otačbine (...) Što je borba za opće dobro, nego rat proti gluposti, neznanju, malodušnju i zlobi?” (str. 202.).

Nikolina ličnost pravi je problem i epski prostor djela. Nikola je u prvom redu rodoljub. Kao đak putuje na jednoj senjskoj braceri u Trst i ondje vidi kako kapetan razgovara s nekom djevojkom, Slovenkom, na hrvatskom. U Trstu ukrcaju nekog Bokelja koji onda sjedi na palubi broda podvinutih nogu i pjeva čitajući iz Kačićeve pjesmarice. Taj Bokelj govori „krasnim južnjačkim narječjem”. Novak dakle u pomorstvu i mornarima vidi sloj sličan naobraženom građanstvu preko kojeg novo rodoljublje prodire u naše primorske gradove.³⁴ Inače se mornari vrlo rijetko pojavljuju u Novakovu djelu.

Kao student u Beču on radi kao informator u kući nekog grofa i zaljubi se u njegovu šesnaestogodišnju kćer Terezu koja mu izgleda kao neko nadzemaljsko biće. Ta ljubav nema izgleda zbog klasne razlike, a i zato što grof s obitelji uskoro odlazi u Peštu. Kao mlad činovnik, Nikola upozna djevojku koja je bila Terezi vrlo slična i odmah napusti Tonku, djevojku s bogatim mirazom. No ta je djevojka, Marija Dragoević, siromašna, pa Novak isposluje njezinoj majci mirovinu. S Marijom razgovara, ali kao sa sentiment-

33 Janez TRDINA, *Zbrano delo*, tretja knjiga, Ljubljana, 1951. Bachovi huzarji in iliri, str. 264, 297. i 329–330.

34 Pomorci su zbilja igrali ulogu rodoljubnog i naobraženog građanstva u primorskim gradovima, usp. Radojica BARBALIĆ, *Pomorstvo Istre*, Pomorski zbornik povodom 20-godišnjice dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942–1962, Zagreb, 1962, str. 1517–1534, ISTI, *Pomorstvo Rijeke i Hrv' primorja*, ibid, str. 1535–1553, Oliver FIJO, *Parobrodarstvo Dalmacije 1878–1918*, Zadar, 1962. ISTI, *Narodni preporod u Dalmaciji i pomorstvo*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. 8, 1961, str. 171–182. Vjenceslav MAŠTROVIĆ, *Jezično pitanje u pomorstvu i narodni preporod u Dalmaciji*, Pomorski zbornik, 4, 1966, str. 447–460.

taliziranom ličnosti bliske, osjetljive i plemenite duše. Njezin se otac kartao, pronevjerio državni novac, dospio u zatvor i poludio od duševnog bola kad ga je posjetila kći. Prijateljstvo i ljubav Marije i Nikole sastoji se od niza povjeravanja intimnih duševnih proživljavanja, zapravo niza ispovijedi.

Tu se Novak vraća na tradicije romana koji je često blisko vezan s autobiografijom. Sama autobiografija razvila se u krilu Crkve i njezinog rada na duhovnom uzdizanju, a rascvala se u doba kad se počela razvijati industrijska kultura za apsolutizma u kojoj čovjek, osamljen i lišen veza s malom feudalnom zajednicom, javno povjerava svoje tajne svojim prijateljima na cijelom svijetu. Tako se razvija autobiografija kao osobna ontologija bez narativnog i povijesnog karaktera memoara. Ona postaje zaštita dislocirane osobnosti, traženje izgubljenog JA i nešto slično eshatologiji osobnog života u novim vrijednostima.³⁵

Tako Marija želi naći i učvrstiti svoju ličnost poslije očeva zatvora, ludila i smrti, pa priča o njemu da je bio dobar, nesretan, uman i naobražen. Njezinom odgoju sav se posvetio, držao joj je pravu obuku odgoja i znanosti.

Nikola joj ispovijeda svoju ljubav prema Terezi i sumnje koje su se kod njega zbog te nesretne ljubavi javile: „... tad stadoh najviše sumnjati o izvoru života, o pravednosti, ljubavi i dobroti, a dakako i o postojanju Boga. Odakle, nalagaše mi pitanja moj um, odakle da bi takovo savršeno biće, savršena dobrota, savršena ljubav i savršena pravednost, a biće svemoguće moglo dozvoliti, da život, koji se rodio po njegovoj volji, bude otrovan onolikom boli, spram koje se prikazuje sama smrt blagom milošću?” (str. 142.). On vidi život na zemlji kao evoluciju kojoj je čovjek kruna i veli: „... vjerujem u sveudiljni razvitak ljudskoga roda po dobroti i po općoj ljubavi.” (str. 146.). Bog nema ničeg metafizičkog, on daje samo tankočutnost, plemenitost, ljubav i dobrotu, vrlo slično kao i rodoljublje.

No Nikolu će njegovi previsoki zahtjevi za dobrotom i plemenitosti dovesti do sukoba sa Marijom već u prvim mjesecima braka. On će jednog dana naći ljubavno pismo koje joj je nekoć davno, dok ga ona nije ni poznavala, pisao student medicine Nenković. Onda će Mariji pozliti, služavka će potrčati po liječnika, sresti dr Nenkovića i dovesti ga da pregleda Mariju. Nikola stiže kući i vidi kako je Nenković upravo izašao iz njegova stana i ukrcao se u kočiju. Zbog toga je napao Mariju teškim riječima koje će ih zadugo razdvojiti, pa će Nikola iz prkosa stupiti u ljubavni odnos s nekom konobaricom i dobiti s njom dijete. Duboka razmišljanja i razgovor s vlastitom savješću dovode Nikolu do pomisli na samoubojstvo. U času kad je on već izvadio revolver uleti Marija u sobu i oprost mu, no on ne može sebi oprostiti oštre riječi koje joj je uputio i odlazi na putovanje po Evropi.

Vjera, rodoljublje, ljubav prema ženi nemaju dakle nikakvog društvenog ili nacionalnog značenja, oni su svedeni prema Nikolinoj ličnosti, a sam Nikola tip je građanskog intelektualca koji se bori za slobodu individualizirane i hipertrofirane ličnosti želeći se osloboditi vlasti novca i, svakako, birokrata.

35 Georges GUSDORF, *De l'autobiographie initiatique à l'autobiographie genre littéraire*, *Revue d'histoire littéraire*, 75, 1975, br. 6, str. 957–994.

Pripovijetka *Francuzovo raskuće* (1897, DVN, sv. 10.) bavi se propašću i zlom sudbinom Francuza doseljenog za Napoleonovih ratova i njegove kćeri Kate. Tu se ističu neki elementi preuzeti iz romantizma. U početku pripovijedanja, kad se radnja pripovijetke već zbilja jer pripovjedač se vraća unatrag, u Francuzovoj kući straši. Potom pisac predstavlja Ucu koju nazivaju „babom zmijom”, đavolsku i pakosnu babu s obilježjima vještice iz narodne bajke. Pripovijetka zapravo pripovijeda o nizu Ucinih spleta kojima je upropastila brak i život Francuzove kćeri Kate nakon očeve smrti. Kad njezin muž Frane Barković odlazi na more, ona mu u srce stavlja crva sumnje, veli mu da krivo čini što ostavlja samu lijepu i mladu ženu. Po Francuzovoj smrti njegov otac Pave Barković kaže kako Francuz nije trebao toliko novca potrošiti na kuću koja danas malo vrijedi. Uca to prenese Kati i tim je odaleči od muževljeve obitelji koja na kraju vjeruje da je Kate iznevjerila muža. Svekar je napada pred crkvom, pljuje po njoj i šiba je. Kate poludi i uskoro umre.

Tragičan osjećaj časti i hipertrofirane osjećaje ima i Katin otac. Kad je neki pijani časnik javno poljubio Katu, Francuz ga udara šakom po licu, časnik trgne sablju i udara Francuza da mu je ruka ostala visiti kao krpa. Francuz bi se osvetio i izazvao časnika, ali ne smije zbog Kate staviti život na kocku, on mora živjeti zbog Kate. Zato gasne i napokon umre.

Ove romantičke značajke imaju međutim svoju gospodarsku uzročnost. Ucin satanizam posljedica je njezine nesreće. Ona je posudila novac nekom Talijanu koji je zakartao brod nadajući se visokim kamatama. Kasnije se ispostavilo da Talijan nije bogat pa joj nikad nije vratio novac. Ona je zbog toga strašnom mržnjom mrzila sve ljude, a osobito Pavu Parkovića s kojim je Francuz zakartao brod jer je u njemu vidjela posrednog krivca svoje nesreće. Potom je htjela oženiti svojeg sina s Katom misleći da Francuz ima negdje zakopane zlatnike, no Kata se udala za Franu Barkovića. Ucina pakost zapravo je njezina osveta zbog gospodarskog neuspjeha.

Novak s vrlo istančanim društvenim osjećajem realističkog pisca ospisuje mišljenje mjesta o ovim događajima, razgovore i procjene ljudi poslije Francuzove smrti, njihova mišljenja o Francuzovim gospodarskim djelatnostima, mišljenje o Barkovićevom odnosu prema Francuzu. Narod – to je svijest o društvu i novcu. Kasnije Pave Barković napada snahu i narod je uza nj, a protiv Kate. Međutim i Ucu stiže nesreća: njezin se sin oženi udovicom koja mu donese braceru u miraz. Bracera međutim potone u brodolomu. Sad narod smatra da je Kate bila pravedna, a Ucina nesreća jest Božja kazna. Narod sada postaje iracionalnom gomilom što svoju društvenu svijest oblikuje pod dojmom sugestivnih događaja.

Ova pripovijetka pokazuje i neke nedotjeranosti i nedosljednosti. Francuz udara časnika zato što mu je javno poljubio kćer. Ovaj trže sablju i udara Francuza kojemu lijeva ruka ostade viseći kao na krpi. Na istoj stranici Nikola kaže da je Francuz izgubio desnu ruku. Slično će se naći i u pripovijetki „Otac i sin”. Tu se sin starca Ivica Dražića zove Ivan Dragičević, premda je rođen u braku. Međutim ovakve nedosljednosti znaju se naći i kod drugih pisaca i ne mogu biti razlogom ozbiljnijim predbacivanjima.

Pripovijetka *Što je krivo?* (1897, DVN, sv. 11.) jest psihološki portret servilnog i bezdušnog Khuenovog birokrata Paje Živovića. Došavši na studij, daroviti je Pajo bio

zanesenjak i rodoljub. No na studiju je pokazao sklonost prema udobnom životu koji uskoro prelazi u poltronstvo. Polazi u gostionice, a troši više nego što su njegovi prihodi od kuće koju mu je ostavio pokojni stric. Traži da ga se naziva doktorom iako je još student. Neko vrijeme radio je u pisarnici nekog odvjetnika, bio je darovit i inteligentan, ali nije izdržao. Odebljao je, splasnuli su njegov zanos i oduševljenje za rodoljublje. Igra preferans, poslije podne spava, navečer sjedi u gostionici i ne može se odreći tih navika. Kupuje mnogo knjiga koje profesori spominju u bilješkama, no knjige ostaju uglavnom nerazrezane. Pajino opadanje Novak ističe usporedbom s njegovim kumčetom Stanislavom Jurićem, darovitim i zanesenim mladićem koji stiže na studij. Paji je njegov dolazak neugodan jer taj dečko, kumče, sad je ravan Paji koji je sa 34 godine još uvijek student. Pogled na Stanislava za nj je isto kao glas savjesti. Isto tako se Pajo trgne kad na nekom koncertu sretne sveučilišnog profesora što je bio njegov stariji kolega na studiju. Pajo je pak još student i sjedi satima u gostionici s nedoučenim studentima, sinovima bogatih roditelja. Jedan, Jakov Lipovčić, nedoučeni je ljekarnik, ne brine se mnogo o studiju jer ga otac jako voli. Drugi, Stjepan Zubović, pisao je nekoliko godina knjigu o rimskom pravu, a onda je pao na ispitu baš iz tog predmeta, prepao se svih ispita i postao pisar kod nekog odvjetnika. Pajin hod nizbrdo sastoji se u njegovoj ispraznosti izraženoj u profesionalnim orijentacijama. No uz te orijentacije dolaze i moralne. Zaručnik njegove sestre, vrlo nadareni Kazimir Jurić, jest časnik. Da bi se oženio, mora položiti neku svotu, a ne smije biti bez novca ako želi napraviti karijeru. Pajo mora dakle sestri dati miraz. No on oklijeva toliko dugo dok Kazimir ne da ostavku da bi se oženio. A kad je da, onda se Pajo na dan sestrine svadbe napravi bolestan jer nema obraza doći na svadbu. Novak ističe Pajino poltronstvo kontrastom prema Kazimirovoj moralnoj snazi koji zbog ljubavi prema njegovoj sestri daje ostavku na vojnu službu iako mu ona mnogo obećava.

Novak opisuje Pajino opadanje i u njegovu ideološkom vakuumu. Dok Stanislav zamjera zagrebačkoj kazališnoj javnosti što ne posjećuje predstave domaćih drama i više voli njemačke lakrdije, Pajo nalazi da su domaći komadi loši, prikladni samo za srednju i nižu klasu jer smo, eto, malen narod. Slavenstvo za nj nije ideološki pojam, tako je Čeh za Hrvata „dotepeni Pemac”, Hrvat za Čeha tlačitelj Srba, Srbima smo svi Švabe, Slovenac je svima Kranjac, Bugarin crn divljak, Rusi i Poljaci se ne vole, Rusi se nikad neće zaratiti s Nijemcima zbog Srba i Hrvata. Neki drug kaže Stanislavu o Paji: „...On ti je danas samo otprije načitana lijenčina, upravo kao vreća brašna, što će ga, zaboravljena u kakvom skladištu izjesti parcovi.” (str. 27.).

No onda je Pajo činovnik u najnižem razredu financijskog ravnateljstva. U njegovu kraju izbije porezna pobuna, seljaci ne plaćaju porez i ubiju ovrhovoditelja. Stiže Pajo i misli: „Narod mora smoći (...) Narod koji tobože nema kruha, smoći će mesa i vina i rakije, ako se zgodi te bude u kući krštenje, pirovanje ili karmine.” (str. 49.). Seljaci mole, majka ih zagovara, no stražar tjera ljude jer vika smeta „poglavitoga” u radu, „poglaviti” pak čita spise i pijucka vino. Na kraju će Pajo bezosjećajno utjerati porez, čak će denuncirati kolovođe pobune da će mu majku pogoditi srčana kap na sudu. Sad je Pajo poštovan, napreduje u službi i govori podređenima: „Gospodo, pravo vršenja službe zahtijeva potpunu i nesmiljenu bezobzirnost; paragraf ima dvije glave, ima i trbuh, ali srca nema.” (str. 59.).

Ovaj Pajin stav proistječe iz duhovnog, ćudorednog i ideološkog vakuuma u koji on upada tijekom svojeg dugog studija. Psihologiziranost njegova portreta uvijek ima ideološki i profesionalni okvir. Dojam koji pripovijetka ostavlja jest nesmiljenost kontrasta rodoljubnih ideala, od kojih je Pajo počeo, i njegove bezdušnosti s načelom krutog birokratizma. U ovom djelu Novak je dao svjesno obrazložen rasap liberalističkog jedinstva rada, ideologiziranog rodoljublja, napretka i ćudoređa. Pajo nije ćovjek kojim vladaju um i volja da napreduje i bude koristan društvu – naciji, već poltronstvo, potreba da bude ćašćen, da živi udobno. Kao takva ova je pripovijetka prava studija i portret Khuenovog doba, a Pajo je pravi naturalistićki junak strukturiran drukćije od Zolinih i Hauptmannovih naturalistićkih ljkova kojima vlada spolna požuda, alkohol i biološko nasljeđe poslije rasapa jedinstva lijepog i dobrog u Flaubertovoj *Madame Bovary*. Sredina koja utjeće na Novakove junake nacionalno je hrvatsko društvo razočarano Bachovim apsolutizmom i osobito okupacijom Bosne i Hercegovine te dolaskom Khuena na vlast. Ovaj ideološki vakuum bez osobnog i konfesionalnog pripovijedanja učinio je da je Novak ocijenjen kao pisac koji se pokazao „objektivnim motriocem fakata u socijalnom životu...” Njegovi likovi su „patnici, koji kroz toliko vijekova viću za pomoć, viću: hljeba, pravice! To je Novakov svijet, to su njegovi junaci, za koje je podigao glas tražeći samilosti i pomoći...”³⁶

U pripovijetki *Caritas*, u „Vijencu” (XXX/1898. str. 1–4, 18–22.) opisuje sina uglednog pukovnika koji ne ući, izbacuju ga iz škole, on krade ocu iz kuće, otac umire, a on se krivo predstavlja, vara i pada na rub društvu. Znaćajan je kontrast između varalice iz polusvijeta i oca „koji je to ćielo ljudsko društvo gledao u ogromnoj, geometrićki pravilnoj ljestvici kolutâ, kojoj je najđônji i najširi kolut stajao pod pritiskom visokoga reda sve manjih kolutića, što su svršavali u nedoglednom visu s jednom toćkom, u kojoj bijaše usredotoćena jedna volja, neslomiva volja, jer je ćuvaše snaga ogromnih naslaga, kojima bijaše duša i gospodar – i on je mogao da po svojim zaslugama izuzme svoje diete iz toga reda i da ga nepripremljena ni ćim podigne u gornje ugledne redove...” (str. 4.).

U pripovijetki *Neobićni svatovi*, *Pripovjetka iz primorskoga malogradskoga života* u „Vijencu” (XXX/1898. br. 17–20.) Novak opisuje pregovore pred sklapanje braka u malom primorskom mjestu. Brak želi sklopiti Filip Tomljenović, udovac od 48 godina, s Tonkom, udovicom koja ima između 43 i 45 godina. Novak do tanćina opisuje njihov izgled i sve gospodarske djelatnosti, i s tim u vezi i njihovu podobnost za brak i izgled da se dobro ožene odnosno udaju. Filip ima kuću i dućan. Novak toćno navodi koliko nosi jedno i drugo, dućan je kramarski, ali unosan. Filip posuđuje uz kamate. Ima dvije ćeri od 8 i 10 godina, Tonka dva sina. Novak opisuje još *Krćmu k Augustinu* i njezine goste koji se kartaju, konobu, postolara koji u krćmu dolazi s pregaćom i zavrnutim rukavima, vino, ćjelokupno poslovanje krćme, razgovore gostiju. Nijedan pisac ni prije ni poslije Novaka nije tako dobro poznao sve gospodarske i društvne mehanizme hrvatske provincije i nije im znao dati opće znaćenje kao Novak. On nadalje opisuje braćne pregovore, udovicu koja odbija, no kažu joj da Filip ima

---

36 C. ALBERTINOV, *Vjenceslav Novak*, Vienac, XXXII, 1900, br. 37, str. 580–581. i 593–595.

„kuću i lijep groš” a da se u njezinim godinama muž ne nalazi na ulici, sve razgovore i komentare znanaca i prijatelja. Prosac napokon nudi Tonki novčani poklon od 4.000 for. Ona se uozbilji i pristaje, ali ipak joj smetaju taljige na kojima on vozi spirine. Filip će se osvetiti tako da će Tonku odbiti pred samim oltarom. Postupci u ovoj kratkoj priči unakazuju stvarnost gdje se sklapanje braka opisuje kao sklapanje običnog trgovačkog ugovora s cjenkanjima i pogađanjima bez ikakvih čuvstvenih i čudorednih odnosa. Novak je time krenuo u razotkrivanje samog temelja građanskog društva – braka, koji je u to doba i s drugih pozicija kritizirao Ibsen, a kasnije Strindberg i mnogi drugi. Oblik kratke priče sad je oružje u Novakovim rukama koji zastupa neko mišljenje i zalaže se za svojeg junaka.³⁷

U romanu Posljednji Stipančići (1899, DVN, sv. 6.) Novak je prikazao društveni i ideološki život Senja u doba od Napoleonovih ratova do ilirizma. Ilirci na čelu s kanonikom Vukasovićem mala su grupa s malo utjecaja na život Senja, oni ne uspijevaju stvoriti živ zanos i rodoljubno oduševljenje među građanima jer su obuzeti sitnim brigama, željni da se obogate, steknu ugled ili da podvale svojim sugrađanima.

Glavni lik, patricij Ante Stipančić, bio je časnik, dotjerao je nekako do čina natporučnika, a onda se zahvalio i živio po većim gradovima od očevog imetka dok se nije oženio.

U našoj književnosti XIX. st. imali smo nekoliko stavova prema plemićima. Šenoini plemići jesu silnici i pohotnici kao Franjo Tah i stari Gregorijanec, oni su lik nedemokratskog doba što ga treba pobijediti. U *Kletvi* su plemići nosioci hrvatske države i nacionalne misli, tako i u *Zmaju od Bosne* J. E. Tomića oni su nosioci bosanske autonomije. Nov lik plemića jest beg u Kumičićevu djelu „Pod puškom”. On je uzor muževnosti, čovjek stvoren da vlada, njemu se pokoravaju vojnici, njegovi čuvari, čak onda kad ga vode kao zarobljenika. Plemenitaši Ksavera Šandora Đalskog kulturna su i društvena vrijednost iz jednog doba koje se ne može i neće više vratiti.

Senjski patricij Ante Stipančić nije ništa od toga, on je čovjek koji uživa neopravdan društveni ugled i čast i bori se svim sredstvima da to očuva. Pri tome je prljav i smiješan do karikature.

Glavni Novakov postupak u opisu Ante Stipančića nije konfesionalni ton realističkog romana, takav ton vodi prema nekom zaključku i orijentaciji. Novak razotkriva Antu Stipančića. Tako njegova žena Valpurga nalazi njegov arhiv i čita ga. Tu nalazi molbu francuskoj upravi kojom njezin muž traži da ga ta uprava imenuje maireom, gradonačelnikom Senja. No tu je i denuncijacija protiv njegova rođaka Jure Domazetovića u kojoj Stipančić kaže da ovaj nije odan francuskoj upravi. Ante Stipančić je mačem ranio nekog časnika koji je bio nepristojan prema njegovoj ženi. Ali nakon tog događaja, koji nam pokazuje patricija što brani svoju čast, slijedi parnica u kojoj Stipančić optužuje sve svoje sugrađane i patricije da „njesu naprama svjetskim ljudima nego sitni miševi” jer u svima vidi zlobnike. Sina Jurja šalje u Beč na studij prava pa mu piše

37 Rut J. KILHENMAN, *Kratka priča*, O definiciji kratke priče, *Književna kritika*, 10, 1979, br. 2, str. 65.

da neće sjajno živjeti kao barunski i grofovski sinovi, ali da ne zaboravi da je patricij i da to pokaže vanjstinom. Njegov sin uči mađarski jer smatra da će se taj jezik uvesti u Hrvatsku kao službeni, tad će prednost u službi imati školovani Hrvati koji znaju mađarski. Ni Ante Stipančić nije drukčijeg mišljenja, ilirizam ga ne oduševljava, on više misli o tome hoće li kod stola na nekom plesu dobiti počasno mjesto i pati što nije uspio postati gradskim sucem. Plemići uopće nisu za ilirizam: „Vlast ih je tudila rodenomu narodu dižući im ugled u redovima sebi prijatnih ljudi, te im od tog gospodskog položaja bijahu zaslijepljene oči (...) Zapostavljanje narodnoga jezika, ljubav za tuđe, dolazilo to iz Njemačke, Italije ili Francuske – i težnja da budu u volji bliže onima, koji su kruto držali u ruci vladu nad gradom, bilo je, mislili oni, u savezu s pojmom 'nobiltà', kako su sebe u isporijeku s građanima 'bez imena' zvali.” (str. 75.). Sin slabo uči i traži mnogo novca. Kad mu ga otac više ne može slati, on mu piše da je postao konobarom. Otac to ne može podnijeti i odmah se zadužuje da mu sin ne bi radio u tako niskom zanimanju. Načelnik Senja, major Benetti, koji nastoji suzbiti ilirce, pokušava pridobiti Antu Stipančića. To ne čini ideološkim sredstvima, već ponudama poslova kojima će Ante Stipančić doći do časti i novca. On odstupa od ilirizma kad mu vođa iliraca, kanonik Vukasović, odbije posuditi novac koji mu treba za sina, i prihvaća Benettijeve ponude. Došao je do zaključka da će tako zaraditi više negoli kao zastupnik u Požunu. Njegova žena Valpurga strogo je odgojena i potpuno nesamostalna u vođenju financijskih poslova poslije muževljeve smrti. Sin to opaža i cinički se odnosi prema sestričnoj časti i očevoj uspomeni: „U kući smo bili ja i otac gospodari, mati, sestra i družina: stvari. Kad smo imali goste, ne bi došli k stolu ni mati ni sestra. U očevu sobu nije smio izim oca i mene nitko; samo bi je ometala i oprasila služavka. Na šetnju smo izlazili samo otac i ja – mati i sestra nikada. Kod objeda uzeo bi prvi otac, drugi ja, a onda bi došla na red mati i sestra. Ja i otac večerali smo meso, ribu i takove stvari, a mati je kuhala za se i za Luciju prostija jela. Ako bi se ocu što okliznulo iz ruku, pošla bi da mu digne mati; ako meni, služila me Lucija, ako ne i sama mati. (...) Moj tatica nije bio, čini se, od najčišćih karaktera. Htio je pošto poto da pliva na površini, a neprestano je tonuo. Htio je biti izvan kuće ono, što je bio u kući: prvi auktoritet u svemu u svakomu, ali nije išlo. A nije išlo zato, što je u isti čas tražio uporište na raznim stranama, – jer vlastitoga nije imao.” (str. 164.).

On će ići na ruku svojemu prijatelju Alfredu da zavede njegovu sestru i napusti je pa će ona kasnije abortirati, izvući novac od majke i otići u Ugarsku promijenivši ime. Valpurga će sa kćeri Lucijom pasti u bijedu, njihovu će kuću kupiti neki poslovan Talijan i u njoj otvoriti gostionicu.

Ali ni ilirci nisu ideološka formacija. Evo kako pučani u „Birreria alla città di Trieste” razmatraju pitanje da Ugarska nema mora: „Nemaju, barem se to, bluno, od mene nauči: Madari mora nemaju, a mi imamo. Sad me valjda razumiješ i ti, zašto hoće da dodu do vlasti nad nama.” (str. 98.). Pa opet: „Ej pametnjakoviću! Tko će vas spasiti od Madara? Zar škrti pop Vukasović i gladni patricij Stipančić? A znaš li ti, glavo, koliko ima Madara?” (str. 99.). Narod nije istina. pravednost i dobrota koju valja proniknuti shvativši ono što se naziva „duh narodni”: „Narod je kao zemlja: u njoj će rasti, što god u nju posiješ, jednako pšenica kao i kukulj.” (str. 100.). Major Benetti ne

bori se protiv iliraca ideološkim sredstvima, već špijuniranjem, ucjenama, spletkama. Ilirci počinju opću tučnjavu sa svojim protivnicima. Stiže i vojska, a kapetan Šimić psuje im mater prije nego njegovi Ličani budu rastjerali gomilu.

Čitanje ovog djela ostavlja osjećaj beskonačnog razočaranja u rodoljublje i dojam da ilirizma nikad nije ni bilo. Čovjekov svijet jesu prazne časti koje daje i jamči novac; rodoljublje i vjera u napredak nacije nisu put spasa i duhovna orijentacija likova. Pojam časti i nacionalnog identiteta razdvojeni su u ovom romanu, pa vodilja Ante Stipančića nije um, nego neracionalno i neobrazloženo častohleplje, po čemu se ovaj roman bliži naturalizmu.

U svojim pripovijetkama tih godina Novak je davao daljnje minijaturene portrete ljudi u malim mjestima i velikom gradu. Ti likovi imaju značajke karikature, a ponekad idu do grotesknoga. Držanje pisca ide od razotkrivanja do istrage. U pripovijetki *Po jugovini* u „Vijencu” (XXX/1899. str. 621–624.) Novak opisuje povratnika iz Amerike, tip „malogradske i seoske inteligencije”, koji je redovno bez sustavne naobrazbe bilo u kojoj struci ljudskoga znanja ili mnijenja; no usprkos tome ti ljudi govore važno i uvjereno o strategiji, pedagogiji, ekonomiji, higijeni, politici, filologiji – i umjetnosti. Budući da samo izvana poznaju i znanja i umjetnosti, polažu veliku važnost na ukočen, afektiran oblik govora i pomno birane riječi i fraze. Oni na primjer nikada ne kažu: „To je bilo prije toliko godina” – nego: „Toliko i toliko godina unazad...” Takvi malogradanski inteligenti dižu nos pred pukom, otimaju se za mjesto bilježnika, načelnika ili šefa pošte, nastoje razgovarati s nekim gospodinom ako navrati u njihovo mjesto, govore kako je naš seljak glup i lijen, bave se lihvom. Kao i Ante Stipančić, to nije lik s kojim će se čitatelj identificirati kao sa Šenoinim likovima, tehnika razotkrivanja i karikiranja kojom se služi Novak predstavlja uvijek neki razmak.

U pripovijetki *Slovo zakona* u „Vijencu” (XXX/1899. str. 685–688.) Novak opisuje ribolov u podvelebitskom kraju. Pisac sreće turgenjevljevske „čudne ljude”. To je neki čovjek koji spretno moli cigare, pripovijeda važno o pitanjima gradske kanalizacije i poreza. Taj čovjek bez stalnog zaposlenja govori važno i moli groš za poštansku marku jer mora „još danas da otpravi poštom neko vrlo važno pismo...” Postupak razotkrivanja sastoji se u tome da Novak važni način govora razotkriva kao kulisu prosjačenja. Potom pisac sreće ženu od četrdesetak godina s četvero nejake djece. Dok autor drijema, čuje ženu kako pripovijeda njegovu drugu o mužu koji je lovio ribu dinamitom, a to smije jer je jednom uhvatio finance kako također love ribu dinamitom, što je zabranjeno. No onda je muž izgubio ruku od eksplozije dinamita. Ubrzo se i autor budi i žena mu sada pripovijeda posve drukčijim načinom i tonom o bolesnom mužu, ali šuti o dinamitu i financima.

U pripovijetki *Ostavit ćeš oca i majku* (1899, DVN, sv. 11.) Novak opisuje obitelj dobro plaćenog činovnika koji se lijepo odijeva, a obitelj mu živi u krajnjoj bijedi jer on živi iznad svojih mogućnosti i ništa neće da žrtvuje od svoje udobnosti. Štoviše, njegova siromašna žena s kojom on grubo postupa neće da se vrati majci, pače brani muža pred majkom. Postupak pripovijedanja je istraga. Obitelj činovnika njegovi su susjedi. Oni autoru upadaju u oči zato što je muž odjeven vrlo elegantno, dok žena, djeca i pokušstvo izgledaju bijedno, muž ih tuče pa susjedi prosvjeduju zbog buke.

Pisac nagada je li to divlji brak, gleda obitelj radoznalim pogledom i napokon slučajno susreće primalju koja ih poznaje i ona mu priča kako je taj činovnik mnogo trošio, a kad je pao u dugove, oženio se pa potrošio ženin novac, tražio novaca od punice i napokon muž krati ženi i djeci sve, a sebi ništa. U završnoj sceni selidbe snijeg pada po pokuštvu što ga toware, djeca se drže skuta svoje bijedne majke, a pisac se pita kamo će sad ti nesretni ljudi i prisjeti se Isusove izreke: „Ostavit ćeš oca i majku i poći za mužem svojim...” (str. 135.) Radnja pripovijetke kojom se želi nešto reći dopunjuje i objašnjava naslov koji usmjerava čitateljevu pažnju i pobuđuje mu radoznalost.

U pripovijetki *Crtica o Božiću* (1899, DVN, sv. 11.) opisuje siromašnog pisca s mnogo djece koji se pred Božić nađe bez novaca, obilazi uredništva, svi ga lijepo primaju, ali se smrknu kad čuju da mu treba predujam. Ova pripovijetka s mnogo autobiografskih elemenata govori o bijednom, gotovo prosjačkom položaju pisca bez novaca pred urednikom koji ga plaća. No ona naviješta i buduće Novakove teme. Jer pisac koji je dobio predujam piše u tijesnom stanu noću kad su mu djeca pozaspala. Trebao bi napisati idiličnu božićnu pripovijetku, a na um mu pada radnik koji se na Badnjak napio pa istukao ženu i djecu.

U okvirnoj pripovijetki *S mora* u „Vijencu (XXXII/1900. str. 505–508.) pisac susreće ženu koju je poznavao u mladosti. Ona mu priča o sinu Anti koji je bio radnik u riječkoj luci, ondje radio vrlo težak posao, poduzetnik je gulio i prikraćivao radnike, oni su se bunili, Ante ih je branio i tako dopao na godinu dana u tamnicu.

Novakova proza sada je socijalno sve više diferencirana, njegovi junaci sve češće su radnici. No radničko pitanje nije za nj samo društveno već i ćudoredno.

U pripovijetki *Sablasi* (1901, DVN, sv. 11.) opisuje djevojčicu beskućnicu čiji otac živi sad s jednom pa s drugom propalom ženom, od svake ima djece i pije. Tu odrpanu djevojčicu, koju je maćeha otjerala od kuće, našli su u nekoj veži gdje spava, uspjeli su nagovoriti staru samoživu gospođu koja hrani nekoliko pasa i maćeha da je primi kao ćuvaricu tih životinja. No djevojčica pokupi gospođi nešto novaca i drugog dana nestane. Pisac opravdava njezin ružan postupak neljudskim prilikama u kojima se odgajala i zaključuje: „Lako je biti poštenim, tko se rodio u bogatstvu.” (str. 88.)

U pripovijetki *Patricijka* u „Vijencu” (XXXII/1900. str. 2–4, 17–19.) Novak opisuje staru patricijku, njezinu kuću, interijer i napokon životopis nje same i njezine sestre, zapravo opisuje njihove brakove. Prvi je muž počeo zanemarivati njezinu sestru, piti i napokon je završio u ludnici. I drugi muž je s njom grubo postupao jer je mislio da ona nema novaca; kad je doznao da ima, promijenio je svoj odnos prema njoj, no ona ipak nije ostavila novac njemu nego nekom vojničkom zavodu. Kao i u *Posljednjim Stipančićima* ovi plemići nisu opisani kao ljudi što propadaju ponosno sa sviješću o svojoj veličini, kao Vojnovićevi plemići. Novakovi plemići bore se za novac kao i svi ostali ljudi. Novakova proza je sociološka dokumentacija, navođenje i nabranje niza ljudskih, a prije svega društvenih, klasnih i gospodarskih činjenica po čemu se on bliži braći Goncourt i Zoli iako se tu o utjecajima ne može govoriti.³⁸

38 Stephan KOHL, *Realismus, Theorie und Geschichte*, München, 1977, str. 127–128.

Roman *Dva svijeta* (1901, DVN, sv. 7.) životopis je umjetnika. To nije kao Goetheov *Wilhelm Meister* i njemački romani iz njegove sljedbe niti umjetnikova autobiografija sa zanesenim opisom shvaćanja svijeta, a osobito umjetnosti, već radije životopis umjetnika s opisom nerazumijevanja između umjetnika i svijeta. U svojim ranijim djelima Novak je nekoliko puta opisao umjetnika. U *Crtici o Božiću* pisac vidi urednika koji pisca cijeni mnogo manje nego što bi on to zasluživao, vidi u njemu svojeg najamnog radnika i pisca kako se ponižava moleći predujam. U *Informatoru* nalazimo bogatog odvjetnika koji je k tome i hrvatski književnik. To je povijesni lik jer mnogi su hrvatski pisci bili odvjetnici, k tome i političari. To su bili Ivan Zahar, Kosta Vojnović i drugi. No ovaj lik kod Novaka sadrži stanovito obezvredjenje književnosti. Odvjetnik se bavi književnošću ali samo toliko koliko mu vremena ostane, književnost je samo ures njegove dokolice. Između njega i informatora Branka jest jaz izražen bogatstvom i klasnom sviješću njegove hirovite i razmažene žene.

Amadej, glavni lik romana *Dva svijeta*, glazbeno je neobično nadaren mladić koji se školuje u Pragu uz velike žrtve. On je umjetnik koji neprestano uzalud traži i očekuje razumijevanje od okoline. Naći razumijevanje znači zapravo naći srodnu dušu sposobnu za umjetnički zanos koji je isto što i rodoljubni zanos. Amadej će naći razumijevanje u starom kapelniku njegova mjesta, Jahodi. Jahoda ga je čuo kako on kao dječak svira: „Od tog časa počute oni, da ih može rastaviti jedino smrt.” (str. 19.). Jahoda, Čeh, bio je oduševljen rodoljub, vjerovao je u ujedinjeno slavenstvo, studirao je u Pragu u doba slavenskog kongresa. Ondje je upoznao bogatog veletrgovca Zvonimira Lipovskog. On je bio odjeven folklorno, bio je velik rodoljub i imao je razumijevanja za glazbu i umjetnost u kojima je vidio zanesenost rodoljublja. Tu Novak slijedi kulturne i političke tradicije ilirizma, političkog pokreta koji je svoje ideje širio ponajviše lirskom pjesmom i vokalnom glazbom. Te su se tradicije nastavile i sedamdesetih godina.³⁹ Lipovski je bogat građanin, politički prvak i mecena s punim razumijevanjem i zanosom za umjetnost koji je isto što i rodoljubni zanos. Amadej, koji poslije Jahodine smrti studira na praškom konzervatoriju, naći će taj isti zanos i razumijevanje kod njegova sina, odvjetnika, i udovice Mařenke i kod nikog više. Traženje umjetničkog razumijevanja imperativ je njegove ličnosti po tome što je umjetnost poruka koja traži recipijenta, a ne može ga naći. Povijest Amadejeva života povijest je traženja razumijevanja i recipijenata bez uspjeha zbog čega će Amadej napokon poludjeti.

Jahoda se uvjerio da je mali Amadej, siromašan dječak bez oca i majke, glazbeno vrlo nadaren pa traži na općini za nj stipendiju, ali biva odbijen. Ugojeni trgovac Grubović s debelim zlatnim lancem na trbuhu kaže mu: „Kruha nam treba, nije za nas takvi luksus...” (str. 22.). Amadejev skrbnik Plavčić pogleda Jahodu surovo i kaže mu: „Tko nema novaca za škole, neka ne teži za gospodstvom.” (str. 24.). Amadej dobije dva dukata na ime nagrade za svoju skladbu, Plavčić ga pita koliko je dobio pa koliko je radio za ta dva dukata, za nj je umjetnički rad kao i svaki drugi. Majci Amadejeve zaručnice Adelke nije pravo što on ide na studij jer ona je „poradi ljute borbe za

39 Mira GAVRIN, *Kroatische Übersetzungen und Nachdichtungen deutscher Gedichte zur Zeit des Illyrismus*. München, 1973, str. 14.

svagdanji krušac od najprvlje si mladosti cijenila vrijednost svakog čovjeka i posla po tom koliko se za nj plaća” (str. 49.) pa mu je lijepo razložila da je bolje da on ostane kod kuće gdje će u crkvi kao kapelnik dobijati 20, kasnije i 25 for. mjesečno, a može dobiti i mjesto općinskog pisara i dobro živjeti. Odlazi u Prag i očekuje „da će ti glasoviti profesori njegove umjetnosti s prvim pogledom pročitati njegovu dušu, otkriti u njemu svoga pravoga srodnika i pružiti mu radosno ruku...” (str. 55.). No on je za profesore student kao svaki drugi. Evo kako on čeka ishod prijemnog ispita: „Čekao je, da će ga veliki glazbeni suci, prvaci umjetnosti upoznati s prvoga maha i dočekati ga raširenih ruku i s poklikom: Ti si naš! A toga nije bilo.” Odnos profesora je služben, oni mu priznaju nadarenost, ali opažaju malo znanja i vještine, pa ga upućuju da privatno uči i za godinu dana ponovno polaže prijamni ispit. Ništa manji problem od siromaštva jest njegova bijeda na studiju. Novak navodi točan račun njegovih troškova; on gladauje, gazdarica požuruje da joj plati najam, on jede u gostionici na dug, posjetio bi Mařenku Lipovskovu, o kojoj mu je pričao Jahoda, ali se ne usuđuje k njoj onako jadan kakav jest, u pohabanom odijelu. Svira u gostionicama gdje ga krčmari dočekuju sumnjičavo i otresito govore s njim. Tu upozna drugog jednog muzikanta, Veselyja, razočaranog i sataničnog čovjeka koji postaje nešto slično kao njegov „alter ego”. Vesely ga uči kako će postići da mu gosti daju napojnice, goste što plešu naziva „blatnom marvom” (str. 76.). Gosti su kavanska gomila željna hrane, alkohola i puni su spolne požude. Ta je slika nova u hrvatskoj književnosti, ona će se razviti tek u književnosti ekspresionizma. Vesely je darovit, ali bolestan, isključen iz konzervatorija jer je noću svirao u krčmama da se nekako prehrani, on u razgovorima s Amadejem razlaže „svoj strašni sud o krivom poretku, nepravdi i glupoj uredbi ljudskog društva” (str. 82.). Amadej mu priča o flertu Jahode i Mařenke i Vesely je odmah spreman ucjenjivati njezina sina. Kad se Amadej tome opire, on mu kaže: „A tko vas štiti kolego? Vaša bi vas općina bila pustila, da umrete od gladi... tko bi za vas pitao? Riba ribu ždere, a čovjek čovjeka! Koliko je ljudi sabiralo, i sabire Lipovskomu imutak i danas! Koga on štiti u zasićivanju svoje gladi za novcem” (str. 83.). Vesely strastveno mrzi bogate i ugledne i kaže Amadeju da ga ni ljudi u njegovu mjestu ne cijene. Da ste vi kupili juče vola za sto forinti, a danas ga prodali za sto i deset forinti, oni bi govorili i mislili o vama; vaš dobitak, dobar posao, kako bi tome oni rekli, ne bi im dao spavati, zavidili bi vam, plašili bi vas se, jer su otkrili jednoga konkurenta u natjecanju više.” (str. 89.).

Vesely, koji ubrzo nakon toga umire, nije u to uvjerio Amadeja jer je imperativ njegove ličnosti očekivanje razumijevanja, a zapravo prihvaćanje njegova djela. Kad Amadej doživi prvi uspjeh s jednom skladbom u Pragu, on se nada priznanju od Plavčića i njegovih suradnika, no Plavčić kojem Amadej duguje, misli kako će jeftino kupiti njegovu kuću. Ništa bolji nisu ni glazbeni kritičari u Zagrebu. Za njih je to „dosta dobra stvarca, koja se dala ugodno slušati”, pa bi se „mladi i nepoznati glazbenik mogao možda s vremenom razviti i kao dobar skladatelj, ali dašto samo uz neprekidan studij dobrih, osobito klasičnih djela...”, a onda „školska – kako čujemo – radnjica, u kojoj su obrađeni većinom klasični motivi... Peti list nije spomenuo onu skladbu jer mu nije preostalo prostora iza opisa posjetitelja iz krugova aristokracije i toaleta njihovih gospođa.” (str. 112.).

Osnovno pitanje nesporazuma s publikom nije samo nezainteresiranost malograđana afarista za umjetnost već i niski položaj umjetnika u društvu koje konzumira umjetnost pa su imena visokih ličnosti i aristokrata, čak toalete njihovih gospođa na koncertu važniji od same glazbe. Novak opisuje koncert u Pragu gdje Antonin Dvořák dirigira izvođenjem svojih vlastitih skladbi. Publika ga dočeka s burnim pljeskom. Ali kad je Dvořák podigao dirigentsku palicu, dvorana se za tili čas umirila, tolika je snaga u umjetnikovoj palici.⁴⁰

Amadej će kasnije, opet u svojem mjestu, naći razumijevanja u liku Irme Lešeticky, supruzi nadmjernika Leopolda Lešetickog koji upravlja gradnjom željeznice u mjestu. Lešetický je moćan i ugledan, i drugovanje s njegovom suprugom koja voli glazbu podići će Amadeju ugled u mjestu, no sad će uglednici njegova mjesta nastojati preko Amadeja utjecati na Lešetickog da se kolodvor sagradi na ovom, a ne na onom mjestu da bi eksproprijacijom zemljišta općina, odnosno oni sami, dobili neke pare. Javlja se i činovnik, doktor Mesarić, koji se predstavlja kao pjesnik, hvališe se podrijetlom i nastoji ostaviti dojam razgovorima o glazbi u koje se pravo ne razumije. Pojava Irmina u malom mjestu djeluje na to da se njega glazbe širi. Dok su Amadeja ranije omalovažavali kad je želio osnovati pjevačko društvo,⁴¹ sada se pjevačko društvo osniva, no društvo je doktoru Mesariću tek prilika da pokuša zavesti postariju ženu nekog nižeg činovnika. Plavčić, koji sada sluša glazbu, diskutira s načelnikom: „– Pasja cape, reče on, jer kao da još danas čujem pokojnoga postolara Matiju. Sve bi mi u crkvi poigravale noge, kad bi on bio od volje, da udari u veselu notu, a njegov dudaš, što bi ga na ponoći zasvirao – sjećate li se gospodine načelniče?” (str. 132.). Načelnik i ostali servilno se odnose prema nadmjerniku koji ne prihvaća njihove pozive, ali Amadeja poziva k svojem stolu pa mu se svi dive, čak i doktor Mesarić. Plavčić tako čuje Amadeja kako je spomenuo Goethea i upita nekog umirovljenog majora tko je bio taj Goethe, a major reče da ne zna, da se slabo razumije u glazbu. No kad je Lešeticky otišao, mjesto gubi zanimanje za klasičnu glazbu i sada raste zanimanje za umjetnički mnogo manje vrijedni tamburaški, folkorni zbor koji Novak kritizira: „... Ali pohrlimo s tim svetim imenom u svijet obrazovanih naroda, nastojmo se naći po svojoj kulturi s njima u jednom kolu u kojem svojim tamburicama ne ćemo nikada uloviti mjesta. (...) Tamburica neće nikada odigrati ono, što su skladatelji pisali bilo za koje glazbalo orkestra, kao što neće ni najgrlatija hrvatska seljakinja otpjevati dobro ono, što pjeva Milka Trnina. Tamburica nije, niti će ikada biti violina, kao što ni najljepša narodna pjesma o Kraljeviću Marku ili o Kosovci djevojci nije pjevanje iz Gundulićeva Osmana, nije Preradovićeva oda, – kao što ni najljepša narodna pripovijest nije stranica iz Šenoina historičnoga romana.” (str. 175–176.).

---

40 Umberto Eco nalazi da je poredak umjetničkog djela poput poretka imperijalnog i teokratskog društva, te da su pravila čitanja kao pravila autoritativne vlade koja upravlja čovjekom na svakom njegovom koraku, Umberto ECO, *Otvoreno djelo*, Sarajevo, 1965, str. 37. Novak nije daleko od tog shvaćanja u ovakvom opisu koncerta gdje pokazuje velik autoritet i moć umjetnikovu nad objektima prihvaćanja njegova djela.

41 Franjo Š. KOCH tražio je njegu naše nacionalne glazbe što će biti zasnovana na folkloru i staroj crkvenoj glazbi. Radi širenja te glazbe tražio je da se u svakom gradu i svakoj školi osnuje pjevački zbor. Usp. *Narodna glasba Jugoslavena*, Vienac, I, 1869, br. 31, str. 539–542.

Tih godina čule su se i druge sumnje u vrijednost narodne umjetnosti koja je bila najvažnije načelo književnosti, glazbe i likovne umjetnosti hrvatskog realizma. Pišući osvrt na svezak o Bosni iz zbirke *Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild*, posebno o prilogu Koste Hörmana o književnosti, Đuro Šurmin je u članku *O staroj bosanskoj književnosti* u „Viencu” (XXXIII/1901. str. 237.) pobijao Hörmana koji je smatrao da je umjetnička književnost Dalmacije potekla od bosanske narodne poezije. Ljudevit Gaj nije posegnuo za dubrovačkom književnošću zato što je ona bila narodnog duha, već zato što je „mogao pokazati iz davnine djela, koja su zanosu Gajevih vremena mogla biti od koristi (...) Vraz je tek u *Kolu* pokazivao neprirodnost Dubrovčana, a po tome i kod ovoga pjesnika nalazimo potvrdu, da narodna poezija nije bila ni u kojem pogledu domena stare naše književnosti.”

Roman *Dva svijeta*, kao povijest umjetnika koji uzalud očekuje prihvaćanje svojeg djela u javnosti, zapravo je kritika građanskog društva i njegova neiskrenog odnosa prema umjetnosti. Tako je Plavčić sitni afarist, za nj je umjetnost suvišna, on je Baudelaireov buržuj smješten u mali grad hrvatske provincije. Nema ipak znaka da bi Novak imao neki dublji odnos prema Charlesu Baudelaireu. No ako to građansko društvo i ima neki odnos prema umjetnosti, on je neiskren. Tako je za doktora Mesa-rića i za cijelo mjesto po dolasku Lešetickog, umjetnost tek dodatak onom „ozbiljnom” i „pravom” životu i poslu, ona je tek ukras građanskog društva, a ne glavni sadržaj; glavni sadržaj je posao.

Ni nakladnici nisu bolji. Kad Amadej, koji je u financijskoj stisci, nudi svoje skladbe, odgovara mu jedan zagrebački nakladnik: „S tim ne bismo mi nikakov posao učinili, takve se stvari u nas ne traže. A ako imate kakovu lijepu koračnicu, štogod za ples ili što šaljiva za pjevanje, to bi vam možda uzeli.” (str. 184.). Kad Amadej apelira na nakladnikovo rodoljublje i njegovo razumijevanje čiste umjetnosti, on, a i neki posjetitelji što razgovor slučajno čuju, nasmiju mu se u brk.

Novak je u Amadeju stvorio lik suvremenog umjetnika profesionalca koji djeluje u razvijenom kapitalizmu. No taj umjetnik, kako ga Novak vidi, nije proizvođač koji proizvodi umjetničku robu i prodaje je kao svaku drugu robu, već umjetnik koji u umjetnosti vidi pitanje nacionalnoga prestiža i dostojanstva, traži za sebe ugledno mjesto u društvu i obavezu društva da se prema umjetniku odnosi mecenatski, odnosno da mu prizna rang i odgovarajući materijalni prihod, da mu iskazuje dužne počasti zbog njegove brige za dostojanstvo i ugled nacije. Svim tim sredstvima umjetnik će biti oslobođen mučne konfrontacije umjetnika s afaristom, malogradaninom bez ukusa.

Od godine 1901. Novak se u svojim pripovijetkama više bavi pitanjem radništva u velikom gradu i to tako da radništvo vidi kao klasu.

U pripovijesti *Sablasti*, koja govori o djevojčici beskućnici koja krade, Novak je pun sućuti prema njoj i opravdava je. Ta velika sućut prema svojem liku jest nova.

Pripovijetka *U glib* u „Vijencu” (XXXIII/1901. br. 48–52.) strukturirana je kao kontrast dvaju studenata, Artura Kranjčića, sina imućna trgovca i načelnika, koji dobija stipendiju, te Jakova Kosovića, seljačkog sina i odlična daka kojemu odbijaju

molbu za stipendiju. On stanuje u bijednom stanu što Novak do tančina opisuje, gladuje, a njegov drug Jerko Pavličević s kojim stanuje predočava mu: „Da je ovaj načelnik, koji je za svoga jedinoga sina oteo tebi potporu, uzeo bio pištolj i ubio te, bio bi imao posla s kaznenim zakonom. Ovako se njegov sin fino hrani, fino odijeva i polazi zabavišta – a ti gladuješ. A znaš li, što to znači za mlada čovjeka, da gladuje? Pogledaj svoje lice: oči su ti mutne, blijed si, drhturiš od zime, a pod očima ovaki crni kolobari... Zemlja, na kojoj je Bog čovjeka nastanio, producira više nego što treba njegovim stanovnicima da živu. Čim ima gladna čovjeka, koji nota bene hoće da radi toliko, koliko je nužno, da iz carstva prirode namakne za svoju potrebu hranu, odjev i stan – onda je znak, da je ravnovjesje poremećeno. A poremećenje ravnovjesja priroda ne trpi. (...) Kad je tome zakonu nesvjesno podložena priroda, koju zovemo mrtvom, kako da mu se otme stvor, koji je sebe oholo prozvao: 'homo sapiens'?” (str. 1019.). Pitanje klase jest pitanje poremećaja reda koji nalaže priroda shvaćena kao vrhovni zakon – Bog. Viđenje ljudskog društva darvinističko je, samo snažni pobjeđuju, „ono što se vidi u životinja, koje se otimaju o žderilo i grizu do krvi, kad dođe do pitanja u vodstvu...” (str. 1020.). Religija se ne smatra dovoljnom da riješi socijalna pitanja: „Isus je došao, da je (pravicu) uvede u život – odgovorio je pate tično Pavličević – pa vidiš, dokle smo stigli u dvije tisuće godina iza njegova djelovanja...” (str. 1021.). Zlo se nalazi u krivom društvenom uređenju koje je uočio već Vesely u „Dva svijeta”, a brani ga država: „Koliko se u paradama ispuca praha i podere obuće! A od toga nema koristi ni radniku ni zanatliji, nego velikomu industrijalcu i jakomu poduzetniku. Njih pitaj, gdje je novac! Plutokracija i aristokracija grle se, žene i bratime međusobno, oni stvaraju zakone, a stvarajući ih misle na se... A glas je malenih u saborima što i puć kamečka u valovlju – kako ono kaže Preradović.” (str. 1021.).

Ovo je izravna kritika nedemokratskih društvenih odnosa u ugarskoj polovici Carevine u kojoj je samo 6% pučanstva imalo pravo glasa, a uloga visokog plemstva vezanog za kapitalizam i državni aparat bila je vrlo velika.⁴²

Novak u budućnosti vidi revoluciju: „Od ozdô diže se jaka bujica i rast će još sto godina... A kad provali, nosit će žezla i mitre, sablje i cilindre... a iza oluje sinut će sunce i svijetom će zagospodovat Isusov nauk...” (str. 1041.). Svijet se vidi kao društvo, a društvo je zapravo borba klasa zbog neispunjavanja načela kršćanskog ćudoređa. Novak ispušta iz vida da kršćanstvo nije samo ćudoređe već i vjera, no ćudoređe je ono što ovdje kršćanstvo posuđuje ideologiji, u ovom slučaju socijalističkoj. No ideal kojemu streme bogati i siromašni građanski je zapravo stvoren od građanstva i iz predodžaba građanstva. Tako Artur Kranjčić, onaj bogati koji je dobio stipendiju, živi u glavnom gradu, u Zagrebu, šeta i pravi izlete po lijepoj okolici, kreće se u nao braženom društvu, čita, sluša predavanja, ide u kazalište i piše kući zanosna pisma. Ovaj ideal po sebi nije loš, loše je samo što zbog Artura jedan student gladuje, pa Artur piše ocu: „Da čemu sam učio religiju, filozofiju, povijest? Čemu sam čitao klasike?

42 Fran ZWITTER, *Les problèmes nationaux dans la Monarchie des Habsbourg en collaboration avec Jaroslav Sidak et Vaso Bogdanov*, Beograd, 1960, str. 111.

Čemu su nas pitali idejama velikih ljudi?" (str. 1041.). Siromašni Jakov teži istom idealu, on zna da ne može s maturom čuvati ovce i okopavati krumpir.

U glib je razrada i socijalno problematiziranje pripovijetke *Nezasitnost i bijeda. Janica*, u „Vijencu” (XXXIII/1901. br. 27–36.) razrada je pripovijetke *Sablasi*. Janica je kći radničke obitelji koja stanuje u jednoj sobi prizemne kuće u Petrinjskoj ulici kod piljarice Margarite. Otac Konrad Delavec pije, u kući se kuburi. Majka posluhuje tri obitelji i bavi se potajno prostitucijom premda je prevalila četrdesetu. Njoj se „grusti natezati s pijanim gadima”, ali živjeti se mora, njezino je opravdanje da to ne radi iz objestnosti, već iz potrebe. Njezina majka posluhuje kod činovničke obitelji: „Glava je obitelji bio neki niži činovnik, koji je u gostionici večerao, dočim su se gospođa i djeca hranila samom kavom. Jedno bi dijete drugom zavidjelo svaku kapljicu, što bi je na oko dobilo više. Bila je u susjedstvu javna tajna, da je najstariju kćerku te obitelji, sedamnaestogodišnju djevojku, već dva puta ulovila policija na noćnoj raciji...” (str. 522.). Konrad prodaje posuđe i posteljinu iz kuće, svađa se sa ženom, žena boluje od sifilisa, ide u bolnicu, Konrad odlazi od kuće, a magistrat daje Janicu na odgajanje nekoj udovici: „Ta je žena bila udovica bez djece i radnica u papirnici. Bilo joj je već više od četrdeset godina, a bila je sušičava i imala lice nagrđeno od kože. Od zaradbe je u tvornici živjela slabo, a za to se ponadala, da joj je dobra namjera namjerila to dijete.” (str. 541.) No na kraju Janica ostaje s gazdaricom Margaritom koja također pije i uvijek se ružno izražava o njezinoj majci.

Vraća se otac, pijan, prljav i Janici odjednom pada na um školsko štivo *Moji dobri roditelji*. Ona nema „dobre roditelje” živi u vlažnom stanu: „Soba je neugodno zaudarala, a u jednom kutu kapala je postojano u sporom tempu voda kao u kakvom podzemlju. (...) Oca je odjela od glave do pete, pošto mu je uzela na obročnu isplatu odijelo. Neprestano joj se prije toga bunila misao, da bi ju s onako otrcanim ocem mogao sresti trgovac Šega, pa bi pomislio: Aida – a u nje ovako prnjav otac!...” (str. 581.).

Trgovac Šega je Janičin poslodavac. Konradu neki trgovački pomoćnik plaća piće, a Konrad nagovara kćer na prostituciju: „A pametan čovjek... još je mlad, pa kako razumije svoj posao! Nakrast će se gospodara sve mudro... Ti bi mogla postati, ako bude sreće, i gospođa... Ako ne, pa svejedno bi nam bilo s njim dobro...” (str. 582.). Otac dovede trgovačkog pomoćnika Ivana Momčila čak kući u namjeri da mu podvede kćer, no ona pobjegne noću iz kuće i svi muškarci koji prolaze prave joj ponude na bestidan i surov način dok Janica misli o Šenoinoj *Branki*, priprosto učiteljici koju je uzvisio grof. Novakov odnos prema Šenoi jasan je, on ga poštuje, cijeni i njegove ideale, ali u njih uopće ne vjeruje.

Ivan Momčilo dospje u zatvor jer je pokrao poslodavca. O tome Konrad: „Neka ga, nije bio dosta mudar! (...) Lako je njima! zaključio je napokon; oni se mogu pomoći, a što mogu ja ukrasti? Ciglu?”

A zašto da kradete? To je grijeh i sramota. – Tko ima, njemu je grijeh, a tko nema, tomu nije grijeh... Da je u svijetu pravice, ne bi bilo krađe... zaključio je otac razgovor.” (str. 642.). Radničko pitanje nije dakle samo čudoredno pitanje. No Novak otkriva i nov odnos industrijskog radnika prema imovini. Taj radnik smatra da je plaća premanjena i da zbog toga slobodno može potkradati poslodavca.⁴³

Janica se nađe u situaciji da može preživjeti samo ako pođe u prostituciju, njezin šef Šega to od nje i traži, ona odbija, nađe se u bezizglednom položaju, ukrade jednu novčarku, dospije u zatvor i napokon poludi.

Ovom pripovijetkom Novak postaje pisac predstavnik nižih klasa. To je on bio i ranije predstavljajući prosjake i podgorsku sirotinju, no ta sirotinja sada je klasno profilirana i problematizirana. Novak sada jasno vidi da život proletarijata nije tako jednostavan kao život bogatih klasa. Po tome je on sada naturalistički pisac.⁴⁴ No ovakvo razmatranje socijalne bezizlaznosti i bijede krije, za razliku od njegovih ranijih djela, u sebi društvene i političke eksplozivnosti⁴⁵ po tome što književnost sada dobija ulogu dokumentiranja koje će osvijestiti čitatelja.⁴⁶

U pripovijetki *Sličice iz moje bilježnice* u „Vijencu” (XXXIII/1901. br. 1–11.) pisac opisuje kako autor može skupljati književnu građu tako što se seli iz jednog stana u drugi. Jednom mu se u novom stanu rodila kći i praznovjerni im je gazda otkazao jer da to nosi nesreću; drugi put dva sina. Morali su seliti jer se gazdi nije sviđalo da stanar ima toliko djece. Ljudi se u velikim gradovima rađaju, rastu, jedni se odseljuju, drugi useljuju, a čini se kao da su uvijek ista lica. A ni u čemu jedan drugoga niti pomažu, niti odmažu... žive jedan s drugim kao sjene, koje ne priječe jedna drugoj puta. I hladno kao sjene: kulturni velegrađani!” (str. 2.). Novak zaviruje k susjedima. To je postarija žena sa sinom od 14–15 godina i djevojčica od 3 godine. To je kći starije kćeri koja je umrla. Otac joj se ne zna. Svi stanuju u jednoj sobi, majka dvori po kućama, sin teško prolazi kroz školu, majka ga tjera da uči i da bude gospodin.

Onda Novak gleda podčasnika koji kruto egzercira vojnike jer ga gleda djevojka Ruža što je došla sa sela. On će Ružu zavesti, a ona će onda počiniti čedomorstvo. Opisuje gostionicu, zrak „s obiljem nikotina i kreozota” koji spadaju u „izvršne antiseptike, u kojem stradavaju svi mogući bakterije...” (str. 165.), pa likove u gostionici. Ova proza, napisana u autobiografskom stilu, mogla je djelovati na formiranje nazora da je Novak bio siromašan.

Pripovijetkom *Pred svjetlom* u „Vijencu” (XXXV/1901) Novak je u punom smislu riječi postao radničkim i marksističkim piscem. Ovo djelo okvirna je pripovijetka koju je napisao sin nekog šumarskog činovnika i miljenik stare grofice što živi na imanju u Slavoniji, u dvorcu s perivojem, teniskim igralištem, šumicom i jezeretom. Ona se zgraža i mršti kad joj sobarica Tereza čita iz novina o radnicima što su iz osвете zapalili gospodarove staje, a još više kad dozna da je njezinu miljeniku ta vijest poslužila kao građa za pisanje jedne pripovijetke. Svijet u kojem grofica živi izuzet je iz socijalnih problema, a time i iz života, ona smatra da književnost ne smije uzrujavati, no pisac koji u uvodu ulazi s njom u prepirku veli: „A ja mislim da je svih nas dužnost, da

43 Rudolf BRAUN, *Industrialisierung und Volksleben, Die Veränderungen der Lebensformen in einem ländlichen Industriegebiet vor 1800.* (Züricher Oberland), Erlenbach-Zürich und Stuttgart, 1960, str. 196.

44 Donald PIZER, *Realism and Naturalism in Nineteenth-Century Literature*, Carbondale, Southern Illinois, UD, 1966.

45 Joseph CHIARI, *The Aesthetics of Naturalism*, London, 1970, str. 117.

46 Günter MAHAL, *Naturalismus*, München, 1975, str. 162.

proučimo iz bližega uzroke te bijede, iz koje se rađa toliko moralno zlo”, da je jaz između bogatih i siromašnih prevelik, te da „ni naš narod, ni naše krajeve ne može mimoći ustalasano valovje iz Njemačke, Francuske, Engleske, Amerike... jer danas nema kineskih zidova između narodâ” (str. 171.). Grofica ga na to optužuje da je socijalist, a pisac u toku rječkanja dođe do zaključka da mu tu nije mjesto i pokazuje time svoju klasnu svijest.

Ovaj uvod bolje od ranijih djela pokazuje piščevo autorsko držanje. Osim što ovdje jasno traži da književnost napusti svoj nacionalni okvir i funkciju uzdizanja nacionalne i društvene svijesti i zapravo preporuča naturalističke postupke kakvi su uobičajeni u zapadnoevropskom književnostima, Novak se ovdje drži kao opozicijski pisac. Njegovo opozicijsko držanje uvijek je, kao u realističkoj književnosti inače, obrazloženo čudorednim razlozima.⁴⁷ No dok se u ranijim djelima u njegovu razočaranju i ideološkom vakuumu krije predbacivanje Khuenovu režimu, Novak će u ovoj pripovijetki jasnije nego u ranijima u kojima se pojavljuju radnici, prijeći u oštru, ideologiziranu kritiku kapitalizma, zasnovanu na stečevinama znanstvenog Marxovog socijalizma i na načelima klasne borbe.

Okvirna pripovijetka jest pripovijetka o obitelji zagrebačkog radnika Pepeka Vodarića. On je u radionici Martina Lisjaka izučio stolarski zanat. Lisjak je mnogo putovao, naučio je tri strana jezika, bio je pretplaćen na neki njemački radnički list, pa je Pepeku tumačio socijalističke teorije što Pepeku otvara put do njegove klasne svijesti i svijesti da je klasno diskriminiran, on misli o proklamiranom načelu jednakosti, svojem teškom životu i nevoljama koje ga čekaju ako se razboli, odnosno kad ostari. Misli da li može školovati djecu. Kad je neki stariji gospodin pokušao silovati njegovu kćer Baricu kojoj je bilo dvanaest godina, Pepek razmišlja: „A ipak se naš vijek ponosi, da su siromahu i bogatašu otvorene jednako škole, službe i časti. Jadne li jednakosti! Tako isto viču: ako si i siromah, ali živjeti možeš pošteno. A eto vidiš, Barica je još kukavno i neizraslo dijete i već na nju vrebaju... (...) Da se ovo dogodilo gospodskom djetetu, što našoj Barici, digla bi se potjera stražom i novinama. Ako ti pođeš prijaviti, reći će ti kao što su u istom slučaju rekli ženi jednoga radnika: 'Zašto ne pazite na svoje dijete?' A ravno smo tobože pred Bogom i zakonom! (...) Trpi, a kad ti bide baš jako – jako teško, pomisli na Boga!... A oni, koji nam davaju tu nauku, zašto ne bi i oni pomislili na Boga, pa u ime Boga odvrnuli struju, kojom teče blagodat života, od jedne strane i navratili je da se razgrani šire među čovječanstvo?” (str. 204–205.).

Pepek čita Proudhonove spise i zaključuje da je imetak krađa, čita Marxovu *Političku ekonomiju* i misli kako njegova kći Barica zgrbljena šije za tvorničara, a trećina njezine zarade ide tvorničaru koji „zide u tim gradovima palače, ima svoj raskošno uređen ljetnikovac i živi, ako hoće u vječitom proljeću: Treba da drži na uzdi nagradama i prijateljima svoje nadzornike, a sam može proboraviti ljeto u Alpama, jesen u Mletcima, zimu u Kairu, proljeće u Nizzi – od svuda je neprekidno spojen sa svojim nadzornicima i poslovođama brzojavnom i telefonskom žicom, koja ga izvješćuje o njegovom široko razgranjenom poslu. A hiljade radnika u tvornicama, skladištima, poslov-

47 Stephan KOHL, *Realismus, Theorie und Geschichte*, München, 1977, str. 210–211.

nicama, na željeznicama i parobrodima, gdje se pretovaruje njegova roba, u radionicama, gdje se pregrađuje i prekraja i u dućanima, gdje se rasprodaje, rade neprestano i neprestano... i siplju u njegove ruke dio svoje zaslužbe. Dio znoja tih hiljada radnika, dio svakog kreta njihovih mišica pretvara se u novac, s kojim može on da živi u vječitom proljeću. Takov život čeka njegovu djecu i djecu njegove djece, jer se glavnica sdružuje s glavnicom, ekonomska načela čuvaju je s jedne strane od rasula, a s druge strane, valjajući je u poslu kao sniježnu kruglju po snijegu, ona raste tako golema, da je vrijeme nemoćno da ju raznese: Takva glavnica može da prkosi svemu, sve može da uništi, što joj se opriječi, ona utječe i na stvaranje zakona, što vežu ljude, a štite njezinu moć, ugled i sigurnost.” (str. 306.).

Tako Pepek dolazi do zaključka da proklamirana jednakost ne postoji, to je isto kao da netko zove nekoga na gozbu, a zatvori kućna vrata. Pepek još dolazi do zaključka: „Nitko neka ne izrabluje nemoć ili neukost drugoga.” (str. 347.). Pepek šalje u školu sina Gustava, no on, inače vršnjak sina njegova principala, oboli od skrofuloze. Pepek pokuša zamoliti principala da mu pomogne u njegovu liječenju, jer i principalov sin boluje od sušice, no principal mu veli da je bolje da njegov sin umre nego da bude krzljavac zavisn o lijekovima, a napokon će ipak umrijeti.

Pepeka posao u tvornici nimalo ne zadovoljava: „Njihov je rad kod stroja bio skroz mehaničan, bili su u tom organizmu samo kao posljednji udovi, koji besvijesno obavljaju posao diktiran iz mozga: mozak je bio u stroju; radnici su bili ono što izvježbani prsti glasnika – i svijest je bila u stroju. I zato ih nije nimalo zanosio uspjeh, što se pokazivao u gotovoj robi, koju je izradio stroj.” (str. 406.). Pepek sad mrzi stroj što daje principalu bogatstvo, onom principalu koji mu je savjetovao da sina ostavi da umre.

Novak osjeća i opaža odnos industrijskog radnika prema radu, tu postoji samo kolektivni radni ponos i svijest. Pepek ga ne osjeća zbog mržnje prema principalu i želi da kao radnik afirmira svoju ličnost, zbog toga čita i školuje sina.

No i lik principala lik je suvremenog industrijalca koji ne radi, već se povlači s kapitalom, a upravu i vođenje tvornice prepušta plaćenom školovanom kadru.⁴⁸ No Novak se približio i misli austrijskog teologa Theodora Haeckera koji je isticao da je stroj oduzeo čovjeku pravo na rad i lišio ga time jednog od najdubljih zahtjeva ljudske prirode.⁴⁹ Novak nije razradio ovu misao jer bi time bio prešao u pitanja egzistencijalizma i bio bi izašao iz okvira naturalizma.

Umjesto toga on razmišlja o društvenim pitanjima i pitanju slobode u građanskom društvu: „Veli se: sloboda naobrazbe, sloboda rada, sloboda obrta, sloboda trgovine – a sve je sloboda izrabljivanja tuđe neumjeće i slaboće.” (str. 476.).

Pepeku umire sin, on dobije infekciju prsta i mora u bolnicu gdje mu prst amputiraju. Principal ga otpusti. Pepek razmišlja i dalje: „Kako to da jedan, snabdjeven slučajno

---

48 Friedrich LUTGE, *Deutsche Sozial – und Wirtschaftsgeschichte*, Ein Überblick, Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1952, str. 384.

49 *Was ist der Mensch?* München, 1949, str. 35–37.

vanjskim sredstvima, a možda daleko slabijom snagom razuma, nego što je prosječna snaga njegovih radnika, izrabljuje slobodno tjelesnu snagu stotina i hiljada kao mrtvu stvar, trguje tom snagom, unovačuje ju i ne mari za njezine vlasnike ni onoliko, koliko za svoga psa ili konja: Ne mari, što stanuju u vlažnim stanovima, što se loše hrane i što ostaju daleko od svjetla prosvjete.” (str. 565.).

Pepek moli principala da ga opet primi na posao, ponižava se i tvrdi da nije socijalist, no principal ga porugljivo gleda i odbije. Nato mu Pepek iz osвете zapali staje i dospije u zatvor gdje širi socijalističku ideologiju.

Pred izlazak iz zatvora dozna da je njegova Barica rodila vanbračno/dijete i odluči je ubiti kad izađe skupa s djetetom za koje ionako nema drugog izlaza osim kriminala, bijede i sramote. Na sudu će reći: „Sudite me. Ja mogu izgubiti samo slobodu, koju ionako nemam, ili život, do kojega ne držim. To što vi zovete kaznom, nije kazna za onoga, kojega je od poroda kažnjavao život.” (str. 633.).

Napokon Pepek stoji s nožem u ruci nad kćerkom Baricom koja spava. Dok se sprema da je ubije, misli da li će time iskorijeniti zlo, jer bolest je u cijelom čovječanstvu. Sažali se i odluči boriti se i raditi.

U ovoj pripovijetki Novak je kao ideološku supstrukturu usvojio stečevine znanstvenog socijalizma i time postao izrazitim naturalističkim piscem i prvim klasikom socijalističke literature u Hrvatskoj. Kao takav on je stariji od Augusta Cesarca. Radničko pitanje za nj je ćudoredno, društveno, a sad i gospodarsko pitanje. Ovo posljednje obrazloženo je marksistićki. No ćudoredno pitanje ostalo je, kao i u ranijim djelima, kršćansko. Za razliku od „Majstora Adama” kršćanstvo nije u sukobu sa socijalizmom, već ga nadopunije što lijepo pokazuje da je socijalistićki i kršćanski moral zapravo isti. Razlićita je tek njegova uloga. U kršćanstvu je moral uvjet spasa do kojeg nas vodi vjera, u socijalizmu je pak moral obrazloženje klasne borbe i gospodarske emancipacije radništva. No klasna borba i pitanje društvene emancipacije radništva, koje se u ovoj pripovijetki teorijski i marksistićki obrazlaže, plod su dugog Novakova razvoja i prikaza njegovih likova koji bez ikakva uspjeha žele napredovati u društvu. Marksistićka misao ima dakle kod nas svoje korijene u krizi liberalizma 1878. i njegovom neispunjenom obećanju o napretku društva.

Bliskost kršćanske i radnićke problematike naći će se u Novakovoj pripovijetki *Iz velegradskog podzemlja* (1905). To je pripovijetka o radniku koji je došao pijan kući i istukao ženu i djecu, kćer Evicu tako jako da je sljedećih dana iskašljavala krv. Radnik Mika bi se isprićao ženi, ali u njemu se javlja drugi ćovjek, nagon gazde, on je „uvjeren da nipošto ne valja ono što je sinoć poćinio, ali svejedno da treba ženi pokazati mrko lice i barem jedan dan biti s njom i s djecom osoran, kao da su oni krivi onome što se dogodilo...”⁵⁰ Ali Mika voli Evicu, kupuje joj bombone, ali ipak neće da pokaže kajanje: „Već je htio da korakne natrag, ali u njemu se digao glas onoga drugog ćovjeka: – Sad bi ona mislila da me je ustrašila lijećnikom...” (str. 47.). Ide cijepati drva i prima jednog slabog radnika kojeg ne bi bio primio da nije imao gladnu djecu: „Neka bude u slavu božju... i da mati božja dade zdravlje mojoj Evici...” (str. 48.). Mikino

50 Citirano prema *Dvije pripovjetke*, Zagreb, 1978, str. 43.

nedjelo posljedica je njegove bijede i klasnog položaja. Kad su on i Jankić raspilili nekom gospodinu hvat drva, on ih je poučio da ne idu u krčmu, oni su se međutim naljutili i zaključili da je njemu lako jer se njegova kuhinja puši. Onda je Mika došao pijan kući i istukao Evicu. Siromaštvo i radnički položaj njegova su stigma: „Zar smo mi okuženi ako smo siromašni? – srdio se na to. – Odnio vrag i siromaštvo! Svi govore i uče da siromaštvo nije sramota, a bježe od tebe kad si siromašan, da ti je oko srca gore nego da si sramotan...” (str. 50.).

No ono što se zbiva poslije groznog Mikinog nedjela put je kršćanskog kajanja, a za njegovu ženu opraštanja: „Ja, Mika, bez tebe ne idem. Jer ja tebe poznam. Dobar si ti čovjek... ti skrbiš za svoju djecu... Evici sam našla u krevetu škatulju bombona, pa sam pomislila: Evo, kako on nju voli i kako misli na nju... Dobar si ti, ali za piće nisi. Tebi piće uzme pamet, pa ne znaš što radiš... Dođi Mika moj, dođi... Bit će nam svima lakše kad ti budeš s nama, a i tebi će biti lakše, vidjet ćeš.” (str. 54.). Ovim opraštanjem Mikine žene ljudski okvir pripovijetke postaje obitelj, to je obitelj razvijena iz kulta obitelji u kršćanstvu. No Evičinom smrću radnik Mika postaje čovjek s pogledom u metafiziku: „Jer u glavi je sveđ nosio misao o smrti i kako će saći u podzemlje gdje će ga koriti mrtva Evica: – Evo što si počinio... jer si surov i bez ljubavi...” (str. 55.).

Ako je pripovijetkom *Pred svjetlom* Novak postao prvim hrvatskim klasikom radničke socijalističke književnosti, ovom je pripovijetkom postao hrvatskim klasikom radničke i katoličke literature u isti mah.

Mika je pak lik prema kojem pisac s čitateljem osjeća izuzetnu bliskost i suosjećanje. No to suosjećanje nije zbog njegova siromaštva, čitatelj suosjeća s Mikom zbog njegove klasne stigme koja ga je odvela u grijeh. Grijeh je pak razlogom njegova kajanja i obraćenja.

Roman *Zapreke* (1905, DVN, sv. 8.) Novak je posvetio pitanjima hrvatskog sela predstavljenom u mjestu Lipovcima u Lici. Taj roman sadrži i najpotpuniju galeriju likova koji čine te probleme. To je trgovac šumskom robom Jerko Jerković, polupismen, ali lukav kad treba zaraditi. Troši mnogo i nikad ne zna koliko zapravo ima. Zna se praviti glup kad treba, vjeruje da za novac može dobiti sve. Kad počne piti, ne prestaje tri dana, okružuje se sumnjivim ženama. Ni kad je najpijaniji, nitko mu ne može izmamiti forintu. Grubo postupa sa svojim poslovođom Ivanom, prijeti mu da će ga otpustiti, krivi ga za sve što neki radnik skrivi. Ivan pak na grub i neljudski način tjera radnike da rade. Jerkov sin Viktor, bogoslov, oporavlja se poslije neke bolesti u šumskim nastambama svojeg oca pa to predbaci Ivanu, a on mu odgovori: „A kud bi dospio vaš otac, da postupa s ljudima tako, kao što vi mislite! Nije ni vašega oca posao lahak...” (str. 10.). Kad Viktor nađe bolesna radnika i savjetuje mu da otpočine, on mu kaže: „Čast gospodinu – reče bolesnik – ali njegov otac teško daje radniku i ono, što je krvavo zaslužen...” Ivan u Viktorovoj odsutnosti otpusti tog bolesnika, a kad mu Viktor to predbaci, Ivan odgovori: „Mislite vi, da je on kao što i vi... a sto je puta prospavao na goljoj zemlji, po njemu je padala rosa i mraz... ne bojte se vi za nj... (...) A što bi od mene radio vaš otac, da dođe iznenada ovamo, pa da nađe dva bolesna čovjeka jednoga u kantini, a drugoga u vašoj sobi? On bi udario na me, kao da je to bio moj posao, a ne vaš: „Kvariš ljude, lopove... nijesi ni malo bolji od drugih!” (str.42.).

U likovima trgovca Jerka i njegova poslovođe Ivana Novak je opisao nov tip čovjeka, kapitalističkog poduzetnika kojeg nov način proizvodnje i nesigurnost tjeraju na izrabljivanje radnika.

Župnik Hrastina čovjek je iz vrlo siromašne obitelji, koji je često gladovao pa sad dvostruko jede, vrlo je gojazan i to dovodi do bolesti i smrti. Hrastina je ispravan, ozbiljan, ali bez pobožnosti i metafizičkih odnosa, on je kao svećenik samo društvena institucija sela.

U tom smislu njegova sestra Luce pokušava se osloniti na nj da bi postigla društveni napredak i to joj ne uspijeva. Brat ju je otpustio jer je u njegovoj kući zatrudnjela prije braka i uzeo je novu domaćicu, Anu Kobačić, lukavu i odmjerenu ženu čvrste volje. Luce i Ana vodit će borbu tijekom cijelog romana za društveni položaj uz Hrastinu. Tako će Luce ogovarati Anu da je prošla sito i rešeto, da je župnikovu oranicu dala u zakup po cijeni većoj negoli je kazala Hrastini i sl. No Ana, prepredena i odlučna, pobijedi. Luce je nikad neće uspjeti istisnuti iz župnog dvora, Hrastina ostaje pod Aninim utjecajem, koja čak uspijeva spriječiti da Hrastina podupre školovanje kćeri Elvire. Luce škrtari da bi školovala Elviru. Ana kaže da Elvira ne bi trebala ići u preparandiju jer ima vrlo mnogo nezaposlenih učiteljica, ogovara Elviru pred župnikom da ljubi s mladim bogoslovom. Prije župnikove smrti Ana će ukrasti njegovu gotovinu i zapaliti mu oporuku.

Ovaj portret dviju postarijih žena u borbi za društveni položaj i gospodarski opstanak uspješan je psihološki prikaz žena, uspjeliji i potpuniji od bilo kojeg drugog u hrvatskoj književnosti.

Elvira je lik odlučne i suvremene mlade djevojke koja se školuje, želi da radi i da bude samostalna, uči engleski, čita novija sociološka djela. Ona završi školu, ali se ne može zaposliti pa ode s bratom u Ameriku svjesna da ondje znanjem i radom može živjeti životom dostojnim čovjeka.

Elvira je suprotnost građanskoj udavači čija se zaostalost po Novaku sastoji u tome što za sebe traži zastarjeli kult žene iz srednjeg vijeka.

Novak potanko i vrlo savjesno opisuje izgled kuće i interijera mjesnog trgovca Grčića. U njegovoj kući vise slike Ante Starčevića, pa srednjovjekovnog trubadura s lutnjom. Slika Ante Starčevića nije znak za određeni ideološki trgovčev profil, već znak za važnost kiča izraženog u slici trubadura s lutnjom. Novak ipak ne rabi riječ kič iako je toga pojma svjestan, on je svjestan izdvajanja umjetnosti iz njezina okvira što zapravo znači kič, k tome se Novak ruga i naglašenom pojmu povijesnoga.⁵¹

Trgovac Grčić prodaje pokvaren kukuruz i ljudi obole. Drugi trgovac, Rudolf Rudić, guli i vara seljake i živi iznad svojih mogućnosti da bi pokrio sramotnu uspomenu na svoje siromaštvo: „Ali čim je došao razgovor na domaće ljude, kao da je nešto otpuhnilo s tobožnjega vlastelina aristokratsko perje, a ispod njega iščahurio se čist domaći čovjek s poznatim jalom našega malomještanina u srcu i na jeziku.” (str. 202–203.).

⁵¹ Gillo DORFLES, *Der Kitsch*, Tübingen, 1969, str. 16–18. Hermann BROCH, *Kitsch und Tendenzkunst*, str. 71–72.

Bilježnik je ljut što je novi kapelan posjetio prije Rudića nego njega pa mu da reći po slugi da nije kod kuće, a poslije se potrudi da kapelan dozna da je on bio kod kuće. Trgovac Kragujac skupo prodaje seljankama pamuk, vunu, rupce, kavu, šećer i drugo i nemilosrdno utjeruje dugove. Traži da ga oslovljavaju sa „poglaviti” kao činovnika, u poštanskom uredu nosi službenu bluzu sa zlatnim gajtanima, drži se ukočeno, mrko; malorječan je kao pravi činovnik. Kad seljak što je dobio novac od iseljenika iz Pruske ili Amerike dođe na poštu po novac, Kragujac ga više puta vrati i isplati mu tek onda kad seljak za taj novac kupi njegovu robu.

Ova vrlo upotpunjena galerija likova hrvatskog sela nije nimalo folklorna. Patrijarhalni običaji, odnosi u zadruzi, svadbe, prikazi narodnih nošnja i plesova nedostaju u potpunosti. Junaci nemaju bogat unutarnji život, a sam pisac nije onaj koji njihove misli zna i prati. Njihov svijet jest klasa izražena u borbi za gospodarski opstanak i uzdizanje. Ona je uzrok njihova postanka i propasti. Rudić će doživjeti bankrot. A taj svijet klase težak je i mučan, njihova borba prljava. Novakova tehnika je tehnika razotkrivanja likova u njihovoj častohlepivosti i pohlepi za novcem.

Glavni junak Viktor, sin trgovca Jerka, studira bogoslovlje po majčinoj želji a protiv očeve volje. Zaljubi se u Elviru i odluči se oženiti, no uto otac bankrotira i počini samoubojstvo i on se mora zarediti za svećenika. To nije junak realističkog romana, koji se bori za svoje mjesto u društvu i svojom borbom uvjetuje zbivanja u romanu, već junak koji motri što se oko njega zbiva, odobrava ili osuđuje i tim postaje savjest romana.

Stvarni junak je hrvatski seljak u doba gospodarske krize izazvane pojavom prekomorskog žita na tržištu i počecima kapitalističke proizvodnje i iskorištavanja sirovina u Hrvatskoj, prije svega šuma.³⁴

U tom smislu roman je prava socijalna i gospodarska studija izrečena na usta likova koji diskutiraju. Evo kako Viktor u razgovoru s Elvirom prosuđuje položaj našeg seljaka: „A nije istina, da se u naš seljački stalež nije uvuklo dosta pokvarenosti: Dopustit ću, da i nije, ali što koristi govoriti o zdravlju te jezgre, kad je u trajnoj zapuštenosti snižena do životinje. Naši seljaci žive bez samosvijesti o svojim najprimitivnijim društvenim i političkim pravima. Oni naprosto žive u uvjerenju, da ta prava za njih nisu, a život, dnevni događaji, vlast staleža, žalibože, utvrđuje ih u tom ubitačnom uvjerenju. (...) Da zavirite još dublje i dalje u koljebe našega seljaka, vi biste se gdjekada zgrozili, kako se tu živi,... Gdje on spava... i što jede... kako timari svoju stoku ... kako unovčuje svoj prihod ... i tako dalje. (...) Zar je ovo sve, što je sudbina donijela ovomu narodu nakon stogodišnjega prolijevanja krvi, da obrani prag, preko kojega se išlo u srce Evrope? (...) Oh kako mi se ljuto zajela u srce riječ jednoga seljaka, kad sam pred njim pomilovao ljude, koji se za nezatnu odštetu mrcvare radom, što ga danas svuda u civilizovanom svijetu obavljaju strojevi.” (str. 50–51.). Elvira mu odgovara: „Materijalno se podići ne može bez veće političke neovisnosti; do političke neovisnosti ne može doći bez probudene i ustaljene narodne svijesti; bez materijalnoga blagostanja ne možemo se uzvinuti do političke narodne svijesti – eto, nije li to

52 Rudolf BIČANIĆ, *Agrarna kriza u Hrvatskoj 1873–1895*, Zagreb, 1937.

gotov *circulus vitiosus*?... (...) Idu u Ameriku, ali se i vraćaju... A kad ste već spomenuli Ameriku, vidite, ja sam čula i mnogo čitala protiv toga što nam je narod stao ići za zaslužbom u Ameriku. A ja ne vidim u tom zla, nego naprotiv: dobro. (...) kad se vrati naš čovjek iz Amerike, a donese sobom smisao za uređeniji život u kući, što ju inače vrlo često dijeli sa svojim blaščetom..." (str. 52–53.).

Značajno za ovu prosudbu, u kojoj pisac govori na Viktorova i Elvirina usta, jest razočaranje 1878. kad Hrvatska nije dobila nagradu što je stoljećima krvarila u borbi s Turcima. No naš poraz 1878, bio je, to se iz ovog ulomka vidi, još mnogo mnogo dublji, donio nam je gubitak ostataka političke samostalnosti bez koje nema gospodarskog napretka. Tu Novak razrađuje pitanje iz pripovijetke *Otac i sin*, gdje Bečani izvlače dobit od naših šuma. Amerika nije mjesto gdje se naši ljudi uče uživati političke slobode i prava kao u Kumičićevom romanu „Jelkin bosiljak”, već mjesto gdje će naš seljak naučiti ljepše, bolje i suvremenije urediti svoju kuću, dakle zemlja iz koje struji tehnološki napredak. Ta slika Amerike drukčija je od slike Ante Tresića Pavičića „Preko Atlantika do Pacifika, Život Hrvata u Sjevernoj Americi, Putopisna, estetska, ekonomska i politička promatranja” (Zagreb, 1907.). A. Tresić Pavičić vidi Ameriku kao nemilosrdnog diva gdje naši ljudi doživljavaju moralnu i materijalnu depravaciju i gube vezu sa svojom domovinom.

Položaj seljaka kao radnika šumske privrede još je teži jer se njegova ličnost i ljudsko dostojanstvo ne priznaju: „Zato, što ni moj otac kao što ni drugi poslodavci, ni gospoda, ni oblasti nemaju za njih čuvstva. Trgovac kupi šumu i računa s radnikom jednako, kao što radnik sa svojim blaščetom, ili oruđem, kojim siječe šumu. Eto, zato ne može da bude ljubavi, koja bi posvetila odnošaj između poslodavca i radnika.” (str. 134–135.). Žandari se prema narodu drže ugnjetački kad tjeraju ljude da gase požar: „Tko se ne nađe u Klaićevu dolcu, ljuto će zaplakati. Svi ste se vi dogovorili! – reče i opsova im svima majku. – A koga ja budem vodio u kotar, taj će znati, kako je Bog pod križem išao...” (str. 138.). Lik poslodavca i žandara koji se drži ugnjetački i nasilnički, nov je u hrvatskoj književnosti i blizak kasnijem oblikovanju ovih likova u književnosti ekspresionizma.⁵³ Ovaj primjer može nam pokazati kako su slični gospodarski i politički uvjeti kao i slična književna tradicija kod nas i u Njemačkoj doveli do istodobne pojave ekspresionističke književnosti početkom XX. st.⁵⁴ Na ekspresionizam može podsjetiti i scena krvi i smrti kad je deblo zgnječilo dva vola (str. 35.) i baš ta scena može podsjetiti na Baudelaireovu pjesmu *Une charogne* gdje je pjesnik krv i zločin umio napraviti lijepima. Ovaj Novakov prikaz, kao i cijeli roman, osobito lijepo pokazuje da književnost za nj nije više lijepa književnost.

Seljačko pitanje pokušava riješiti martinovački župnik Teodor Latković kojem će Viktor doći kao kapelan: „On vjeruje u jednoga Boga, u vječni život, u raj i pakao, – ali ispod toga ne ide njegova misao ni znanje do uljudbe, koja je s vjerom spojila i

53 Wolfgang ROTHE, *Der Expressionismus, Theologische, soziologische und anthropologische Aspekte einer Literatur*, Frankfurt am Main, 1977, str. 182, 203. i 210.

54 Nikola IVANIŠIN, *O hrvatskom književnom ekspresionizmu*, u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, uredili Aleksandar FLAKER i Krunoslav PRANJIĆ, Zagreb, 1978, str. 461–498.

kulturu, koja je vjerom i kulturom digla čovjeka do gospodara prirode i njezinih sila... Njegov je trajan pratilac života pužanje i prezanje pred svjetskim oblastima i strah pred vječnim ognjem i s tim se prezanjem i strahom rađa, raste i kreće do smrtnoga časa... (...) Dobar dio tjelesne snage iscrpsti će vojarnica, a bistar um istrošit će se u praznoj-vjerju.(...) Svi su, politiziranjem među tihim zidinama, bili uvjereni, da treba samo njih – narodnih vođa, a hrvatski seljak da je svjestan elemenat, gotova građa za izgradnju idealne države hrvatske.” (str. 179.).

Seljačko, a time i nacionalno pitanje materijalno je i moralno pitanje, ali nikako političko. Politika je samo neuspjeh, ona je izdvojena iz života, stvara jaz između inteligencije i naroda, što se očituje u bahatom odnosu činovnika prema seljacima. Ovako trgovac Rudić govori o politici: „Danas morate plaćati maslo na selu kao i u gradu, jer se seljanka s novcem iz Amerike otela potrebi, pa sama začinja hranu s maslom. A naučila se, pa vagne kod kuće i lonac i maslo, a dijete joj ide u školu, pa izračuna, koliko jê ide novaca. Eto, to vam je posljedica seljačkog blagostanja i prosvjete!” Župnik Latković: „Široki, tobož nenaobraženi slojevi naroda, obrtnici, seljaci i radnici nose danas u svojoj glavi često mnogo zdraviju ideju nego mnogi tobož akademski obrazovan čovjek, ili aristokrata, kojemu su krivim odgojem utuveli, da je po svom podrijetlu riješen obveza, da upozna te ideje, što pokreću razvoj modernoga ljudskog društva. Danas najniži slojevi ljudi štampaju i čitaju svoje novine, šire moderne ideje i one ih organiziraju u jako, jedinstveno društvo, tako čvrsto društvo, da u njem tu i tamo iščezavaju narodnosne granice”. Pa opet Rudić: „Nama je politika sport, nešto, čim treba da se ističemo u društvu, a narod – štafaža i lijepa riječ, koja podnosi najsajnije fraze i neiskrenosti.” (str. 230.).

U mjestu se osniva čitaonica preko koje prodire u mjesto otrov politike. Župnik Latković manje se bavi dušobrižništvom, a više gospodarskim poslovima, nastoji popularizirati primjenu traktora i umjetnog gnojiva, što je unaprijedilo evropsko poljodjelstvo poslije Justusa Liebiga, četrdesetih godina prošlog stoljeća.⁵⁵ On uopće djeluje više kao agronomska postaja, a manje kao župnik i dušobrižnik. Tako župnik radi na tome da organizira otkup mlijeka, da seljaka otme iz ralja lihvara. Novak k tome uvodi u radnju i Latkovićeva nećaka Ksenija koji u Pragu studira strojarstvo. Latković drži gospodarski tečaj za seljake. Novak se dakle odvrća od tipa činovničke države u kojoj je seljak prepušten sam sebi, a činovnik, pravnik, postoji samo zato da bude sudac i poreznik. U razmatranjima ovog romana javlja se novi tip tehnološke industrijske države koju prožimlje pozitivna znanost, a ne liberalistička misao. Bilo je to odvrćanje od parlamentarne demokracije zasnovane na shvaćanjima o slobodnoj trgovini i kon-

55 Ovakav tip župnika nije nov u hrvatskoj misli. Hvarski biskup Ivan Dinko STRATIČKO je u *Memoria sulla necessita e modi d' istruire i contadini nell'agricoltura lette il di 25. ottobre 1789. nella general riduzione della Societa Georgica dei Castelli di Traù* tražio da svećenici uče seljake novim poljodjelskim metodama, da budu liječnici duša, ali i tijela zbog čega su ga stizale optužbe da je kalvinist. Nema znaka da bi Novak poznavao rad ovog dalmatinskog fiziokrata. No možda pod utjecajem preporuka ovog biskupa agronomija (economia rurale) učila se kao predmet u zadarskom sjemeništu, a vjerojatno i u drugim sjemeništim sredinom XIX. st. Hist. arhiv u Zadru, Ljubićeva ostavština, IX/kutija 12. A. Školovanje, br. 30. Svjedodžba Šime Ljubića od 3. rujna 1846. Novak je zacijelo čitao B. Lorkovića, Počela političke ekonomije ili nauke obćega gospodarstva, Zagreb, 1889.

kurenciji. U Njemačkoj o mijeni stoljeća državna intervencija toliko je jaka da je pojam slobodne konkurencije izgubio smisao, a umjesto toga su neomerkantilističke teorije unijele pojam državnog planiranja društva, zaštite seljaštva i seljačkih oblika života, osobito pak četvrtog staleža.⁵⁶ Takav obrazac planiranja društva uz državnu intervenciju naći će se i u Novakovim *Zaprekama*. Neomerkantilizam kao sustav zatvorene nacionalne privrede ne poštuje mnogo trgovinu, odatle i Novakov negativan prikaz trgovca Jerkovića i drugih trgovaca koji se o seljacima izražavaju kao o ljudima niže vrste. Evo kako govori trgovac Grčić: „A hrvatski je seljak uistinu tup za ideju političara, nesvjestan svoga ljudskoga dostojanstva, a jedva političkoga prava, pokvaren, jer u svojoj zapuštenosti drži, da mu je i bolesnu veći grijeh pojesti na posni dan komadić mesa, nego slagati, prevariti, ukrasti. (...) A ja vam opet velim: Bez narodnoga blagostanja sve su naše ideje zdravo zrnje, što pada u pijesak. (...) Jer možete tražiti, da gladan čovjek poželi najprije upoznati vaš politički program, a onda tek da mu onako mimogred dođe na pamet kruh.” (str. 229.). Naprijed smo vidjeli kako protiv blagostanja seljaka govori trgovac Rudić i kako župnik Latković traži budućnost nacije u niskim slojevima. On vidi izvor zla u svijetu u bijedi: „Duši pripada vječni život, za nj ju moramo pripravljeti, ali u Gospodnjoj molitvi molimo ove riječi: kruh naš svakidani daj nam danas. Dok trajemo na zemlji, naš je život skladno složen iz duše i tijela.” (str. 189.). Bijeda i zlo za Novaka su svakako nešto što bi se dalo pobijediti i na ovom svijetu. To je zaključak koji je više socijalistički nego kršćanski, jer po Genezi smrt i zlo došlo je na svijet s istočnim grijehom, a to će reći da je zlo ukorijenjeno u ljudskoj prirodi kao takvoj. Zlo se dakle može pobijediti jedino u Kraljevstvu nebeskom po uskrsnuću tijela i ondje će se i pobijediti.

U *Zaprekama* je Novak razradio sliku hrvatskog društva kako ga je započeo gledati u „Podgorki”. To je društvo – država gdje činovnici i trgovci ne umiju pobijediti bijedu. Društvo će napredovati pozitivnim planskim i planiranim razvojem narodnog gospodarstva i to prije svega agronomije i industrije. Tu se Novak više od ijednog drugog pisca prije njega oslobodio suzdržanosti prema pozitivizmu, tipične za hrvatski realizam.⁵⁷ To društvo, kako ga je Novak zamišljao, oslobodit će ljude siromaštva i neobuzdanog nagona za napredovanjem u društvu koje će, u društvu jednakih, biti smisao, nepotrebno i bespredmetno. Bilo je to društvo slično socijalističkom društvu koje smo počeli izgrađivati s revolucijom. Pa ipak, u ovom romanu nema izričitih poziva na Marxa. Bitni i relevantni dio društva nije više naobražena elita, već upravo široki slojevi, seljačke mase, koje ovim ulaze u književnost.

Bijedu hrvatskog društva, u kojem prelazak u činovništvo predstavlja jedini oblik društvene emancipacije, Novak je opisao u *Titu Dorčiću*, romanu koji je objavljen 1906, tj. godinu dana poslije piščeve smrti (DVN, sv. 9.). Tito je potomak ribarske obitelji koja se već pokoljenjima bavi ribarstvom. No njegov imućni otac ne želi da mu sin postane ribar: „Činovniku osvane plaća svakog jutra pod uzglavljem, barata laganim perom zimi u toploj sobi, a čast mu se iskazuje svuda. A što je jadni ribar? Ribaru je

56 F. LÜTGE, op. cit, str. 311.

57 Z. POSAVAC, op. cit, str. 282.

neprijatelj bura, sunce i mjesec i svaki kamen na morskom dnu. Pa kako da zavidi činovnik ribaru?" (str. 13.). „Posljednji pisar u magistratu čeka, da mu prvi dignem kapu... a ni u društvo uglađenih građana ne pristajem. Da se narinem, gledali bi me preko ramena: Ribar... kako je on ovamo dospio?" (str. 23.).

Tako Andrija Dorčić šalje sina Tita u školu. Tito je dobar đak, ali nastavnici ipak savjetuju Andriji da sina ne šalje dalje u školu jer on samo mrtvo memorira, a srce ga vuče na ribolov, jer Tito je već u najranijoj mladosti pokazao za ribolov neobičan dar. Andrija ne sluša nastavnike, Tito nastavi školovanje i napokon završi pravo. Tada počinju i njegove nevolje. On postane prislušnik kod sudbene oblasti u svojem mjestu, no ubrzo se pokaže njegova potpuna nesposobnost. On gubi mjesto, njegov otac izmoli da mu dadu slično mjesto u nekom drugom gradu. No ondje mu ne ide ništa bolje i Tito moli starog dnevničara Vasu Duića da mu piše podneske, a za uzvrat mu poklanja ribe, vina i rakije koje mu šalje otac. Lukavi Tito oženi se Reginom, postarijom kćeri svojega šefa da bi napredovao u službi. To mu uspije, ali se onda pokaže da su oni saz-dani od posve različitog tkiva te se ne mogu složiti. Na kraju Tito kao državni odvjet-nik optuži Jovana Dulapića osumnjičenog za ubojstvo i Jovan bude obješen. Kad se utvrdilo da je Jovan bio nevin, Tito mora opet napustiti mjesto, pati od grizodušja, pije sve više, dobije halucinacije i tako skonča.

No Titov neuspjeh u službi, a tim u životu, nije posljedak loše i nepravedne države, njegovog nedostatka novca ili političke diskriminacije, nego nasljednih i bioloških čimbenika koji su ga predodredili da bude ribar kao i svi njegovi preci. „Ribarski dar,” tako govori Tito svojem nastavniku Wolffu, „to je ono, što čovjek ima u sebi, a da ne zna, kako. Tko toga nema, on će od gledanja naučiti, ali pravi ribar neće biti nikada. (...) Sve ima svoju dušu... i nauka i trgovina i zanat i ribarija... sve... Tko pogodi tu dušu i zna je shvatiti, taj postane majstor, a onaj drugi ostane šegrt do svoje smrti...” (str. 49.). Tito već u petoj godini zna plivati, uplesti povraz, privezati udice i olovo, naći crve i pogoditi pod kojim je kamenom riba. Nastavnik Wolff gleda kako je Tito „stao na rub barke i kao vitka i gipka neka morska životinja pruženih ruku nad glavom uronio u more”, pa se Wolff divi: „Kakva su to pluća, kad on toliko izdrži po vodom!” (str. 51.). Novak nastavlja primjerom. Recimo da na neki školj usred oceana zaluta nekoliko ljudi. Oni bi morali jesti ribu i hvatati je, neki bi im udovi jačali i prilagođavali se za plivanje, među prstima dobili bi opne, promijenila bi im se koža, čak bi i škrge dobili. Tako se i kod Tita, tu se Novak poziva na Darwina (str. 75.), kroz stoljeća i naraštaje razvila sposobnost za ribarenje. U ranijim Novakovim djelima utvrdili smo napretek naturalističkih elemenata, ali nikad neku jasnu vezu s naturalizmom koji se u hrvatskoj književnoj kritici uostalom nije ni prihvatio.⁵⁸

Sam Novak bio je pisac koji je dugo stvarao u pokrajini, daleko od avangardnih pokreta. U *Pavlu Šegoti* on je Darwina odbacivao skupa sa scijentizmom.⁵⁹ Sad je prihvatio

58 Ivan PEDERIN, *Njemačka književnost u hrvatskom časopisu „Vijenac” 1869–1903*, Zadar, 1977. dis, str. 340–341.

59 O odbacivanju Darwina u Hrvatskoj Vale VOUK, *Darwinizam u Hrvatskoj, Kratki prikaz borbe za darvinizam u hrvatskom kulturnom životu*, u Marcel PRENANT, *Darwin, njegov život i djelo*, Zagreb, 1947, str. 119–150. Z. POSAVAC, op. cit, str. 276–277.

Darwina i njegov evolucionizam i time obrazložio vlast okoline i biološkog determinizma nad čovjekom. Iako Novak, čini se, nije znao za determinističke teorije francuskog prirodoslovca Claudea Bernarda izrečene u *Introduction a la médecine expérimentale* (1865) koji je pružio ideološku supstrukturu Zolinom stvaranju, on je ovim djelom svjesno zakoračio u naturalizam određivši Titu mjesto u ribarskom zanatu, odnosno u stanovitim društvenim slojevima, onim niskim, čiji je pisac i zastupnik Novak i bio. Čudoredno-biološki lik đaka iz niskih društvenih slojeva i seljačkog djeteta Novak je iznio na usta ravnatelja škole koju pohađa Tito – Sabljaka u razgovoru s profesorom Henrikom Wolffom, haeckelovcem, koji je pisao disertaciju pod naslovom *Intelektualni razvitak po stališkom zanimanju ljudi*. Sabljak kaže: „Shvaćanje im je dobro, marljivi su i uredni, čudoredni i bojažljivi, teško će se kada naći u kakvoj đачkoj zavjeri. Kao činovnici marljivi su i uredni, ali u javnom radu odmah se pokazuje međa njihova talenta. Nad prosječnost se digne vrlo malen postotak, a još je manji postotak onih, koji se u svojoj struci istaknu genijalnošću. Rado naginju štreberstvu, velik je postotak onih, koji se stide svoga seljačkoga podrijetla, a kad ga moraju istaknuti, onda to udese lukavo prikazujući svoje podrijetlo kao tmurnu pozadinu, samo da udese da se u jačem svjetlu istakne njihova pojava i odvрати pogled od pozadine... Na visokim unosnim mjestima gotovo bez iznimke padnu svi u ropstvo škrtosti...

Wolff je činjenice Sabljakovih statističkih podataka tumačio dakako nasljedstvom. U nepromijenjenom stogodišnjem načinu života, razmišljanja i rada seljaka nije bilo nužde da se naslijedena svojstva mijenjaju niti da se razvijaju druga nova svojstva kao što se to pokazuje ondje gdje novi životni uvjeti traže i nova sredstva kao jamstvo u borbi za opstanak.

„Neporecivo je” – tumačio je Sabljak Wolffu – „da čovjek iz nižih klasa ne stiće tako lako smisla za plodove više ljudske kulture. On svoju naobrazbu shvaća poglavito s praktične strane. On je praktično – za kruh – odgajan od nastupa na vlastite noge, usisao je brigu za kruh težanjem zemlje i timarenjem blaga. Njegov prihod rijetko kada nadmašuje većom svotom dnevne tjelesne potrebe. Ako jedna godina ponese više, sigurno je, da je bila ili da će doći lošija godina, gdje treba viškom platiti duh učinjen u lošoj godini. Zato seljak ni mali obrtnik ne dolazi u položaj onoga materijalnoga blagostanja, gdje se rađa želja i čuti potreba viših društvenih potreba, užitka znanosti i umjetnosti.

Ako se dakle seljak odluči, da pošalje svoga sina na više nauke, on računa jedino s praktičnom dobiti. Tu praktičnu ideju utuvljuje svome djetetu; ona je jedina poput bina, što mu je daje na put u velike škole. (...) Pa čemu i turati u više škole našega seljaka? Mi smo agrikulturan narod s ogromnim postotkom seljačkoga stališa, a koliko još neobrađene zemlje leži utaman, a ono što se obrađuje, obrađuje se kao u doba početka ljudske kulture. Dižimo seljaka školama udešenim racionalno prema napretku u njegovom stališu, a odbijajmo ga od gimnazija i sveučilišta izim u slučaju, da se pokaže genijalnim. Zemlju će nam poplaviti ljudi s ispitima, a bez plaće, dok rodna gruda čeka badava na vješte ruke, da joj podignu vrijednost i ljepotu.” (str. 45–47.).

Novak će ovaj nazor prikazati i ilustrirati Titovim nesnalženjem u službi i činovničkom svijetu. On je pokazao nesposobnost u službi pa se oženio postarijom kćeri svojeg

šefa Julija pl. Puhovca, koji je ubrzo nakon sklapanja tog braka umro, i postao državnim odvjetnikom u mjestu P. Njegov brak nije bio sretan. Žena je željela s njim raspravljati o književnosti. On to nije htio jer nije ništa čitao, nije ga ništa zanimalo. Svršio je studij, ali s tim nije ostvario ideal građanskog intelektualca, čovjeka koji osim stručnog znanja poznaje još književnost i umjetnost što će mu omogućiti kulturno ophođenje unutar svoje klase koja se ne izražava samo novcem već kulturom i lektirom. Njegova supruga Regina čitala je u očevoj knjižnici djela Stanka Vraza, Williama Shakespearea, Charlesa Dickensa, Waltera Scotta, Victora Hugoa, Adama Mickiewicza, Fjodora M. Dostojevskog, Ivana S. Turgenjeva, Johanna Woflganga Goethea i drugih, a on ništa jer njegov je otac bio ribar i nije imao svoje knjižnice. Na šefa Tito ostavlja dojam štrebera, ali ga zna lukavo pridobiti.

Umjesto da čita i razgovara sa ženom o književnosti, Tito pije, a „s pićem je bilo u savezu njegovo do brutalnosti surovo utažavanje niskih pohota” (str. 138.) što je Regini odvratno, ona ga odbija, veli mu da zaudara po vinu. No Tito je „svoju brutalnost smatrao opravdanom i dozvoljenom nasladom zdrava čovjeka, koji se nije otudio prirodi” (str. 144.). Novak dakle zna i priznaje tip „višeg”, duhovnog čovjeka, sa smislom za plodove „više kulture” koji se čuva pohote i rasipnosti. To je bio tip nastanjen u građanskoj klasi, koji se razvio kao identifikacijski lik u hrvatskom realizmu. Tito nije takav, a ponovno obrazlaže svoju vjeru u nemogućnost prijelaza iz jedne klase u drugu.

No ono što Novak u ovom romanu opisuje kao pravo „nižih klasa” ipak nije samo njihova bijeda i prezrenost kojima je u ranijim romanima optuživao društvo. Tako trgovac Dabić, Titov krsni kum, razgovara s njegovim ocem Andrijom i savjetuje mu da Tita ne da u školu. Andrija ga pita zašto je onda on svojeg sina dao u školu. Dabić veli da je u njegovo doba trgovcu bilo dosta da ima samo pučku školu, pa da nauči nešto njemački i talijanski, k tome i trgovačko dopisivanje. Roba se naručivala samo iz Trsta, za druga tržišta nije se znalo. Tršćanski bi trgovci poslali što bi htjeli, po cijeni koju bi odredili pa bi domaći trgovci onda morali guliti svoj puk, a to bi i radili. Sada je sve drukčije, drukčija su i tržišta: „Na takvim tržištima mogu se održati samo naobraženi trgovci s jasnim pogledom u tok i pravac svjetske trgovine – inače ili moraju pasti do neugledna kramara ili biti na vlastitom tlu sluge tuđih gospodara, koji su ih oborili svojom glavnicom, znanjem i kulturom” (str. 25.). Zbog toga bi Tito trebao postati ribar, ali ne običan ribar kao njegov otac: „Ali uzeo bih mu učitelja, koji bi ga pomalo vježbao u računanju, a i u drugim potrebnim stvarima. A onda, Andrija, ja bih se zanimao i raspitivao, gdje ljudi i drugačije znadu loviti ribu, a ne samo kao što je mi ovdje lovimo. Jer, Andrija, budi bez zamjere rečeno, meni se čini da je vaš način ribarenja još i danas onaki, kako su Isusovi apostoli lovili ribu. (...) Evo sjećam se, prošloga proljeća vidio sam u čitaonici veliku jednu njemačku slikovnu novinu – bila je od početka do kraja puna slika i opisa izložbe – znate li čega? Ribarskih sprava u Hamburgu! Što velite tome? Eto do čega je došao napredni svijet... Koliko bi tamo naučili vi i vaš sin, to vi sebi ni pomisliti ne možete” (str. 26.).

Ovim je Novak, slično kao i u *Zaprekama*, za „niže slojeve” vidio mogućnost u dizanju trgovine do samostalne suvremenosti i svjetske emancipacije, i zanata putem posuvremenjenja do industrije.

Bio je to posljednji Novakov roman koje je dovršio, a umro je ne dotjeravši ga.

Njegovo vrlo obilno književno djelo pokazuje neujednačenosti koje najbolje može pokazati opreka između *Majstora Adama* i *Pred svjetlom*. Ovakvo krivudanje između desnice i ljevice tipično je za rodoljublje malih austrijskih naroda dok su se vlade vladajućih naroda sve više orijentirale konzervativno. To krivudanje potječe od osjećaja nacionalne ugroženosti i svijesti da moćni i vladajući narodi izrabljuju male i slabe. Vanjska oznaka toga jest primjena darvinizma kao načela borbe⁶⁰ što se ističe i kod Novaka.

Novakovo djelo ipak pokazuje blagu evoluciju prema marksizmu, naturalizmu i socijalnom katolicizmu. Novak je u svakom slučaju bio pisac za kojeg književnost nije trebala biti lijepa. Kod njega ipak ima malo estetike ružnoće, uopće u njegovu djelu malo je što izrazito i eksplicitno, Novak nije neki pisac koji se bori za nove pravce i pokrete, za nove nazore o književnosti, on npr. nije pisao kritičke i teorijske spise. Nije ni mnogo prijateljevao s piscima, tek tu i tamo s urednicima kakvi su bili Milivoj Šrepel ili Hugo Badalić. No njegova prijateljstva s piscima malo kažu.⁶¹ Novak nije ni mogao biti borac za nove pravce jer njegov društveni i materijalni položaj nije bio takav. Novak nije bio visoki činovnik kao nosioci novoga u književnosti i ideologiji sedamdesetih godina, a nije bio ni nezavisan pisac što sjedi u kavani i ide od urednika do urednika kao mnogi pisci iz razdoblja moderne. Novak je veći dio života proveo u malim mjestima kao mali činovnik tvrdog i osornog Khuenovog birokratskog sustava, a takav čovjek ne pokazuje naglašenu inicijativu.

Uza sve to Novak je ostvario najbitnije stečevine naturalizma, neke od njih čak svjesno. Dokraja je očuvao u svojem djelu i mnoge značajke realizma pa tako nije došao na jezik birokratima i na pero kritičarima starih, koji su odbacivali naturalizam, a ponekad ga i prihvaćali, ali su ga onda nazivali „nesmiljenim” ili „krutim realizmom”.⁶² Na taj način i s tim obzirima je i C. Albertinov Novaka ocijenio i opisao kao realista u naprijed navedenom članku.

Novak nije smatrao da književnost treba biti lijepa, ni da se pisac mora boriti za nove pravce i pokrete, nego da književnost mora prikazati anatomiju društva i nacije, postaviti dijagnozu i propisati način liječenja. Novakovo djelo nešto kaže, rješava i savjetuje u pitanjima Khuenove Hrvatske. A ta rješenja nisu dramatični obrati na pitanjima velike nacionalne ili čak evropske politike kakvi su se vidjeli i savjetovali u književnosti i ideologiji uspona u sedamdesetim godinama, prije okupacije, a osobito za istočne krize, već sitni rad na industrijalizaciji i planiranju društva odozdo, rad karakterističan za doba kad ideologija nije više aktivna, ali priznaje stečevine sedamdesetih godina. Novakov rad blizak je po ovim značajkama idejama njemačkog neomerkantilizma s kraja stoljeća.

Potkraj njegova života pojavila su se i njegova lijevo ideologizirana djela s pitanjima koja su se rješavala revolucijom. Ta djela kvalificiraju Novaka kao lijevog, čak marksis-

60 Robin OKEY, *Eastern Europe 1740–1980*, London, 1982, str. 143.

61 J. DEROSI, op. cit.

62 I. PEDERIN, djelo iz bilj. 58, str. 290. i 322–323.

tičkog pisca, ali ujedno kažu da socijalizam i kršćanstvo u hrvatskim prilikama nisu suprotnosti te da je socijalna orijentacija Lava XIII. imala odjeka u Hrvatskoj.

S u m m a r y

The Evolution Vjenceslav Novak's toward Marxism, Naturalism and Social Catholicism

Vjenceslav Novak was the most important and most productive Croat novelist of the past century following August Šenoa. Covering a large period of a quarter century he marks and evolution. Being at his start in the eighties the novelist of the socially and economically non defined poors, the beggars and small shopkeepers in bankruptcy he evolved towards the position of the representative of urban proletariat which he frequently approached from the position of the encyclica „Rerum novarum” by the Pope Leo XIII. in 1891. So his late novels can be ranged as naturalistic, as these are not biographies of heros with a rich inner life in struggle for their position in a society in progress, but biographies of men lacking social opportunities and approaching bankruptcy, poverty, premarital seduction, birth of illegitimate children, suicide, prostitution and other social and moral evils.

Novak's ideological position is a standstill. He is a man who feels the necessity of ideological belief in progress of Croatia and feels the lack of ideology, an absolute ideological vacuum of the late century.

The range of characters created by him is large, it goes from the town's mayor blackmailing his political opponents, the artists lacking understanding of the society, the student, the parish priest, the corrupt bureaucrat, the country teacher, the bankrupt aristocrat, the judge, down to the small shopkeeper, the coastal guard, the girl-servant, the labourer, the prostitute, the orphan and the beggar, also the dishonest lawyer, the businessman who embezzles or does not return his debts, the son of the small public servant, the illegitimate child.

Novak's common belief is that man is born in a social lass, that he must make social progress, but that he can not abandon his class making this progress. Man who tries to abandon his class faces bankruptcy and moral erosion. But the social class is a narrow and asphyxing moral and material world.

Novak is a novelist who writes in order to analyse the problems of the sick nation and suggest a solution. His solutions are not based on ideology of politics, he does not believe in politics but on pragmatic economic doctrines akin to German neo-mercantilism with industrialisation and social planning.

In difference to the authors of Croat realism, who were politicians and high ranking officials, Novak was a provincial school teacher who looked at the society as an organized injustice. He was aware of the terrific and degrading influence of money.